

Фауст
Йоганн Вольфганг Гете

Трагедія
ПРИСВЯТА

Знов близитесь ви, постаті туманні,
Що вже мені з'являлися колись.
Чи вдержу вас? Чи знову тій омані
Мої чуття прихильно піддалися?
Ви ринете! Пануйте ж, нестриманні,
Коли вже ви так владно піднялися;
Моя душа бентежно молодіє,
Коли від вас чудовний дух повіє.
Ви принесли веселих днів картини
І образів навіки любий рій;
І першого кохання й дружби тіні
Встають, немов у казці прастарій.
Згадалися життя зигзаги звинні,
Минулий жаль, і втрати біль гіркий,
І ймення тих, що їх зрадлива доля
В цвіту стяла, мов квіти серед поля...
Пісень моїх не чують ніжні душі,
Що слухали пісні юнацьких днів;
Розвіялись бесіди наші дружні,
Їх відгомін давно вже відбринів.
Кругом чужі, хоч, може, й не байдужі,
Та їх хвала не радує чуттів;
А ті, що їх, мов рідні, привітають, —
Розкидані, десь по світах блукають.
І знов мене привиддя полонили,
Неначе звуть в мовчазне царство сна,
Колишній спів мій, майже зацімплений,
Лунає знов, мов арфа чарівна;
Я стрепенувсь, і слізи забриніли,
І серце враз відтало аж до дна...
Теперішнє здалека ледве мріє,
А що пройшло — ізнов живе і діє.

ПРОЛОГ У ТЕАТРИ

Директор театру, поет і комік.
Директор
Обидва ви не раз мені
В пригоді стали в хвилю скрути;
Скажіть, яким повинен бути
Театр у нашій стороні?
Бажаю я завжди юрбі годити:
Вона живе, дає й другому жить.
Стовпи стоять, поміст із дощок збитий,
І всяк туди, на свято мов, спішить.
Сидять усі вже, звівши вгору брови,
До подиву і захвату готові.
Я знаю, як сподобатися всім,
А все ж чомусь сьогодні страшнувато;
Хоч путне щось незвично бачить їм,
Але вони читали страх багато.

Як змайструвать виставу нам таку —
Нову, й живу, і людям до смаку?
Люблю, коли у нас під балаганом
Гучна юрба хвилює ураганом
І тиснеться до цих дверей вузьких,
Мов у переймах болісно-тяжких.
Ще в білий день, ще о четвертій
До каси товпляться дістать квиток
І ладні битися за нього до півсмерті,
Мов це — в голодний рік насущника шматок.
Лише поет зробить це диво здібний;
О друже мій, тут твій талант потрібний!
Поет

Не говори про натовп той нікчемний;
Його діла високий дух гнітуть,
Затьмарюють, як морок ночі темний,
Затягують у вир, у каламуті.
Веди мене в небесний світ таємний,
Де радощі поетові цвітуть.
Лиш там любов і дружба нас чекають,
Божественні чуття в серцях плекають.
Що в глибині грудей у нас постало,
Що, тремтячи, зірвалось на уста,
Невдало раз, а інший раз і вдало, —
Поглине все хвилина зла й пуста;
А що роки у серці визрівало,
В довершене творіння вироста.
Примарний блиск живе одну хвилину,
Правдивому нема в віках загину.

Комік

А що мені з потомних тих віків?
Коли б і я про них лиш говорив,
То хто б сучасників розважив?
А їм потрібен добрий жарт,
І вже чогось веселий хлопець варт,
І чимсь в суспільстві він заважив.
Хто зацікавить публіку зумів,
Того вона не кине цінувати;
Що більше буде слухачів,
То легше їх опанувати!
Отож зробіть нам п'єсу до пуття
І виведіть фантазію і волю,
Кохання й розум, пристрасть і чуття,
Та й дурості якусь там дайте ролю.

Директор

А головне, як більш перипетій!
Бо глядачі цікаві до подій;
Як більше сцен напружених, рухомих,
Щоб всяк дививсь, не зводячи очей, —
І ви попали вже в число відомих,
Усюди люблених людей.
Лиш масою підкорите ви масу,
Для себе в ній всяк найде штучку ласу;
Де всього є, там кожен візьме щось,

Й видовище до серця всім прийшлося.
Даєш нам твір — давай в шматках, на милість,
Таке рагу нам вигідніш, як цілість,
Бо легко зготувать і зручно подавать.
Нащо тобі здалась довершена умілість?
Хоч що дай публіці — на шмаття буде рвать...

Поет

Ганебне ремесло ганебним буде скрізь
І справжньому художнику не личить.
Та ви, я бачу, завзялись
Нікчемних партаців звеличить.

Директор

Такий докір мені не заболить:
Хто дума путне щось зробить,
Знарядь шука, як до роботи.
А вам — м'які дрова колоти;
Для кого пишете? Глядіть:
Ось цей з нудоти йде сюди,
Той — за столом по зав'язку напхавшись,
А той (найгірший він завжди) —
Газет усяких начитавшись.
До нас збігаються, немов на маскарад,
Побачити цікаве кожен рад.
Тут дами напоказ з'являються ошатні;
Це теж артистки, лиш безплатні.
Ви дивитесь з поезії висот,
І всі поклонники вам любі;
Погляньте ж ближче на народ:
Одні холодні, другі грубі.
Той по виставі йде у карти грать,
Той зночувати ніч в обіймах у повіі;
Чи ж варт для них бентежить мрії
І муз шляхетних турбувать?
Кажу ж вам, лиш пишіть,
Все більш і більш пишіть, —
І зразу шлях до успіху відкритий, —
Людей аби із плигу збити,
Бо трудно їх задовольнить...
Що з вами? З радощів? Чи що болить?

Поет

Іди шукай деінде наймитів!
Ти хочеш, щоб поет занапастив
Свій вищий дар — і пориви, і мрії
Природою натхненного творця!
Чим він чарує всі серця?
Чим він скоряє всі стихії?
Це та гармонія, що лине із грудей
І обійма весь світ — природу і людей.
Коли природа свій починає вічний,
Байдуже прядку крутячи, пряде,
І всіх створіннів гурт негармонічний
Різноголосячи гуде, —
Хто вносить лад усюди живодайний,
Вливає ритм у кожен рух і звук?

Хто всі ті голоси в хорал єднає зграйний,
В акордів голосних врочистий перегук?
Хто каже бурі в пристрасті ревіти,
Зорі вечірній в роздумі сіять?
Хто може всі весняні пишні квіти
До ніг коханої прослать?
Хто лаврові листки спліта в вінок,
Щоб увінчати почесню героїв?
Хто олімпійцям захист і зв'язок?
Поет, людської сили прояв.

Комік

Явіть же нам ту силу сповна,
Хай творчість так у вас іде,
Немов пригода та любовна.
Буває, двох десь випадок зведе,
А там пішли побачення й розмови,
Щасливі сни й пробудження раптові,
Надії хміль і гіркота оман, —
І так незчуєшся, як вродиться роман!
Таку і ви нам п'єсу дайте,
В життя людське чим глибше заглядайте!
Всі так живуть, а бачать так не всі,
Тож покажіть життя у всій красі.
Картини барвні, світло тьмяне
Та іскра правди в млі омани —
І наварили ви пиття,
Що людям скрашує життя.
І йде сюди замріяне юнацтво,
Йому наш твір — чудесне відкриття,
І йдуть сюди вразливі на чуття,
Для них ця гра — переживань багатство.
І кожен тут знаходить щось своє
І бачить те, що в нього в серці є.
Ще здатні всі вони і до плачу й до сміху,
Шанують пориви, із блиску мають втіху...
Хто всього знав, тому поспробуй догоди!
Хто починає жить — подякує завжди.

Поет

Верни ж мені той час блаженний,
Коли я жити починав,
Коли пісень потік натхненний
З джерел незглибних виринав;
Коли в туман був світ повитий
І чар закритий в пуп'янки,
Коли барвисті і п'янки
В лугах веселих рвав я квіти...
Я бідний був — і все я мав,
І правду й вигадку кохав...
Верни ж ті пориви чудові,
І серця жаль, і щастя сни,
І міць ненависті й любові —
Минулу молодість верни!

Комік

Та молодість потрібна лиш,

Як ворог у бою натисне,
Як дівчина, усіх миліш,
Тобі сама на шию звисне,
Як вабить здалеку вінок
Тебе добігти ген до цілі,
Як на умі тобі танок
І пиятика ночі цілі, —
А струни ліри золоті
Рукою вправною торкати,
Назустріч обраній меті
Стежками звинними блукати, —
Це вам, старим, і Бог велів,
І цьому тільки маємо радіть ми,
Бо старість з нас не робить малюків,
Вона лиш застає нас дітьми.

Директор

Покиньте спори й аргументи,
Лишіть докори й компліменти, —
За них нічого не купить;
До діла треба приступить.
Натхнення, настрої — то брудня все,
Сміліші будьте, їх не ждіть.
Коли поетом ти назвався,
Умій натхненням володіть!
Варіть же швидше, друже милий,
Кріпкий напій, що ми ждемо;
Чого сьогодні не зробили,
Те завтра не прийде само!
Отож і дня дарма не гайте,
Як тільки є можливість десь,
За коси враз її хапайте
І вже із рук не випускайте,
Поки свого не доб'єтесь.
Адже яких лише дивацій
Не бачив наш німецький кін!
Тож не шкодуйте ні машин,
Ні чудернацьких декорацій.
Не бракуватиме зірок,
І сонця, й місяця, і неба,
Дамо й води, й вогню, як треба,
І скель, і звірів, і пташок!
Так розміркуйте ж все дотепно,
На сцені всесвіт умістіть
І швидко й бережно пройдіть
Із неба через землю в пекло.

ПРОЛОГ НА НЕБІ[16]

Господь, архангели, згодом Мефістофель.

Рафаїл

Могутнім громом сонце грає
В гучному хорі братніх сфер
І путь накреслену верстає
Од первовіку й дотепер.
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця,

І, як у перший день творіння,
Величні всі діла Творця.
Гавриїл
Земля із швидкістю страшною
В просторі крутиться-літа,
І райське світло дня чергою
Змінює ночі темнота.
Хвилює море неозоре
І шумом скелі покрива,
Та сфер стремління вічно-скоре
І гори, й море порива.

Михаїл
Бурхають бурі навзаводи,
Шумлять нестримано кругом
І огортають твердь і води
Таємно-грізним ланцюгом.
Блискоче з хмар руїнний племін,
Громам осяюючи путь,
Та всеблагої ласки промін
Приборкує стихії люті.

Всі трое
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця;
І, як у перший день творіння,
Прекрасні всі діла Творця.

Мефістофель [17]
О Господи, ти знов між нас явивсь,
Питаєш, як ідуть у кого справи;
Між челяддю і я тут опинивсь,
Бо ж завше був до мене ти ласкавий.
Не вмію я так компліментів править,
Як ангели, удатні на язик,
Від пафосу мого ти б засміявся навіть,
Коли б ти був од сміху не одвик.
Сонця й світи залишу я в спокої —
Я свідок лиш мізерності людської.
Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як спервовіку був, так і тепер диwak.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин.
Та він же чисто коник той цибатий
(Пробачте порівняння це мені):
Не підлетить, а вміє лиш стрибати
Та знай скурчить в траві свої пісні.
Та у траві іще б якось жилося,
Так ні, притомом в болото суне носа.
Господь
І вічно скаржишся мені ти!
Невже ж тебе задовольнити
Земля ніколи не змогла б?
Мефістофель
Ні, Господи! На ній одне лихе твориться:

Так люди мучаться,
що жаль на них дивиться, —
Вже проти них і запал мій ослаб.
Господь
Ти знаєш Фауста?
Мефістофель
Він доктор?
Господь
Він мій раб!
Мефістофель
Та раб то раб, а служить по-якому?
І їсть, і п'є він щось не по-земному.
Його думки, на безум хворі,
Ширяють десь в непевній далині.
То з неба б він зірвав найкращі зорі,
То пив би він всі радощі земні;
Та ні земля, ні далі неозорі
Не вдовольнять тієї маячні.
Господь
Він поки що у мороці блукає,
Та я вкажу йому до правди вхід,
Бо знає садівник, як деревце плекає,
Який від нього буде цвіт і плід.
Мефістофель
Та він не ваш, я ладен закладатись!
Дозвольте лиш за нього взятись,
І піде він за мною вслід.
Господь
Я згоден, спробуй його злудить,
Поки живе він на землі;
Хто йде вперед, той завше блудить.
Мефістофель
Спасибі вам; з мерцями справи злі,
Я не люблю тієї мороки;
Мені за них миліш здорові, повні щоки;
Я так люблю живих людей,
Як любить кіт живих мишей.
Господь
Що ж, спробуй відірвати духа
Від його першоджерела
І, якщо він тебе послуха,
Зведи його на стежку зла.
Знай, сам ти осоромишся натомість:
В душі, що прагне потемки добра,
Є правого шляху свідомість.
Мефістофель
Свідомість швидко завмира!
Я знаю, в мене певна гра.
А вже коли свого доб'юся,
То матиму утіху немало:
Нехай тоді плазує у пилу,
Як та змія, моя тітуся.
Господь
Приходь сюди безпечно завше,

На ваш-бо рід не маю ворожди;
А з духів заперечення, лукавче,
Ти був мені найстерпніший завжди.
Людина не всякчас діяльності радіє,
Понад усе кохає супокій;
Потрібен їй супутник воружкий,
Щоб бісом грав і збуджував до дії.
А ви, справдешні діти Божі,
Любуйте на дива творіння гожі!
Нехай живий і вічно-творчий дух
Лле скрізь любові світло животворне
І явищ біг, речей минутих рух
Хай думкою безсмертною огорне.
Небо закривається, архангели розходяться.
Мефістофель

До чого ж гарний дідуган!
З ним інколи зустрітися приємно.
І то сказати: такий великий пан
З дияволом обходиться так чемно!

ЧАСТИНА ПЕРША

ДІЯ ПЕРША

НІЧ[18]

Вузька кімната з високим готичним склепінням.
Фауст сидить неспокійно в кріслі біля столу.
Фауст

У філософію я вник,
До краю всіх наук дійшов —
Уже я й лікар, і правник,
І, на нещастя, богослов...
Ну і до чого ж я довчивсь?
Як дурнем був, так і лишивсь.
Хоч маю докторське звання
І десять років навмання
Туди й сюди, навкрив-навкіс
Воджу я учнів своїх за ніс, —
А серце крається в самого:
Не можемо знати ми нічого!
Хоч я й розумніший, як бевзні ті всякі,
Учені, магістри, попи та писаки,
Хоч я в забобони й страхи не вдаюся,
Із пекла сміюся, чортів не боюся, —
Зате ніяких радощів не маю,
Не вірю я, що я щось знаю,
Не вмію я людей навчати,
Не вмію їх на добре напучати...
Грошей, майна я не нажив
І слави теж не заслужив;
Собака, й той не став би так жити!
Тому-то й почав я ворожити, —
Чи не відкриє духів міць
Мені одвічних таємниць,
Щоб я дарма не мудрував,
Чого не знаю, не казав,
Щоб я збагнув почин думок

І світу внутрішній зв'язок,
Щоб я пізнав основ основу,
А не кидав слова-полову...
О повний місяцю ясний,
Мій друже тихий і сумний!
Коли б востанне з висоти
Мої страждання бачив ти
За цим столом чувань нічних,
Між цих пергаментів і книг!
Коли б я міг блукать між гір,
В твоїм промінні ніжить зір,
Серед печер звиватись духом,
В твоїй імлі снуватись лугом,
Весь чад науки там лишити,
В твоїй росі цілющій змити!..
Ох! Я ще тут, в тюрмі-норі?
О мури прокляті сирі!
У цих мальованих шибках
Небесний світ — і той зачах!
Стримлять до неба стоси книг,
Ненатла точить їх черва,
їх пилюга густа вкрива,
І кіпоть осіда на них;
Уздовж полиць з давнешніх літ —
Реторти, слоїки, склянки,
Начиння, приладів рядки —
І це в тебе світ! І це зветься світ!
І ти питаєш ще, чому
На серце туга наляга,
Чому незвідана нудьга
Труїть всі радощі йому?
Замість живих природи хвиль,
Куди Творець людей вселив,
Навколо тебе — тлінь, і цвіль,
І жах потворних кістяків.
Тікай! На волю, на простір!
Візьми цю книгу чарівну;
Цей Нострадамів[19] віщий твір
Тобі відкриє таїну.
Спізнаєш ти шляхи світил,
Збагнеш природи вічний рух,
І в душу вступить повинь сил,
Коли промовить духу дух.
Шкода обнять сухим умом
Священних знаків зміст живий;
Ви, духи, тут в'єтесь кругом,
Озвіться ж ви на голос мій!
(Розкриває книгу і бачить знак макрокосму[20]).
Яким блаженством всі мої чуття,
Уся моя істота пойнялася,
Немов по жилах полумінь життя
І невмируща юність розлилася...
Чи то ж не Бог ці знаки написав,
Що душу збурену втишають,

Що серце вражене втішають,
Що перед розумом наяв
Природи тайнощі всесильні виявляють?
Чи ж я не Бог? Я просвітлів!
І враз моє духовне око
В природи творчий вир заглянуло глибоко.
Тепер збагнув я сенс премудрих слів:
"В світ духів можна прозирнути,
Та ум і серце мляві вкрай:
Встань, учню, і земнії груди
В ранковім сяєві скупай!"
(Розглядає знак).
Як все тут діє в колі вічнім,
У багатоликій красоті, [21]
Як сили горні в льоті стрічнім
Міняють кінви золоті!
На благовісних крилах мають,
Споруду всесвіту проймають
У гармонійній повноті!
Яка картина! Ах! Картина лиш..
Природо безконечна! Де ж, коли ж
Знайду ту грудь, що нею світ ти поїш,
І небо, й землю – все живиш?
Невже ж ти болю в серці не загоїш,
Жаги палкої в нім не заспокоїш?
(Перегортає нетерпляче книжку
й натрапляє на знак Духа Землі).
Цей знак на мене має інший вплив!
Ти, Дух Землі, мені рідніший,
Я став відразу мов сильніший,
Мов хміль вина мене сп'янив;
І я ладен пірнути в світу море,
Знести земні і радощі, і горе;
Ні грім мене, ні хвиль виття суворе,
Ні згуби страх, ні буря не поборе!
Нахмарило кругом –
І місяць заховавсь,
І лампа згасла!
В імлі встає над головою
Червона заграва...
Холодний жах згори війнув,
Мене пройняв!
Це дух летить, це дух благання вчув...
Одкривсь мені!
Твій повів серце стрепенув
І владно тягне...
Усе ество до тебе прагне!
Тобі віддав навик я серце й душу,
Нехай і вмру – тебе побачить мушу!
(Бере книгу і промовляє таємничі заклинання.
Займається червона заграва, і в полум'ї з'являється дух).
Дух
Хто зве мене?
Фауст

(аж відсахнувся)

Лице страшне!

Дух

Ти притягнув мене так владно,

З моєї сфери пивши жадно,

І ось...

Фауст

Жахаєш ти мене!

Дух

Благав ти ревно і незмінно

Побачити вид мій, почуть мою річ;

Вразив мене відчайний клич, —

Ось я... То чом же, надлюдино,

Ганебно так дрижиш? Де дівсь душі порив?

Де велет сміливий, що світ в собі створив,

Носив, плекав; що помисли жили в нім

Із духами у всьому стати рівним?

Чи ж ти той Фауст, що ждав і сподівався,

Нестримано до мене поривавсь?

І ось, як я дихнув на тебе палко,

Відразу знітився ти жалко,

Гробак нікчемний, боязкий?

Фауст

Ні, я знесу вогонь чарівний!

Це я, це Фауст, тобі я рівний!

Дух

В життя потоках, у морі дій

В'юся вгору, вниз,

Ллюся всюди й скрізь!

Народження й смерть —

Океан і твердь,

Ткання мінливе,

Життя бурхливе[22], —

Я тчу на грімкому верстаті часу

Богам на одіння живу красу.

Фауст

По всьому світу ти снуєш,

Діяльний дух, як я близький до тебе!

Дух

Близький до того, що збагнеш,

А не до мене!

(Щезає).

Фауст

(падає додолу)

Не до тебе?

А до кого ж?

Я, подоба Божа,

І не близький до тебе!

(Хтось стукає у двері).

О смерть гірка! Це йде мій помічник,

Докучливий сухий влазливець!

І щастя обернулось внівець,

І привид вимріяний зник!

Увіходить Вагнер у шлафроці, в нічному ковпаку, з лампою в руці. Фауст відвертається з нехиттю.

Вагнер

Даруйте, ви декламували;

Це з грецької трагедії, мабуть?

Це вміння має значення чимале,

І я б хотів його здобути.

Чував я, що й священник-казнодія

Повчитись часом може в лицедія.

Фауст

Так, якщо й сам священник — лицедій;

Немало є між них такого крою.

Вагнер

Ох! Ми живем здебільша самотою

І бачим світ хіба у день святий,

Немов крізь телескоп, лише здалека;

І вчить людей казанням — річ нелегка.

Фауст

Без почуття й мистецтво все даремне,

Коли ж говорить з вас душа,

То слово щире і буремне

Усі людські серця зруша.

А ви?... Сидить та компонує

З чужих об'їдків розмазю,

Та в попільць ретельно дуйте —

Ачей здобудете вогню!

Як вам це всмак, то дурні й діти

З вас подивують інший раз;

Але шкода серцями володіти,

Коли немає серця в вас.

Вагнер

Та красномовство все ж нам не байдуже,

А я, на жаль, в нім знаюся не дуже.

Фауст

Шукай заслуги не в словах,

Не шийся в галасливі блазні!

Як розум є в твоїх речах,

То будуть без окрас виразні,

Бо для правдивих мудреців

Не треба вишуканих слів.

Всі ваші фрази дуті, беззмістовні,

Цяцьковані, бундючно-пишномовні, —

То вітер лиш, що десь між верховіть

Сухим осіннім листям шарудить.

Вагнер

Ох, довгий лан знання,

А ми недовговічні!

Всі досліди мої критичні

Не раз ця думка зупиня.

Як важко досвіду набратись,

Щоб до самих джерел дістатись!

А там, дивись, на півшляху

Спіткаєш нагло смерть лиху.

Фауст

Пергаментом жаги не вгамувати,
Не в нім свята, живуща течія;
Повік тобі на спрагу знемагати,
Коли суха душа твоя.

Вагнер

Пробачте, нам приємно завше
Побачить, дух часів прослідкувавши,
Які колись думки у мудреців були
І як далеко ми тепер вперед пішли.
Фауст

Авжеж далеко, аж до зір!
В часи минулі не сяга наш зір:
То книга за сьома печатьми.
А те, що звеш ти "дух часів", —
В тім лиш відбиток духу письменців,
По суті, можемо помічати ми.
Та писанина — то якесь страхіття,
Поглянувши, світ за очі б тікав:
То — купа сміття, звалище лахміття,
А в кращім разі — фарс з життя держав,
Повчальними прикрашений думками,
Банальними, як у ляльковій драмі.

Вагнер

А світ? А людський ум і почуття?
Пізнати їх усякий з нас бажає.

Фауст

А що ж "пізнати" означає?
Хто справжнім іменем назве дитя?
Так, мало хто пізнає хоч дещо зміг,
Та й ті провидці, серцем необачні,
Несли свої думки юрбі невдячній;
За те й палили, й розпинали їх...[23]
Даруйте, друже, мабуть, час кінчати,
Бо вже, дивіться, пізня ніч.

Вагнер

А я ладен і цілу ніч не спати,
Аби вести із вами вчену річ.
Дозвольте й завтра, в Великодне свято,
Спитати вас про те, про се.
Я ширій до наук — і знаю вже багато,
Але хотів би знати все.

(Виходить).

Фауст

(сам)

Іще його не зрадила надія;
Копається в гноїську, скарб шука,
А знайде часом черв'яка,
То, дурень, і тому радіє...
Як міг цей голос пролунати в час,
Коли тут вився духів рій таємний?
Та дякую тобі я на цей раз,
Ти, син землі, над всіх нікчем нікчемний!
Ти з пут відчаю визволив мене,
Бо я вже мало глузду не позбувся:

Видіння те було таке грізне,
Що перед ним я карликом почувся.
А я ж гадав, що, образ божества,
Я вже зирнув у істини свічадо
І поринув у вічне сяйво радо,
Земного збувшись ества;
Я був уже, мов світлий херувим,
Спроможний всю природу обійняти,
У насолоді творчій богувати;
За це зухвальство я діждавсь одплати,
Упавши в прах під словом громовим..
Мені з тобою не дано зрівнятись,
Мій дух слабкий: він зміг тебе дізватись,
А вдержати — снаги не стало в нім.
Таким малим, таким великим
Я чувся в ту блаженну мить;
Та вверг мене ти владним скриком
Ізнову в людську безвихідь.
Куди ж іти? Чого тікати?
Чи відректись від давніх мрій?
Своїми ж вчинками ми ставимо завади
Собі в дорозі життєвій!
На всі високі духу поривання
Матерія лягає тягарем,
І, благ земних досягши обладання,
Найвище з благ оманю ми зведем,
І почуття, і пориви натхненні
Ми в суєті розгублюєм буденній.
Фантазія почне свій смілий льот,
Об вічності черкаючися грані,
Та розмах той повужчає зарані
В мутному вирі часових незгод.
Вгніздиться в серці глибоко турбота
І невсипущая скорбота,
Прогонять радощі, захмарять супокій,
Приймаючи щоразу вид новий:
То ніби дім і двір, то ніби жінка й діти,
Вода, вогонь, отрута, ніж;
Нема загрози — а дрижиш,
Нічого не згубив — а мусиш щось жаліти..
Не рівня я богам, і знаю, що це так;
Мабуть, проскнію вік, немов сліпий гробак,
Що вплаз живе і землю рие-пушить,
Поки його чиясь нога роздушить.
Хіба ж не пил то, з безлічі полиць
Злітаючи, мій мозок сушить?
Не мотлох то, що тисяччю дрібниць
Мене в цім затхлім світі душить?
Чи ж тут знайду, чого шукав?
Пощо мені у сотнях книг читати,
Що рід людський завжди і скрізь страждав,
А хто-не-хто і щастя міг зазнати?
Чом виширивсь ти, черепа пустий?
Твій мозок, як і мій, колись серед туману

Шукав ясного дня, й блукав у темі густій,
До правди рвавсь, і потрапляв в оману.
Стоять, мене на глузи беручи,
Вали, зубці, колеса, кулі...
Біля дверей б'ючись, я мав вас за ключі, —
Та ви мені замка не відімкнули...
Бо, повна тайн і білим днем,
Природа не відслонить запинала,
І що вона тобі від духу заховала,
Того не витягнеш гвинтом і важелем.
Ось інструмент ще батьківського вжитку,
До нього я ні разу не торкався;
Ось блок уже здавен дармує без пожитку,
Від каганця весь сажею узявсь.
Ой, краще б я малий цей спадок згайнував,
Аніж тепер під ним, згинаючись, впрівати!
Що від батьків у спадок ти дістав,
Тим користуйсь, щоб дійсно посідати.
Що без пожитку нам —
то тягар зайвих справ,
А користь вся у тім, що хвиля може дати.
Та що там із кутка так вабить, ловить очі?
Чи в пляшечці тій криється магніт?
Ясніє любо так, мов в лісі серед ночі
Проміння місячне, пробивши хащу віт.
Привіт тобі, фіале мій єдиний,
Утілення умілості людини,
Побожно я на стіл тебе здійму.
Вмістилище лагідних струй дрімотних,
Виталище витворних сил мертвотних,
Вслужи як слід господарю своєму.
Дивлюсь на тебе — і страждання глухне,
Візьмусь за тебе — поривання вшухне,
Вгамується в душі бажань прибій;
До ніг мені безкрає, світле море
Простелеться, мов дзеркало, прозоре,
І вдалині засяє день новий.
Ось близиться вогненна колісниця
На легких крилах! Вже готовий я
Новим шляхом в ефірний безмір звиться
До вищих сфер, де чистий чин сія.
Божиста розкіш, вічне раювання!
Чи ж варт його така гробача слизь?
Так, від земного сонця без вагання,
Без жалкування відвернись!..
Дерзни вступити самохіть до брами,
Якої всяк уникнути б волів;
Ти мусиш зараз довести ділами,
Що честь людей — не менш, як міць богів;
Перед хмурним проваллям не дрижати,
Що в нім фантазія до мук нас прирекла,
До того входу прямувати,
Що поза ним пекельний вир пала;
На крок рішучий мужності здобутись,

Хоч би й судилося в ніщо там обернутись.
Іди ж сюди, мій кубку кришталевий;
Залежався ти в цьому футляреві,
Давно вже я про тебе й не гадав!
Ти вигравав ще на дідівських святах
І звеселяв гостей понуркуватих,
Коли між них ти за столом кружляв.
Твій штучний карб аж очі в себе брав:
Усі той карб у віршах толкували,
А потім враз свій трунок випивали, —
Я не забув і досі тих забав..
Та не мінятимусь з сусідами тобою,
Не мудруватиму над хитрою різьбою,
Бо іншого пиття собі надбав.
В тобі ж темніє сік п'янкий, фатальний,
Що я обрав на цей бенкет прощальний;
В останній раз, самотній і печальний,
Вітаю ранок я, що тайно засвітав!
(Підносить келиха до вуст. Чути дзвони й хоровий спів).

Хор ангелів

Христос воскрес!

Мир вам, оплутані

Згубними, лютими,

Грішними путами,

Мир вам з небес!

Фауст

Що за гомін, що за світлий дзвін

Від уст відводить чашу ненадпиту?

То дзвонів гук; чи не вістує він

День Великодній змученому світу?

Ви, хори, почали уже той втішний спів,

Що в воскресіння ніч з уст ангелів бринів

Потвердженням Нового Заповіту?

Хор жінок

Миром пашистим

Ми полили Його,

Саваном чистим

Ми повили Його;

В гріб положили

Тіло Його святе...

Як же з могили

Зник ти, Христе?

Хор ангелів

Христос воскрес!

Радуйтеся, смирнії,

Серцем покірнії,

В іспитах вірнії, —

Ви спасетесь!

Фауст

Небесна вість любові й миру,

За чим прийшла в оселю сіру?

Лети туди, де є лагідні почуття.

Я чую вість, але утратив віру.

А чудо — віри вкохане дитя.

У сфери ті, відкіль той спів лунає,
Мені заказано політ;
Та рідний був той дзвін мені з малечих літ,
І знов мене він до життя вертає.
Колись, було, в суботній тишині
Небес цілунок мариться мені,
І чудо чується у дзвоні, тайни повнім,
І я горю в екстазі молитовнім;
І йду, було, у поле, в ліс,
У тузі солодко-бентежній,
І розливаюсь морем сліз,
І світ встає в мені безмежний!
Так згадую я час дитячих забавок
І щастя свят весни, свободне і безкрає,
І спогад любий цей мене вже не пускає
Зробить останній, грізний крок.
Дзвенить, бринить, пісні, ясні, як мрія!
Сльоза біжить... О земле, знову твій я!

Хор учнів

Землю покинув Він,
Вставши із тліні,
Вгору полинув Він
В слави промінні.
Він внебесах ясних,
Там Йому стать, радіть;
Ми ж на путях земних,
Тут нам страждать, терпять.
Ти нас залишив,
Вчителю, ми скорбим:
Ти нас не втішив
Щастям Твоїм!
Хор ангелів
Христос воскрес,
Смертію смерть зборов!
Вільний від зла оков,
Рад мир увесь!
Хто Його чтитиме
Тим, що чинитиме:
Ближніх любитиме,
Благо творитиме,
Тайну віститиме, —
З тим буде Божий Син,
З тим буде Він!
За міською брамою
Юрби людей, що вийшли гуляти за місто.
Гурт підмайстрів
Із нами хочете? Ходім!
Другий гурт
Та ні, ми йдем в Стрілецький дім.
Перші
А ми до млину водяного.
Один підмайстер
Я раджу вам до Доброї Води.
Другий

Коли ж негарна там дорога!
Другий гурт
А ти?
Третій
Куди вони, і я туди.
Четвертий
Ходім у слободу, там гулянки на диво,
Дівчата гарні, і незгірше пиво,
І хлопці б'ючі, хоч куди.
П'ятий
Диви, яка палка натура!
Чи втретє засвербіла шкура?
Ти не заманиш більш мене туди.
Наймичка
Ні, ні, пусти, я маю бути в місті.
Друга
Та він десь тут, ходім до тих осокорин.
Перша
Мені нема з того користі,
Бо ж горнеться до тебе він,
З тобою тільки і танцює...
Мене те щастя не хвилює!
Друга
Та він там буде не один,
Казав, що прийде і блондин.
Школяр
Глянь, пане-брате! Ну й дівульки!
Гайда слідом, підчепим хто яку.
Хмільного пива дзбан,
Кріпкий тютюн до люльки
Та дівка при боку — оце нам до смаку.
Дівчина-городянка
Нівроку, хлопці дженджуристі,
Та легковажні, просто жах:
Де б погулять в пристойнім товаристві —
Так ні, побігли по дівках.
Другий школяр
(до першого)
Стривай, ще дві ідуть за нами,
Дівчата ладні, чепурні;
Одна — моя сусідка саме,
І страх до любові мені.
Дивись, як ніжками дрібочуть,
Напевно, нас догнати хочуть.
Перший
Ні, пане-брате! Що нам чепурні!
Біжим, не даймо зникнуть дичині.
Ті рученьки, що в будень працю люблять,
В недільний день найкраще приголублять.
Міщанин
Ні, новий бургомістр не радує мене,
Як на посаду став, так зразу кирпу гне!
А місту з цього мало послуг, —
Що день, то гірше справи йдуть,

Що час, то збільшується послух,
Що раз, то більше з нас деруть.
Старець-лірник
(співає)

Пани кохані, любі пані,
Мої рум'яні, пишно вбрані
Учуйте голос слізний мій,
Запоможіть в нужді гіркій!
Нехай недарма буду грати!
Блаженний той, хто може дати..
Хай ради празника і ми
Повеселимся між людьми.

Другий міщанин
Люблю я над усе в неділю а чи в свято
Послухати про війни та бої;
В Туреччині, — десь є такі краї, —
Народи ріжуться завзято.
Стоїш собі із куклем край вікна,
А по ріці човни проходять рівномірно;
Так весело святковий день мина,
І йдеш додому тихо й мирно.

Третій міщанин
Еге ж, сусіде, й я за те,
Хай б'ються там собі на лихо,
Хай світ перевертом іде,
Аби у нас було все тихо.

Стара баба
(до дівчат-городянок)
Дівчатонька! Ой любий маків цвіт!
У вас не закохатись годі!
Бабуся стане вам в пригоді —
Чи ворожить, чи вилити пристріт.
Дівчина-городянка
Не йди, Агато, до старої відьми,
Не станем тут із нею говорить ми;
Та, знаєш, в неї в новорічну ніч
Я судженого бачила навіч.

Друга
Та і мені вона гадала,
Його в кришталі показала:
Військовий, смілий, гарний на виду, —
Шукаю скрізь його, та хтозна, чи знайду.

Солдати
Кріпкіі замки —
Мури зубчасті,
Пишні дівчата,
Ще й гордуваті —
Здобич солдата!
Красна в нас плата
За сміливий труд!
Завше ми радо
Йдем за трубою,
Як до утіхи,
Так і до бою.

Любо нам жити,
Мило нам битись,
Замки й дівчата
Мусять скоритись.
Красна в нас плата
За сміливий труд!
Візьмуть солдати
Й далі ідуть.
Фауст і Вагнер.
Фауст
Від криги звільнив закуті хвилі
Ясної весни животворний зір;
Полів зеленіє весела шир;
Стара зима у люті безсилий
Втекла до схову суворих гір
І посилає подеколи звідти
Зернистого снігу спізнілу стягу,
Що зникне вмить на зеленім лугу,
Бо білого сонце не хоче терпіти;
Всюди буяє ріст і цвітіння,
Все одягає барвне одіння,
І як немає квіток ще тут,
То їх замінює вбраний люд.
З гірки цієї обернися
І на місто подивися:
Як із темрявих воріт
Весело висипав люд, мов цвіт.
Сонце всіх їх радо віта:
Це ж бо день воскресіння Христа,
Та й самі вони з мертвих встали,
Вийшли з тісних, ядушних домів,
Кинули темні горища й підвали,
Стіни гнітючі майстерень, цехів,
Вирвались з вулиць щемких оков,
Із святобливого смерку церков —
Вийшли всі до світла ясного!
Глянь-бо, глянь, народу якого
Розійшлося по садах, по полях,
А ріка тече розлого,
Вся в веселих, рухливих човнах.
Од берега, до краю повен,
Одчалує останній човен;
Навіть з далекої гори
Убрань мигочуть кольори...
А он — селян святкові зграї,
Тут люди раді, як у раї,
І скрізь один лунає крик:
Ось тут я справді чоловік!
Вагнер
Шановний докторе, із вами
Приємно й корисно пройтись;
А сам би я не зміг гулять між мугирями,
Бо грубості я не виношу скрізь.
Цей крик і зик, скрипки, скраклі

Для мене зроду ненависні:
Так репетують, мов їх гонять духи злі,
І це в них гра, і це в них пісня!

Селяни

(танцюють і співають під липами)

Ой пастушок прибравсь в танок,
На жупанку — стрічок, квіток —
Як мак той, процвітає...

Під липою гульня вже йде,
І всі танцюють, аж гуде —
Гей, гоп! Гей, гуп!

То по-топ! Тупу-туп!

Ще й скрипка витинає.

Ось пастушок прискорив крок,
Та шусть в гурток, та до дівок,
І вже одну штовхає...

Та обертається мерщій:

"Агій, дурний, який швидкий —
Гей, гоп! Гей, гуп!

То по-топ! Тупу-туп!

Звичаю мов не знає!"

Та пастушок її в кружок,
Направо стриб, наліво скок —
Плахіття тільки має!

Розчервонілись — аж горять,
Втомились — сіли спочивать,
Гей, гоп! Гей, гуп!

То по-топ! Тупу-туп!

Він дівку підмовляє.

"Ой пастушок, голубчикок!

Слова ж твої, як той медок,
А не зведеш, буває?"

А він її у гай веде,

З-під липи ж їм танець гуде —
Гей, гоп! Гей, гуп!

То по-топ! Тупу-туп!

Ще й скрипка витинає...

Старий селянин

А, пане докторе, гаразд,
Що й ви між нас у день оцей:

Такий учений чоловік,

А не цураєтесь людей!

За це ж найкращий кухоль вам,

Хоч покуштуйте наших вин, —

Пиття вам згагу прожене;

І, скільки в кухлі є краплин,

Бажаю я, щоб стільки днів

Вам Бог до віку приложив.

Фауст

За ласку дяку віддаю

І за здоров'я ваше п'ю.

Народ обступає їх колом.

Старий селянин

Еге ж, гаразд, що ви до нас

У цей веселий день прийшли;
Та ви і в інший, гірший час
До нас прихильними були.
Чимало є між нас таких,
Що ваш покійний панотець
Одзволив з пазурів чуми,
Поклавши пошесті кінець.
А ви, ще парубком, із ним
З села ходили до села
Між хворих, чумних мертвяків —
Не брала вас недуга зла.
Випробувань скінчився час:
Спасителя Спаситель спас.
Усі
Хай Бог пошле вам довгий вік,
Учений муж, наш рятівник!
Фауст
Моліть Того, хто бере зле,
Спасати вчить, спасіння шле.
(Іде з Вагнером далі).
Вагнер
Народна шана, о великий муже,
Тебе, напевне, схвилювала дуже.
Щасливий той, хто весь свій хист
Оберне на таку користь!
Показує на тебе батько сину,
Юрба навкруг хвилює без упину,
Застиг скрипаль і танцюрист.
Ти йдеш, і всі стоять рядами,
Шапкуючи, прохід дають:
Ще мить — і всі навколішки впадуть,
Немов перед Священними Дарами!
Фауст
Пройдім туди ще декілька ступнів
Та й сядемо на камені спочити.
Не раз я тут у роздумі сидів,
Від молитов і посту хоровитий,
І, уповавши на Творця,
Ридав, зітхав, ламав я руки,
Благав страшній чумі кінця,
Визволу від тяжкої муки.
Хвала юрби звучить мені як глум,
І скільки вже я передумав дум
Про те, що ми, невдахи бідні,
І батько, й син — похвал не гідні!
Мій батько, чесний, скромний трудівник,
Над тайнами природи бивсь весь вік
Ретельно, ревно і невтомно,
Але якось головоломно.
У чорній кухні він сидів,
Замкнувшись із гуртком адептів,
І там за безліччю рецептів
Чудовий еліксир варив.
З негідних речовин червоний лев вчинявся,

Що потім в літеплі з лілеєю вінчався,
А згодом їх обох ганяв огонь палкий
На шлюбне таїнство з покою у покій.
І в склянці ось, блискучіша над перли,
З'являлася цариця молода;
Такий у нас був лік; а хворі мерли й мерли,
Чи вижив хто — питать шкода,
Із цим-то варивом пекельним,
Ще гірше од чуми смертельним,
Ми гори й доли ці пройшли.
Десяткам тисяч жертв таке дання давав я,
Вони погинули, а я доживсь безслав'я —
Убивцям чую похвали.

Вагнер

Навіщо вам про те журитись?

Хіба ж не досить нам трудитись

Ретельно й чесно, так, як нас

Учили вчителі в свій час?

Коли ти хлопцем батька поважаєш,

Його науку радо приймеш ти;

Коли ти мужем скарб той умножаєш,

То син твій зможе більше досягти.

Фауст

Блаженний той, хто ще надію має

На світ зірнуть із цього моря тьми!

Бо треба нам, чого не знаєм ми,

Що знаємо — з того пуття немає.

Та годі, годі сумувать

Такої гарної години!

Поглянь, як в сяєві прощальному блищать

Окучерявлені хатини...

Заходить сонце; гасне день у нас;

Десь інший край ще оживить та сила.

Коли б дались мені могутні крила,

Летів би я за сонцем повсякчас,

Глядів би я на світ просторий

У променистім сповитті,

На тихі падоли, на жевріючі гори,

На сріберні струмки і ріки золоті...

Ні дикі урвища, ні темряві ізвори

Мене б у льоті не могли спинить,

І ось уже внизу леліє море,

Ваблива, лагідна блакить...

Не видно вже Божистого світила,

А мрія знов у серці заясніла:

За ним, за ним летіти дню навстріч,

Лишаючи позаду себе ніч,

Над мною — небо, піді мною — хвили...

Це мрія, сон, а день уже погас...

Чому лиш дух крилатий в нас,

Але тілесно ми безкрилі?

Та хто не марив, хто не снів

Злетіли високо-високо,

Почувши жайворонка спів,

Що його не догляне око,
Побачивши, як од землі
Орел шугає попід тучі,
Як понад море й гори-кручі
Летять додому журавлі?!
Вагнер
І я, було, частенько химерую,
Але в таких дурницях не смакую.
Набриднуть швидко всі поля й ліси;
Пташині крила — то мені до лиха;
Книжки, книжки читати — от де втіха,
Немає в світі кращої краси!
Вони скрашають вечори зимою
І зогрівають серце і думки,
А розгорну пергаменти шумкі —
То й небо те, здається, тут, зі мною.
Фауст

Тобі одна знайома путь,
А я — стою на роздоріжжі...
У мене в грудях дві душі живуть,
Між себе вкрай не схожі — і ворожі.
Одна впилась жадливо в світ земний
І розкошує з ним в любовній млості,
А друга рветься в тузі огневій
У неба рідні високості.
О духи, духи, ви ж тут є,
Ширяєте між небом і землею,
Зійдіть до мене й силою своєю
Змініть, змініть життя моє!
Коли б плаща чарівного я мав,
Щоб він мене поніс у світ незнаний,
То я б його, щасливець незрівнянний,
І за царську порфіру не віддав.

Вагнер
Не викликай тих духів навісних,
Що в мареві над нами в'ються роєм:
Даремно людям ждять добра від них,
Вони приносять звідусюди зло їм.
Із півночі кусливі духи йдуть,
І зуби, й язики у них гостренні,
Зі сходу сонця нам вони засуху шлють,
Сухотами згризаючи легені,
Із півдня, із розпечених пустинь
Спекотою палючою діймають,
Із заходу не прохолодну тінь,
А зливу, як потоп, на ниви насилають.
Лиш позови — вони з'являються на клич,
Готові враз на згубу і на шкоду,
Та, хоч і ангельська в них річ,
Вони диявольського роду,
Але ходім! Уже зовсім стемніло,
Холодна мла полями залягла;
Кортить увечері до хатнього тепла!
Та що ж ти став і дивишся здуміло,

Мов поночі побачив дивне щось?
Фауст
Собака чорний он там по ріллі блукає.
Вагнер
Та бачу й я — нічого в тім немає.
Фауст
Ану пригляньсь, на що воно здалось?
Вагнер
То, мабуть, пудель, що шукає
Свого хазяїна сліди.
Фауст
А глянь, як він спіралями кружляє,
Зближаючись щораз до нас сюди!
За ним слідком у грі витворній
Мигочуть іскри голубі...
Вагнер
Та що це ти? Там просто пудель чорний,
А інше все примарилось тобі.
Фауст
Мені здається, ніби він проводить
Чаклунський круг навколо наших ніг.
Вагнер
Дивись, як сторожко й непевно
він підходить —
Замість хазяїна він двох чужих настиг.
Фауст
Все вужче коло, вже він близько!
Вагнер
Ну от, дивись, звичайне псисько,
Гарчить, то знітиться увесь,
Хвостом виляє — звісно, пес.
Фауст
До мене, цуцику! На, на!
Вагнер
Ця псина, бач, яка чудна!
Як станеш ти — й вона тут стане,
Гукнеш — одразу прибіжить,
Загубиш щось — то найде вмиць,
Ціпка тобі з води дістане.
Фауст
Ти правду кажеш, духа тут нема;
В цьому собаці — виучка сама.
Вагнер
І мудреця, буває навіть,
Такий собака зацікавить;
Твоєї ласки сповна заслужив
Годованець веселих школярів.
Увіходять до міської брами.
Кабінет Фауста
Фауст увіходить з пуделем.
Фауст
Покинув я поля і луки,
Що у нічнім тумані сплять,
Ущухли в грудях люті муки,

І буйні пориви мовчать.
Душа стражденна просвітліла —
Благословен просвіток цей!
І знову в ній заговорила
Любов до Бога, до людей.
Спокійно, пуделю! Годі тобі вертітись!
Чом ти там на порозі гарчиш?
Ляж біля печі, треба зігрітись..
Ось на подушку, та мовчи ж!
Кумедно кружляв і петляв чогось ти,
Як сюди ми йшли по дорозі крутій,
Тепер попав до мене в гості,
Так шануватися умій.
Коли у келії смиренній
Знов світло лампи спалахне,
В моїй душі, добром натхненній,
Зринає видиво ясне.
Думки стають чіткі і стислі,
Надія лине в майбуття,
І знову, знов я зношу мислі
До потайних джерел життя.
Та цить же, пуделю! Твоє завивання
Не гармонує зі звуками тими,
Що душу сповняють думками святими.
Таж нам відоме людське глузування
З високого всього,
З того, що в ньому не тямлять нічого;
Осміюють вони прекрасне все;
І ти туди ж, за ними, псе!
Та лихо мені! Я знову нудьгую,
В душі задоволення більше не чую..
Чом так швидко криниця висихає,
А мене знов спрага змагає?
Не раз таке було зі мною..
Та з цим ще можна позмагатись:
Нам треба вірою проїнятись,
Премудрістю понадземною,
Нам тільки Відкриття з'ясує світ.
Відкрию Новий Заповіт,
Відкрию текст прадавній знову,
Заглиблю в нього пильний зір
І цей священний первотвір
Перекладу на милу рідну мову.
(Розгортає книгу і лаштується перекладати).
Написано: "Було в почині Слово!"[24]
А може, переклав я зразу помилково?
Зависоко так слово цінують!
Інакше треба зміркувать,
Так внутрішнє чуття мені говорить.
Написано: "Була в почині Мисль!"
Цей перший вірш як слід осмисль,
Бо ще перо біди тобі натворить.
Хіба ж то мисль і світ і нас створила?
А може, так: "Була в почині Сила!"

Пишу — і сумнів душу огорнув:
Я, мабуть, знову суті не збагнув...
Та світ свінув — не зрадила надія,
І я пишу: "Була в почині Дія!"
Коли ти хочеш тут сидіти,
Пуделю, то годі вити
І скавуліти!
Мені в роботі заважаєш,
Господаря так зневажаєш!
Хоч мені з кімнати
Прийдеться тікати,
Хоч гостю покажу поріг:
Біжи туди, звідкіль прибіг!
Та що це? Що я бачу?
Чи я притомність трачу?
Чи це не сон, чи не мара?
Собаку щось мов розпира —
Росте, росте, як та гора,
Втрачає подобу собачу!
Так ось кого я пригостив!
Немов страшений бегемот,
Він блимнув оком, роззявив рот.
Ну що ж! Бог милостив!
Пекельне кодро розженем
Ми Соломоновим ключем!

Духи

(в коридорі)
Одного уже зловили —
Обережно, браття миле!
Як в капкан хитрий лис,
Втрапив в пастку хижий біс.
Тільки глядіть!
Підлетіть та заграйте,
Все змішайте,
І звільніть його, звільніть!
Якщо ми зможем —
Йому допоможемо;
Він нашій породі
Теж стане в пригоді.

Фауст

Я звіра чарами зв'яжу,
Замову Чотирьох скажу:
Саламандро, блищи,
Ундіно, течі,
Сільфідо, подуй,
Кобольде, працуй!
Той, хто не знає,
Що в кожній стихії
Силу становить —
Той не здолає
Добрі й лихі
Духи замовить.
В огні розвійся,
Саламандро!

В воді розлийся,
Ундіно!
Блисни в повітрі промінно,
Сільфідо!
Дай дому поміч незмінно,
Incubus! Incubus!
Вийди, я тебе не боюсь!
Ось всі чотири –
Нема їх в звірі...
Лежить і вищиривсь, бридкий;
Його не зрушив поклик мій!
Та ще я нову
Вживу замову.
Ти, може статся,
Пекельного роду?
Глянь на цей знак!
Його бояться
Всі ваші зроду.
Чому ж це ти наївивсь так?
Виплід триклятий!
Вмієш читати
Ім'я Несказанного,
Чудом зачатого,
За нас розп'ятого,
В віках осіянного?
Де ж він? За піччю он,
І вже вироста, як слон,
Заповнює весь покій,
Хоче узятись туманом...
Спускайся униз мерщій!
Падай ниць перед паном!
Бачиш, мої не марнії погрози,
Спалять тебе святії грози!
Не змушуй же
Вогонь троїстий лити!
Не змушуй же
Щонайсильніших чар ужити!
Мефістофель
(виступає, коли туман розійшовся, з-за печі в одязі мандрованого
схоласта)
Що тут за шум? Чим зможу вам служити?
Фауст
Так ось хто в пуделі сидів!
Мандрований схоласт! Оце так насмішив!
Мефістофель
Вітаю вас, великовчений муже!
Од ваших чарів впрів я дуже.
Фауст
Як звешся ти?
Мефістофель
Як дивно запит цей
Від того чуть, хто зневажає слово
Й, не звикши мислить поверхово,
Зглибляє дійсню суть речей.

Фауст

Таких, як ти, відома суть —
Аж світитись крізь покрив назви;
Пізнаєтесь усюди враз ви,
Коли "лихими" вас "спокусниками" звуть.
Ну, добре, хто ж ти є?

Мефістофель

Я — тої сили часть,
Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого.[25]

Фауст

Це загадка! Розгадку ж хто подасть?

Мефістофель

Я — заперечення усього!
Бо всяка річ, що постає,
Кінець кінцем нічим стає,
І жодна річ буття не гідна.
А все, що ви звете гріхом,
Чи згубою, чи просто злом, —
Ото моя стихія рідна.

Фауст

Ти кажеш, що ти — часть,
а сам з'явивсь цілком.

Мефістофель

Мені чужа зарозумілість.
Це ж тільки ви з своїм дурним світлом
Себе вважаєте за цілість.
Я ж — часть од часті лиш,
що перше всім була,
Частинка тої тьми, що світло привела,
Те світло гордеє, що хочеться йому
З одвічних володінь прогнати матір тьму.
Та це йому не вдасться — шкода сил,
Воно навік приковане до тіл:
Од тіл тече, в тілах лише прекрасне,
Тілами лиш спиняється в ході,
А згинуть ті тіла — тоді
Й воно разом з тілами згасне.

Фауст

А, ось до чого ти згодивсь!
Велике знищить — неспромога,
Так ти з маленьким заходивсь.

Мефістофель

Та й тут непевна перемога!
Цей світ, оце нікчемне Щось,
Проти Ніщо мов затялось;
На всякі способи я брався,
А все удачі не діждався:
Проти пожеж, потопів, бур
Земля стоїть собі, як мур!
Людське й звірине кодро теж набридло:
Як можна так поводитися підло?
Вже я їх бив, губив — і знов,
Дивись, шумує свіжа кров.
І скрізь таке, хоч бийся в груди —

В землі, в воді, в повітрі, — всюди
Мільйони родяться життів,
В теплі і в холоді, в сирому і в сухому...
Остався б я, напевне, ні при чому,
Коли б огонь служить не захотів.

Фауст

На всеблагу творящу силу,
Підступний, нищий, хижий біс,
Ти руку смертно-зледенілу
Даремно, грозячи, підніс.
До чогось іншого б узявся,
Потворний дух, поріддя тьми!

Мефістофель

Та я вже й сам був поривався;
Про це ще поговорим ми.

А зараз можна мені вийти?

Фауст

Чому ж не можна? Ну й чудний ти!

Тепер уже знайомі ми:

Заходь до мене, як захочеш,
Вікном — вікном, дверми — дверми,
Та й через комин ти проскочиш.

Мефістофель

Та так-то так! А звідси вийти як?

Завадою постане під ногами

Біля порога тайний знак.

Фауст

А! Ти злякався пентаграми, [26]

Що має силу над чортами?

Пекельнику, як ти сюди пробравсь?

І як це дух такий попавсь?

Мефістофель

А придивись до неї пильно, —

Вона накреслена нещільно:

Не вийшов трохи крайній кут.

Фауст

Випадок добре постарався!

Так ти тепер в неволі тут?

Оце не ждав, не сподівався!

Мефістофель

Коли сюди я вскочив псом,

Я не помітив знаку того, —

І чорту вийти вже незмога.

Фауст

А чом не вилізти вікном?

Мефістофель

Та звичка в нас така вже здавна повелась:

Чортам і привидам скрізь вхід без перепони,

Але кудю вліз, тудю і вилазь.

Фауст

То в пеклі теж свої закони?

Чудова річ! То з вами можна й пакт

Надійний підписати, безумовно?

Мефістофель

Як хто формальний укладе контракт,
Обіцяне завжди одержить сповна.
Колись питання це складне
Ми обговорим неодмінно.

Ну, а тепер пусти мене,
Прошу тебе, прошу уклінно.
Фауст

Та ще хвилиночку пожди,
Скажи мені хорошу казку!
Мефістофель

Та це ми встигнемо завжди.
Пусти мене, зроби цю ласку!
Фауст

Чи я шукав тебе, скажи?
Ти ж сам попавсь мені на щастя.
Хто чорта вловить, то держи,
Хтозна, чи ще коли впіймати вдасться.
Мефістофель

Гаразд, на все я пристаю,
Як хочеш, я лишусь з тобою,
Але дозволь фантазію твою
Потішити мого мистецтва грою.
Фауст

Роби що хоч, але гляди,
Щоб не було в тій грі нуди.
Мефістофель

Твої чуття за цю часину
Зазнають більше втіх, мій сину,
Ніж в цілий рік сіреньких днів.
Ти вбачиш любосну картину,
Ти вчуєш духів ніжний спів, —
І це не буде лиш манюю:
Відчуєш ти амброзій пах
І смак нектару на устах,
Торкнешся щастя ти рукою.
А збори скорі будуть в нас:
Весь гурт наш тут; почнімо враз!

Духи
Щезніть, зникайте,
Темні склепіння!
Дивно привітне,
Ніжно-блакитне
Небо, сіяй!

Геть розпливайтесь,
Чорнії тучі,
Ви ж розгоряйтесь,
Зорі блискучі,
Сонце, заграй!
Діти небесні —
Духи чудесні,
Ласку несучи,
Тут пролітають,
Трепет жагучий
Скрізь викликають;

Звинні їх тіні
В барв мерехтінні
Землю вкривають
Там, де в альтанах
Пари коханих
В пристраснім млінні
Душі зливають.
Зелено пишні
Лози буяють,
Грона розкішні
Тяжко звисають,
І винотоки
Винні потоки,
Пінні й шумливі,
З них вигнітають.
В радісній зливі
З гір, маєм критих,
По самоцвітах
Струмні ті ллються,
Поки зійдуться
В ріки глибокі,
Плеса широкі.
Любить там птиця
Солодко впиться
Й далі помчати
Десь на чудовий
Острів казковий
Сонце стрічати.
Чуєш, у лузі
Спів там лунає?
Бачиш, у крузі
Танець бує?
Всюди тут воля,
Всім тут роздолля:
Ті поп'ялися
По верховині,
Ті розплилися
В озера сині,
Інший ширяє
В небо безкрає,
В далі прозорі,
Звідки ллють зорі
Щастя жагу.
Мефістофель
Заснув! Гаразд, мої хлоп'ята чулі!
Чудово ви співали люлі-люлі;
За цей концерт я не лишусь в боргу.
Він думав, що мені звідсіль уже не вийти!
Ще більш його манюю оповийте,
Ще глибш його занурте в море мар!
Мені ж тепер пацюк на визвіл прийде,
Розбить накреслений цей чар.
От і пацюк вродивсь одразу —
Шмигнув до ніг і жде наказу.

Володар всіх шурів, мишей,
Жаб, мух, комах, блощиць, вошей
Тобі наказує підлізти
І на порозі знак прогризти
Там, де оливи він полив, —
За діло ж, ну, без зайвих слів!
Он закрутка чаклунська, бачиш, скраю?
Я через неї тут сидіти маю;
Гризни! Ще раз, і всьому край! —
Ну, Фаусте, спи і поки що бувай!
Фауст

(прокинувся)

Це що ж, я знов в оману дався?
Знов духів рій без сліду зник,
Почезла чортова мана вся,
Та й пудель теж кудись утік!
Кабінет Фауста
Фауст і Мефістофель.

Фауст

Хто там? Заходь! Чи ж мук іще не досить?

Мефістофель

Це я.

Фауст

Заходь!

Мефістофель

Хто хоче, тричі просить.

Фауст

Заходь же!

Мефістофель

От за це люблю;

Дійдем до злагоди ми духом.

Дивись, яким прийшов я зухом:

В червець убрався, в блаватас,

Плащем обвинувся едwabним, [27]

Вдяг капелюх з пером привабним

Ще й шпагу замашну припас.

Послухай дружньої поради,

Вдягни й собі такі наряди,

Покинь нікчемні заняття, —

Узнаєш, що таке життя.

Фауст

Шкода мені у шати ті вбиратись,

Турбот життя й на них лежить печать.

Я застарий, щоб тільки гратись,

Замолодий, щоб не бажать.

Чого ж мені од світу ждати?

І що той світ спроможний дати?

Страждай, терпи! Терпи, страждай! —

Цей спів я чую щохвилини,

І щогодини, і щоднини

Усе життя — із краю в край.

Прокинувся уранці — і тривога,

Печаль гірка мене уже тіснить,

Що весь цей день не дасть мені здійснить

Ні одного бажання, ні одного...
Найменший проблеск щастя враз
Від злої критики погасне,
Зникає видиво прекрасне
За тисяччю гидких гримас...
Нічною зрадною добою
Я в ліжку з острахом іду –
І тут мені нема спокою
Од снів, що сняться на біду.
А Бог той, що живе в мені
І сили збуджує духовні,
Громадить їх бентежно в глибині,
Та вийти не дає назовні.
Онавіснів мені тягар буття –
Я кличу смерть, ненавижду життя.
Мефістофель
Та хто ж бажає смерті прибуття?
Фауст
Блаженний той, кому у сяйві слави
Вона чоло у лавр зав'є кривавий,
Кого знайде серед гулянки
В обіймах дівчини-коханки.
Чому не вмер я в захваті в ту мить,
Як Дух Землі мені явився!
Мефістофель
І все-таки якогось трунку спить
Ти тої ночі не рішився.
Фауст
Як бачиться, ти любиш шпигувать.
Мефістофель
Хоч не всевіда я, а дещо можу знать.
Фауст
Тоді від пориву страшного
Спинив мене знайомий спів,
І спомин днів дитинства мого
Іще раз душу обманив...
Клену ж я все, що нас тримає
В тенетах марев і оман,
Клену я все, що нам скрашає
Життя земного тужний бран!
Прокльон бучному гордуванню,
Що дух ним сам себе п'янить,
Прокльон людському сліпуванню,
Що нас обманює щомить!
Прокльон вам, мрії славолюбні,
Бажання ввічнити ім'я,
Прокльон вам, пута злудні, згубні –
Робота, влада і сім'я!
Прокляття золоту, мамоні,
Що завдає нам тьму турбот
Або колише нас на лоні
Розкошолобних насолод!
Я шлю прокльон любові щирій,
Смачному соку виногрон,

Я шлю прокльон надії, вірі,
Й терпінню надто шлю прокльон!
Хор духів
(незримо)
Жаль! Жаль!
Розбив ти його,
Прекрасний світ,
Ударом руки –
Розбив на друзки!
То вчинок півбога!
Ми зносим
Уламки у вічне Нічого,
Голосим
По загинулій красі.
Сильніший,
Як земнородні всі,
Пишніший
Світ побудуй,
Побудуй його в серці своїм!
І прямуй
Шляхом новим
З духом ясным,
І чарівніший
Спів наш почуй!
Мефістофель
Мої малята
Мудрі до ката.
Чуєш, як до втіх і дії
Радять, мов старії?
Звуть тебе в світи
З цієї самоти,
Що від неї кров німіє,
Розум туманіє.
Кинь панькатись із вічною журбою,
Що круком серце рве тобі з грудей.
Відчуєш ти, оточений юрбою,
Що й ти людина між людей.
Не хочу я, правда, рівнять
Тебе до того наброду.
Я сам не великого роду;
Але, коли схочеш пристать
До мене в життєвій дорозі,
То буду тобі по змозі
Товаришем вірним,
Слугою покірним,
А хочеш – і псом,
Безмежно відданим рабом.
Фауст
Якої ж ти від мене хочеш плати?
Мефістофель
Того часу ще досить довго ждати.
Фауст
Ні, ні! Ти, чорте, егоїст,
І так не зробиш, Бога ради,

Комусь другому щось в користь.

Кажи, якої хочеш плати,

А то не буду і наймати.

Мефістофель

Я маю тут тобі у всім служити,

Скоряючись завжди твому слову.

Коли ж ми там зустрінемося знову –

Ти мусиш те ж мені робити.

Фауст

Що буде там – мене це не обходить.

Ти можеш світ якийсь новий виводити,

Коли зруйнуєш той, що є.

На цій землі я радістю втішаюсь,

Під небом цим я муками караюсь,

І аж тоді, як з ними попрощаюсь,

Нехай що хоче настає.

І не бере мене цікавість

Спізнати той інакший світ,

Чи є і там любов, ненависть,

Чи є і там і верх, і спід.

Мефістофель

Та, якщо так, тобі немає ризику.

Угодьмося. Лиш дай мені підписку,

Я дам тобі таке, чого повік

Іще не бачив чоловік.

Фауст

Що хочеш ти, нещасний чорте, дати?

Чи можеш ти стремління ті узнати,

Що їх плекає дух людський?

Є в тебе їжа – в ній нема поживи;

Є в тебе золото – та воно рухливе,

Із рук випискує як стій;

Покажеш гру – в ній виграти неможливо,

Даси коханку – а вона, зрадлива,

З моїх обіймів іншому морга;

Є в тебе честь і слава дорога –

Мов метеор, вона щезає;

У тебе плід зеленим зогниває,

А дерево лиш мить одну цвіте.

Мефістофель

Така вимога біса не злякає,

Я можу дати тобі все те.

Та, друже мій, колись і щось хороше

Утішити в спокої прийде нас.

Фауст

Коли, вдовоєний, впаду на ліні ложе,

То буде мій останній час!

Коли тобі, лукавче, вдасться

Мене собою вдовольнити,

Коли знайду в розкошах щастя, –

Нехай загину я в ту мить!

Ідем в заклад?

Мефістофель

Ідем!

Фауст

Дай руку, переб'єм!

Як буду змушений гукнути:

"Спинися, мить! Прекрасна ти!" —

Тоді закуй мене у пута,

Тоді я рад на згубу йти.

Тоді хай дзвін на вмерле дзвонить,

Тоді хай послух твій мине,

Годинник стане, стрілку зронить,

І безвік поглине мене.

Мефістофель

Зміркуй як слід! Ми все затямим, друже!

Фауст

На це ти маєш всі права.

Що я кажу — то не пусті слова.

Як буде так — я раб тобі, злий душе,

Тобі чи ще кому — байдуже.

Мефістофель

Сьогодні ж, пане докторе, в обід

Я до своєї служби приступаю.

Але — життям і смертю закликаю —

Розписку дай, щоб все було як слід.

Фауст

Навіщо ця формальність дріб'язкова?

Не знаєш ти, що ми додержуємо слова?

Тобі не вистачить хіба,

Що слово дам несхибне, поки віку?

Весь світ тече, хисткий без міри і без ліку,

Мене ж затримає клятьба?

Хоч, може, це й химера все —

Але душа її приймає.

Блаженний той, хто вірність в серці має,

Він без жалю все в жертву їй несе.

А звій пергамену, і підпис, і печатка

Лякає всіх, як хижий василіск;

Там слово мертве од початку,

Там владу мають шкура й віск.

Скажи ж мені, що треба взяти:

Мідь? Мармур? Шкуру? Папірець?

Різець, перо чи олівець?

Як бачиш, вибір пребагатий!

Мефістофель

Уже засипав, як з лоток...

Навіщо стільки тої мови?

Бери абиякий листок,

А підписатися — вточи краплину крові.

Фауст

Ну що ж, і цей зроблю я крок,

Коли вже в вас такі умови.

Мефістофель

Кров, бачиш, своєрідний сік.

Фауст

Не бійсь, що я угоду цю порушу:

Мою нестримно пориває душу

До того, що тобі прирік.
Даремно я себе дурих:
Не більш од тебе я заважив.
Великий дух мене зневажив,
До тайн природи вхід закрит.
Тепер порвалася нитка мислі,
Науки стали мені ненависні.
Тепер у вирі чуттєвих втіх
Я пристрасті племін заспокою,
За чарівною пеленою
Набачусь див і чуд усіх.
Риньмося сміло в часу прибії,
В потік випадків і подій,
Нехай і сміх, і плач,
І щастя, й біль невдач
Перехлюпуються, як хвилі рік:
Лиш в русі проявить себе чоловік.
Мефістофель
В нас не питає, де міра й край:
Всього досхожу, до жадоби.
Бери, хапай, що до вподоби,
І на здоров'я поживай.
Лиш не губись, держись сміло.
Фауст
Та зрозумій, не в насолодах діло.
В стражданнях радощі відчуті я готов,
Утіху — в розпачі, в ненависті — любов.
Мій дух звільнився уже од пут науки,
Чутким зробивсь до будь-якого болю,
Вмістить в собі всі радощі і муки,
Все те, що людству випало на долю.
І глиб, і вись — все духом охоплю я,
І втіху, й біль — все в серце беру я,
Щоб всім еством своїм з еством вселюдським злитись
І разом з ним у безвість провалитись.
Мефістофель
І я жує вже ряд тисячоліть
Той шмат черствий, мій друже милий!
Ніхто з людей, з колиски й до могили,
Старої закваски ніяк не міг стравить.
Повір мені, для себе сам
Бог сотворив цей світ як цілість;
Він в вічній світлі сяє там,
Нам дав лиш пітьму, ну, а вам
І день і ніч послав як милість.
Фауст
Коли ж я хочу!
Мефістофель
Це воно!
Але... тут є "але" одно.
Мистецтво довге, вік короткий,
Ти б мусив знати це давно.
Нехай який-небудь поет солодкий,
У мріях смілий, у серці кроткий,

Для тебе аж у хмари зайде,
Найкращі якості там найде;
Ти будеш сміливий, як лев,
І, як сайгак, прудкий,
Як півдня син, яркий, палкий,
Як сіверяк, кріпкий.
І будеш ти зразком лицарства
І водночас верхом лукавства,
Зумієш пристрастю палати
І розраховано кохати.
Таку прояву високосну
Значу я знаком мікрокосму.
Фауст

Хто ж я такий, що досягти
Я мрії людськості не можу,
Якою душу я тривожу?

Мефістофель

Кінець кінцем, ти – тільки ти.[28]
З мільйонів кучерів дістань собі перуки,
На височеннії зопнися закаблуки,
Але й тоді ти будеш – ти.

Фауст

Не радує мене тих знань скарбниця,
Що я збирав на протязі років...
Я ніби й ріс – а добре придивиться,
То духом я ні крихти не зміцнів;
Не став я ні на волос вищий,
До безконечного не ближчий.

Мефістофель

Мій друже, дивись на речі
Ти якось надто по-старечи;
Ні, треба діяти не так,
Поки в житті ми чуєм смак.
Кат знає! Руки, ноги маєш,
І голова, і зад – все є...
А те, чим вільно користуєш,
То, може, скажеш, не твоє?
Шестірку коней я впряжу,
Коли купити їх до змоги,
І, хоч людина, а біжу,
Як звір двадцятьчотириногий!
Мерщій покиньмо всі думки
І в світ пориньмо навпрямки!
Хто в мудрощі химернії заходить,
Той мов осел, невдаха-довговух,
Якого пустирем мара по колу водить,
Коли кругом хвилює пишний луг.

Фауст

З чого ж ми почнемо?

Мефістофель

Мерщій відціль біжим!

Та це ж катівня, а не дім!

Себе ти тут даремно душиш

І хлопчаків нещасних сушиш;

Нехай сусіда цим живе,
Товче, як знає, воду в ступі...
Чи тим малим ти скажеш щось нове?
Вони для того надто глупі.
Ось чуєш, вже один іде!

Фауст

Я не прийматиму нікого.

Мефістофель

Та бідний хлопець довго жде,
Невже ж і піде без нічого?
Стривай, цей плащ і шапочка оця
Мені якраз, здається, до лиця.
(Перевдягається)

На мене сміло покладайся,
Я хлопчику скажу два-три слівця,
А ти іди в дорогу вже ладнайся.
Фауст виходить.

Мефістофель

(у Фаустовій довгій одежі)
Зневаж лиш розум і знання —
Найвище людське надбання;
Хай дух олжі тебе охмарить,
Дивами злудними обмарить, —
Тоді робота нам легка...
Йому діставсь на долю дух бентежний,
Що мчить усе вперед, усе чогось шука,
Рвучись кудись в простір безмежний,
Од втіх земних він утіка.
Втягну ж його в життя розпусне,
У світ нікчемностей липкий,
Хай б'ється, борсається, грузне,
Нехай в ненаситі своїй
Жадливими устами дарма ловить
Примарну їжу і пиття, —
Коли б і не вдалось мені його підмовить,
То він би й сам пропав без вороття.
Увіходить учень.

Учень

У цьому місті я новак,
Сюди осміливсь завітати,
Щоб мужа вченого пізнати,
Якого тут шанує всяк.

Мефістофель

Вельми вдячний вам за цю честь,
Та таких, як я, немало єсть.
Ви що, уже взялися за науку?
Учень

О, прийміть мене під вашу руку!
Я з щирим серцем сюди прийшов,
Є й грошенята, й свіжа кров.
Довго мене не пускала мати,
Та дуже хочу мудрість пізнати.

Мефістофель

Тоді на місці ви якраз.

Учень

Признатись, сумно якось у вас:

Усі ці мури, всі ці зали

Мені до серця не припали.

Мов нежива оселя ця —

Ані зела, ні деревця,

А як за парту я сідаю —

І слух, і зір, і ум втрачаю.

Мефістофель

Та тут у звичці діло все.

І немовля спочатку теж

Не дуже радо груди ссе,

А опісля — не одірвеш.

Отак і вам — науки груди

Щодня смачніше ссати буде.

Учень

Радніший я до тих грудей допасти,

Але ж навчіть, як шлях до них прокласти?

Мефістофель

Та ви скажіть мені вперед,

Який ви обрали факультет?

Учень

Я хочу справді вченим стати,

Усе знання умом обняти,

Пізнати життя землі і неба

І всіх речей збагнути суть.

Мефістофель

Ви стали враз на вірну путь;

Лиш розважатися не треба.

Учень

Візьмусь я широко працювати,

Але хотілося б мені

Хоч трохи часом погуляти

У гарні святкові літні дні.

Мефістофель

Цінують час — він не стоїть на місці,

Зумійте з нього взяти якомога більш користі,

А щоб як слід згострити ум,

Вступіть в Collegium logicum.

Там дух ваш добре намуштрують,

В іспанські чоботи озують,

Щоб він тягнувся за кроком крок

Обачно по шляху думок,

А не збивавсь на манівці,

Як блудний вогник по луці.

Там вас навчатимуть щодня:

Не дій ніколи навмання,

Не так-то просто їсти й пити —

Все слід під "раз, два, три" робити.

Думки у нас фабрикують так,

Як складну тканину тче верстак:

Раз ступив — тисячі ниток,

Раз прибив — непомітно ллються,

Човники сюди-туди снуються,

В основу вплітаючи уток.
А тут філософ вже підходить
І що, йчого і як доводить:
Як перше так і друге так, —
То третє і четверте так;
Як першого й другого немає,
То третє й четверте відпадає.
І славлять повсюди його учні,
Та щось із них ткачі незручні.
А стане мудрець живе щось вивчати —
Заходиться з нього дух виганяти,
І от — всі частки в руках трима,
Та що по тих частках — зв'язку ж нема!
"Encheiresis naturae" це в хімії звуть,
Ті мудрощі темні самі себе б'ють.

Учень

Мені не все тут зрозуміло.

Мефістофель

Та далі краще піде діло,
Навчіться лиш редукувати
І вірно класифікувати.

Учень

Од цих речей я очманів:

У голові — мов сто млинів.

Мефістофель

А потім, щоб дійти мети,
Слід метафізику пройти.
Збагніть, зглибіть усе те в ній,
Чого не втямить глузд людський,
А як не все і збагнете —
Слова ж препишні є на те!
Та ви в цей перший рік занять
Повинні пильно працювати:
Щодня п'ять лекцій буде в вас;
З дзвінком завжди заходьте зразу в клас
Заздалегідь завчіть урок
З своїх книжок — рядок в рядок,
Побачите, що вчитель вчить
Достотно так, як там стоїть,
І все пишiть у зошит свій,
Мов то диктує Дух Святий.

Учень

Я розумію це чудово:

Не спи, у класі сидючи,

Усе записуй слово в слово,

Іди додому та й учи.

Мефістофель

То вибирайте ж факультет!

Учень

У правознавстві щось принади я не бачу.

Мефістофель

За це я вас не винувачу:

Наука права — то не мед.

Закон, права, правопорядок —

Все те прийшло до нас у спадок,
Передавалось, як лишай,
Із роду в рід, із краю в край.
Страждай, тому що ти нащадок:
Ум — безумом і злом добро стає,
А що у нас природне право є,
Про те нема ніде і згадок.

Учень

Тому, що досі думав сам,
У вас підтвердження знайшов я.
Чи не піти ж на богослов'я?

Мефістофель

Я б не хотів зле радить вам.
В науці тій обачним треба бути,
Щоб на слизьку дорогу не ступить.
Розлито стільки в ній таємної отрути,
Що трудно нам її од ліків одрізнити.
Найкраще й тут — одного лиш держіться
І на слова учителя клянїться,
Тоді вам прикrostей не знать.
І взагалі, держіться слова,
І в храм пізнання путь готова.

Учень

Але ж до слів потрібно і понять!

Мефістофель

Авжеж, це так, міркуючи сумлінно;
Та де понять не стане, неодмінно
Словами слід їх підмінять.
Словами спорять на всі теми,
Словами творять всі системи,
Словам тим віри всі діймають,
Із слова букв не викидають.

Учень

Пробачте, я вам відбираю час,
Розпитуючи без упину,
Та хтів би я почути од вас
Ще кілька слів про медицину.
Три роки швидко промайнуть,
А ще ж яка далека путь!
Та вже як хто покаже пальцем,
То ніби охїтніше йти.

Мефістофель

(до себе)

Ну, мабуть, годі сухоти,
Явлюся знов, як чорт — зухвальцем.

(Вголос)

Дух медицини легко зрозуміть.
Великий і малий світ вивчити прийдеться,
А там — нехай усе ведеться,
Як Бог велить!
Тут нічого в премудрощах витать —
Не перевчиш усього і за вік;
Хто нагоду зумів піймать,
То тільки й чоловік.

А ви збудовані як треба,
Та й смілість би у вас найшлась, —
І як повірите ви в себе,
То й інші теж повірять в вас.
Займіться, раджу вам, жінками:
В них охи й ахи цілий вік;
Тих самих лік
Всі потребують хворі дами;
Не надто грубо лиш зайдіть —
І всі до вас попали в сіть.
На титул ваш усі повірять ладні,
Що рівних вам у вмілості нема,
І мацайте собі усі красоти знадні,
Що інший жде роками задарма.
Щупніть їй пульсик, як годиться,
Метніть їй зір при тім палкий,
Візьміть за стан її стрункий —
Чи не тісна, мов, шнуровиця?
Учень
Оце воно! Тут видно, що і де.
Мефістофель
Теорія завжди, мій друже, сіра,
А древо життя — золоте.[29]
Учень
Немов крізь сон я слухаю все те.
За мудрі ради вам подяка щира;
Коли ж іще мене ви повчите?
Мефістофель
Я допомогти готовий завше.
Учень
Я не піду од вас, не взявши
Хоч пари писаних рядків:
В альбом що-небудь я б просив.
Мефістофель
Гаразд!
(Пише й дає).
Учень
(читає)
Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum.[30]
(З пошаною закриває альбома, вклоняється й виходить).
Мефістофель
Слухай цих слів та змії, тітки моєї, поради —
Будеш своїй богорівності
сам незабаром нерадий!
Фауст
(увиходить)
Куди ж ми підемо?
Мефістофель
Побудемо, де слід:
Оглянем перш малий, за ним великий світ.
Побачиш, буде до любові
Тобі цей курс наук чудовий.
Фауст
Задовга в мене борода,

І пустувать мені шкода.
Боюсь, що зробим кепську спробу,
Цей світ — не на мою подобу;
На людях нічусь я, малюсь,
Завжди соромлюсь і гублюсь.
Мефістофель
Нічого, друже мій, усе це згодом дасться,
У себе тільки вір, і ти доб'єшся щастя.
Фауст
А як же з дому нам піти?
Де тії коні, повіз, челядь?
Мефістофель
Та наші так: плаща лише простелять —
І пошуміли у світи!
У смілий цей політ з собою
Речей багато не бери;
Ми миттю злинем догори,
Ось тільки я дмухну югою —
Легенько скрізь летітиметься нам!
Поздоровляю вас з новим життям!
Авербахів склеп у Лейпцигу
Веселе товариство розважається.
Фрош
Ніхто не п'є, не веселиться.
Я покажу вам кислі лиця!
Завжди, бувало, горите,
А це, як мокрі, сидите!
Брандер
Себе вини! Бо й ти хороший теж:
Ні свинства, ні дурниці не сплетеш.
Фрош
(виливає йому на голову склянку вина)
На й те, і те!
Брандер
З свиней свиня!
Фрош
А ти не в'язни, як пеня!
Зібель
За двері геть! Не треба чвар!
Усяк лиш пий і пісню шквар:
Гей, гей-а-гей!
Альтмаєр
Ой пробі! Вати, вати!
Оглухну я, як будуть так співати.
Зібель
Як од склепінь луна іде,
То, значить, добре бас гуде.
Фрош
Отак! Кому ж не в лад,
того в три вирви гнать!
Ой тара-ляра-ля!
Альтмаєр
Ой тара-ляра-ля!
Фрош

Ну, можна починать.

(Співає)

І як воно іще стоїть,
Священне Римське царство?

Брандер

Погана пісня! Політична! Тьху!
Противна пісня! Даймо Богу славу,
Що не на нас він звірив ту державу.
Про мене й те прибутку немалий,
Що я не цісар і не канцлер в ній.
Та треба й нам якесь начальство мати;
Анумо папу обирати!

Відомо всім, котрій з прикмет
Належить тут пріоритет!

Фрош

(співає)

Соловейку-пташко, лети-вилітай,
Мою милованку сто раз привітай...

Зібель

Про милу не співай! Не хочу я і чути!

Фрош

Співай і прославляй! По-твоєму не бути!

(Співає).

Одчини! Бо ніч іде.

Одчини! Бо милий жде.

Зачини! Світає день...

Зібель

Ну що ж, співай на славу їй пісень!
Од цих пісень тобі ж колись завадить:
Мене вже зрадила, чекай, тебе ще зрадить.
Нехай кохається вона з домовиком,
Вночі на пустирі стає із ним на речі,
І цап, вертаючись додому од відьом,
Хай на добраніч їм люб'язно промекече.
Хіба я з розуму вже спав,
Щоб за повією впадав?
Які у біса їй привіти?
Хіба що вікна потрощити!

Брандер

(гримнув кулаком по столі)

Мовчать! Мовчать! Що за содом!

Ви ж знаєте, я вмію жити:

Тут всі закохані кругом,
їх треба чимсь хорошим пригостити,
Щоб все кінчилося ладом.

Ось пісня вам нового крою,
І всі тягніть приспів за мною.

(Співає).[31]

Раз криса в кухні завелась,
Жила із сала й масла,
Мов доктор Лютер, розплилась,
Пузце собі напасла.
Та кухар їй отрути дав,
І білий світ немилий став,

Неначе з закохання!

Хор

(весело)

Неначе з закохання!

Брандер

Вона й туди, вона й сюди,

Усе гризе, що знає,

З усіх калюж пила води —

Ніщо не помагає!

Вона й навплиг, вона й навскач,

її ж пече — хоч сядь та й плач,

Неначе з закохання!

Хор

Неначе з закохання!

Брандер

І зо страху середо дня

У кухню як не скоче!

Упало край вогню, бідня,

Так жалібно пискоче...

Отруйник злий сміється лиш:

"Ого, як солодко квилиш,

Неначе з закохання!"

Хор

Неначе з закохання!

Зібель

Ех, ниці блазні! І чому б

Із цього приводу радіти?

Жарт — бідну крису отруїти!

Брандер

Чи ба, озвався крисолуб!

Альтмаєр

Ех ти, товстий, а тонкокожий,

Ти, голомозина гладка!

Недаром же і сам ти схожий

Ураз на крису й пацюка.

Фауст і Мефістофель.

Мефістофель

От, для початку придивися,

Як весело живе гульвіса:

Йому, крім гуль, усе бридня,

Справляє празника щодня.

Хоч розум в'яне від безділля,

Танцює кожен тут кругом,

Мов кошенятко за хвостом;

Аби легке було похмілля,

Аби шинкар на віру дав —

Ото йому усіх і справ.

Брандер

Що це за люди чудородні?

Одразу знать, що лиш сьогодні

До нас у місто прибули.

Фрош

Це правда. Лейпциг наш в тім гідний похвали!

Він, мов малий Париж, сво'їх людей карбує.

Зібель

І хто ж, по-твоєму, вони?

Фрош

Стривай лиш! Хай вип'ють у охоту,

Я визнаю од них усе достоту —

Вони ще проти мене сосуни!

А все ж таки здається, що пани:

Такі бундючні, гордовиті.

Брандер

Та це базарні дурисвіти.

Альтмаєр

Хтозна.

Фрош

Ось я їм дам, дивись.

Мефістофель

(до Фауста)

Людцям і невтямки, що біс

їх може враз за карк схопити.

Фауст

Чолом, панове, б'ю!

Зібель

Спасибі, й вам чолом!

(Тихо, позираючи на Мефістофеля).

А цей чого немов кульгає?

Мефістофель

Чи можна й нам присісти за столом?

Як доброго вина у вас бігмає,

То хоч в гурті звеселимось.

Альтмаєр

Ви дуже вередливі щось.

Фрош

У Pinnaху, мабуть, сю ніч ви ночували

І в Ганса-дурника вечері заживали?[32]

Мефістофель

Ні, цим разом не довелось,

А на тім тижні в нього ми бували:

Він нам розповідав про любих родичів

І кожному із них вклонитись доручив.

(Кланяється Фрошу).

Альтмаєр

(тихо)

А що, піймав! Це зух!

Зібель

Авжеж! Це битий жак!

Фрош

Стривай, заїду ще інак!

Мефістофель

Іще недавно тут, здається,

Бриніла пісня голосна;

Од цих гінких склепінь луна,

Мабуть, чудово оддається?

Фрош

А ви, буває, не артист?

Мефістофель

Велика хіть, та невеликий хист!
Альтмаєр
Ви б пісню нам якусь...
Мефістофель
Та я їх силу знаю.
Зібель
Але нову — такий наказ.
Мефістофель
Вернулись ми з Іспанії якраз,
Вина й пісень уславленого краю.
(Співає).
Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха...
Фрош
Ха-ха! Блоха! Приємна вість!
Блоха у нас жаданий гість.
Мефістофель
(співає)
Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха;
Мов рідну дитину,
Він ту блоху кохав.
Велів кравця позвати.
Прийшов к ньому кравець:
"Поший мерщій паняті
Штанці і жупанець!"
Брандер
Хай нагадять кравцеві не забудуть,
Щоб пильно міру добирав,
Бо він пропав, навік пропав,
Якщо штанці у брижах будуть.
Мефістофель
В саєти, в адамашки
Блоху вдягли кругом, [33]
Обвішали у стяжки,
Оздобили хрестом.
Міністром стала скоро —
Аж сяють ордени,
Весь рід взяла до двору,
Всіх вивела в пани.
А ті вже не давали
Спокою дворакам,
Царицю — й ту кусали,
Шпигали її дам.
Не стало впину злющим,
Ні вбить, ані зігнать...
Ми ж трошим їх ще й плющим.
Хай спробують кусать!
Хор
(весело)
Ми ж трошим їх ще й плющим.
Хай спробують кусать!
Фрош
Браво! Браво! Молодець!

Зібель
Блосі — блошиний і кінець!
Брандер
Між нігтів згинуть їй дано!
Альтмаєр
Віват свобода! Віват вино!
Мефістофель
На честь свободи — так, пилась би всмак
чарчина,
Якби у вас були хоч трохи кращі вина.
Зібель
Ізнову та ж балаканина!
Мефістофель
Боюсь зробити кривду шинкарю,
А то б я дав вам для спробунку
Із похідного льоху трунку.
Зібель
Нічого! Я вас помирю!
Фрош
Дамо вам похвалу, як буде до вподоби.
Та цур! Щоб не маленькі проби!
Тут треба, щоб суддею будь,
Добряче цівкою смикнуть.
Альтмаєр
Це гості з Рейна, річ видима.
Мефістофель
Добудьте десь свердла!
Брандер
А що свердлом робить?
Хіба в вас тут і кухви за дверима?
Альтмаєр
Он в шинкаря в кутку начиння все лежить.
Мефістофель
(бере свердла; до Фроша)
Яким же вас почастувати?
Фрош
А що, хіба у вас усякі є?
Мефістофель
Хай кожен те, що хоче, п'є.
Альтмаєр
(до Фроша)
Іч? Ти почав і губи вже лизати!
Фрош
Гаразд! Як вибирать — то рейнське вибираю:
Найкращі нам дари від батьківського краю.
Мефістофель
(просвердлюючи дірку в столі проти Фроша)
Ви воску принесіть, щоб затички ліпити.
Альтмаєр
Та це таке — дурних сліпити!
Мефістофель
(до Брандера)
А вам?
Брандер

Шампанського вина,
Щоб шумувало аж до дна!
Мефістофель провірчує дірки; хтось тим часом поналіплював із воску пробок
і затикає дірки.
Брандер
Й чужого не цураймось, друзі, —
Буває, й там щось добре є.
Хоч німцю широму не до душі французи,
Він їхні вина радо п'є.
Зібель
(коли Мефістофель підходить до нього)
Я кислого, признатись, не люблю,
Солодкого ж ніде не уникаю.
Мефістофель
Тоді я вам вточу токаю.
Альтмаєр
Ні, глуму я не потерплю!
Ану ж, погляньте прямо в очі!
Мефістофель
Про це й балакати не варт —
То був би надто смілий жарт.
Кажіть, до чого ви охочі?
Чим можу вас я пригостити?
Альтмаєр
Чим ваша хіть. Лиш не томіть!
Всі дірки попровірчувано й позатулювано.
Мефістофель (з химерними вихилями)
Грона є на лозі,
Роги є на козі,
Вино — це сік, лоза — деревина,
З дерева стіл, в нім скриті вина.
В природу глибше заглядай.
Вір в чудо й чуда дожидай!
Виймайте затички і пийте!
Всі
(повиймали затички; кожному плетється в склянку замовлене вино)
О пречудовий водограй!
Мефістофель
Та цур, ні краплі не розлийте!
(П'ють по другій).
Всі
(співають)
Прелюдужерно гарно нам,
Мов всім на світі кабанам!
Мефістофель
Поглянь, народ на волю вирвавсь наче.
Фауст
Вони мені уже обридли всі.
Мефістофель
Стривай лиш, ще в усій красі
Побачиш їх нутро скотяче.
Зібель
(необережно якось п'є; вино хлюпнуло додолу і взялося полум'ям)
Огонь! У пеклі я горю!

Мефістофель
(заговляє огонь)
Вгамуйся, приятна стихіє.
(До товариства).
Це тільки бризочка з чистилища вогню!
Зібель
Це що ж таке? Та як він сміє?
Та ми за цю чортівню..
Фрош
Щоб ти такого більш не коїв!
Альтмаєр
А може, попросить на виступці панка?
Зібель
Чи бач, нахаба отака!
Яких ти фіглів тут наброїв?
Мефістофель
Заткнись, барило!
Зібель
Ах ти ж помело!
Так ти ще будеш нам грубити?!
Брандер
Ну, начувайся, будеш битий!
Альтмаєр
(відтикає пробку зі стола; в лице йому жбухає вогонь)
Горю! Горю!
Зібель
Це ж чародій!
Поза законом! Хлопці, бий!
Повихоплювали ножі і обступають Мефістофеля.
Мефістофель
(прибравши урочисто-таємничої постави)
Місце й час, схитнись,
Слово й вид, змінись,
Око й ум, змутнись.
Всі поставали остовпіло, витріщившись один на одного.
Альтмаєр
Та де ж це я? Чи не в раю?
Фрош
Сад-виноград, чи що?
Зібель
І я в лозі стою.
Брандер
У ярім листі ягід повно:
Буйні, круглисті – гроно в гроно..
(Хапає Зібеля за носа. Інші роблять те ж одне одному, попіднімавши ножі).
Мефістофель
(як і перше)
Спади з очей, мани полудо!
І знайте, як жартує біс!
(Щезає з Фаустом. Приятелі випускають одне одного).
Зібель
Це що ж?
Альтмаєр
Це ж як?

Фрош

То це твій ніс?

Брандер

А я схопив твого... От чудо!

Альтмаєр

Оце удар! Аж жах шибає мною!

Стільця сюди, бо на ногах не встою!

Фрош

Що трапилось — ніяк не розберем.

Зібель

А де ж той ланець? Ну, спіймаю,

То з рук не випущу живцем!

Альтмаєр

Я бачив сам — він сів на бочку скраю

І полетів з тим другим молодцем.

В ногах мов олово, здається...

(Обертаючись до столу).

А може, там вино ще ллється?

Зібель

Та це ж усе була мана!

Фрош

А я хіба не пив вина?

Брандер

А як же грона ті на вітті?

Альтмаєр

От і кажіть, що див нема на світі!

Відьмина кухня

На низенькому припічку кипить на вогні великий казан.

Угору клубочиться пара, і в ній манячать різноманітні постаті.

Мавпа сидить край казана, мішає в ньому і доглядає, щоб не перекипіло через край. Мавпій із мавпенятами сидять навколо, гріються. Стеля й стіни пообвішувані чудернацьким відьомським начинням.

Фауст і Мефістофель.

Фауст

Не по мені цей чар несамовитий;

Коли б то зміг мене уздоровити

Безглуздох нісенітниць спліт?

Привів мене до баби, до чаклунки...

Хіба ж її паскудні трунки

З плечей ізнімуть тридцять літ?

Оце твій лік мені на безголов'я!

Вогонь надії вже в мені потух.

Невже ж природа й благородний дух

Не здужають ніяк вернути здоров'я?

Мефістофель

Розумно кажеш, далєбі!

Тебе одмолодить є і природний засіб.

Та не про нас ця річ, вона тобі

Іще дикішою здалася б.

Фауст

Я хочу знать.

Мефістофель

Та засіб не який —

Без ліків, чар і без оплати.

У поле йди собі мерщій
Та й ну копати чи сапати;
Замкни себе, і розум свій
Держи в обмеженому колі,
І їж хоч просто, та доволі;
Живи з скотом, як скот, і не погребуй сам
Ту ниву, де ти жнеш, порядно угноїти;
Оце найкращий спосіб нам
Хоч на сто літ помолодіти!

Фауст

До того я не звик, і краще не чіпати
Мені ні сапи, ні лопати;
Не по мені вузьке життя.

Мефістофель

Що ж! Жди відьомського пиття!

Фауст

І знать яги я б не хотів!
Хіба ж ти сам не звариш зілля?

Мефістофель

На те нема мені дозвілля,
Скорій змощу я тисячу мостів.
Тут треба, крім знання і вміння,
Диявольського ще терпіння.
Тут звільна діє дух не рік, не два,
Поки як слід те вариво вшумує;
Яких приправ не потребує
Він для чаклунського питва!
Хоч чорт навчив його варити,
А сам не вміє сотворити.

(Зирнувши на мавп).

Які ж гарнесенькі звірки!

Оце такі в яги служки.

(До звірів).

Немає дома господині?

Звірі

В гостині!

Крізь димар

Пішла аж до хмар!

Мефістофель

Чи довго ж буде там баритись?

Звірі

Та поки будемо тут грітись.

Мефістофель

(до Фауста)

Ну, як тобі оці звірята?

Фауст

Чи де ще є подібна бридь?!

Мефістофель

Е, ні, із ними говорить,
То це мені з відрад відрада!
(До звірів).

Скажіть же, кляті потерчата,

Що вам тут дідько заварив?

Звірі

Нізчимну юшку для старців.
Мефістофель
Тоді в вас публіки багато!
Мавпій
(підліз і лащиться до Мефістофеля)
Зіграймо у кість
Мені на користь —
Дай виграти грошей!
Я дурень в біді,
А стану тоді
Розумний, хороший.
Мефістофель
Була б щаслива мавпа, як ніхто,
Коли б уміла грати у лото.
Тим часом мавпенята грають великою кулею і викочують її вперед.
Мавпій
Оце земля:
Летить, кружля,
Не знає впину;
Бряжчить, як скло,
Бо в ній дупло
На всю нутрину;
Блищить, мигтить,
Кругом ряхтить, —
Гляди, мій сину,
За рухом стеж,
Бо розіб'єш
її до решти
І сам за те ж
Тоді помреш ти.
Мефістофель
Це що, решето?
Мавпій
(здіймає решето)
Як злодій хто —
Воно ураз покаже.
(Біжить до мавпи, щоб та подивилась крізь решето).
На, глянь в решето!
Ну, злодій хто?
Хоч знає, не каже!
Мефістофель
(підходить до вогню)
Це що за збан?
Мавпій
Який ти дурбан!
Та це ж казан.
Чудні в тебе мислі!
Мефістофель
Яке ж ти мурло!
Мавпій
Ось на помело
Та й сядь тут у кріслі.
(Садовить Мефістофеля на крісло).
Фауст

(дивиться у дзеркало, то підходячи, то одступаючи од нього)

Який чудовий вид відкрили

Свічада чари тут очам!

Ой осіни мене, Амуре легкокрилий,

Щоб я до неї враз домчав!

Ах, тут стоять доводиться мені;

Коли наблизитись я хочу —

Вже бачу я в тумані, мов у сні,

Ту постать чарівну жіночу.[34]

Невже ж така у жінці є краса?

Невже в цьому простягненому тілі

Вмістилися всі неба чудеса?

Невже таке і на землі б ми стріли?

Мефістофель

Та ясно, коли Бог шість день попрацював

І потім "браво" сам сказав,

То, певне, він не схибив цілі.

Ну, поки що дивись на видиво бліде,

А там найду й живу красу для тебе;

Блаженний, хто її до себе

Як наречений поведе!

Фауст усе дивиться в дзеркало. Мефістофель, розлігшись в кріслі і

граючись помелом, веде річ далі.

Я тут сиджу, неначе цар на троні!

І скіпетр у руці, от тільки не в короні!

Звірі

(що досі розмовляли між собою на мигах, з кумедними вихилясами і великим галасом приносять Мефістофелю корону)

Вінчаній главі

Дай поту й крові —

Корону скріпити.

(Сіпнули якомсь необережно корону і розбили її надвое, скачуть довкола з половинками).

А ми глядимо,

За всім слідимо,

Щоб вірші ліпити.

Фауст

(перед дзеркалом)

Я збожеволію! Це сказ!

Мефістофель

(вказуючи на звірів)

Та і мені ось ці вже голову прогризли.

Звірі

А в слухний час

Бувають у нас

У віршах навіть мислі.

Фауст

(як перше)

У мене в грудях аж клекоче!

Ходімо далі од біди!

Мефістофель

(в тій же поставі)

Я визнаю, проте, охоче,

Що з них поети хоч куди!

Мавпа якось одвихнулася од казана, і він починає бігти; спалахує велике полум'я і жбухає в комин. Відьма через полум'я влітає в кухню з оглушливим репетом.

Відьма

Ух! Ух! Ух! Ух!

Проклята твар! Паскудна гидь!

Казан проспав? Мене спалить?

Триклята брідь!

(Побачивши Фауста і Мефістофеля).

А ви чого?

А вам кого?

А ви куди?

І як сюди?

Ось я вогню

На вас хлюпну!

(Набирає ополоником у казані і оббризкує огнем Фауста, Мефістофеля і мавп. Звірі скавулять).

Мефістофель

(обернувши помело, трощить склянки й горщики)

Шарах! Тарах!

По всіх горшках!

Все розвалю,

Все розіллю, —

Це, стерво, так

Тобі під такт!

Відьма одсахнулася з гнівом і жахом.

Впізнала вже, опудало погане?

Впізнала ти свого володаря?

Захочу я — й тебе, й твого звір'я

Перед очима враз не стане!

Забула вже вбрання червоне це

І півняче перо на капелюшу?

Чи, може, я сховав лице?

Чи, може, сам назватись мушу?

Відьма

Пробачте, пане, за прийом!

Та, бачу, ви не з копитом.

Та й де ж це ваші вірні круки?

Мефістофель

Гаразд, цей раз забудьмо зло!

Води чимало утекло

Од часу нашої розлуки.

Тепер прогрес, що світ весь охопив,

І чорта навіть зачепив;

Північні привиди вступилися з дороги;

Де стрінеш кігті, хвіст і роги?

От кінської ноги — не можу я зректись,

Хоч з нею вочевидь я не ходжу між люди,

Бо рада є й на те: тепер же повелись

Фальшиві литки в моду всюди.

Відьма

(пританцьовуючи)

Ой я п'яна і без вина —

Вернувсь мій пан, мій сатана!

Мефістофель

Не зви мене більш тим ім'ям!

Відьма

Чому? Хіба ж воно завадить вам?

Мефістофель

Із тим ім'ям ми в книгу притч попали,

Та не пішло те на користь людям:

Лихого відреклись, а добрими не стали.

Тепер я – "пан барон", ти так мене і зви;

Тепер я кавалер, як інші кавалери,

Шляхетна в мене кров, шляхетні і манери,

І герб шляхетський – ось диви.

(Робить сороміцький жест).

Відьма

(заходиться реготом)

Ха, ха, ха, ха! Оце встругнув!

Такий жартун, як перше був!

Мефістофель

(до Фауста)

Мій друже, вчись, яким шляхом

Підходить треба до відьом.

Відьма

А що ж сюди вас, панство, привело?

Мефістофель

Нам треба склянку, знаєш, того соку...

Та щоб пиття старе було!

Воно міцніше рік від року.

Відьма

Та ось той сік, у цьому бутлю,

Сама я часто з нього дудлю –

Смачне, й ні крихти не смердить;

Чому б і вас не пригостить?

(Нишком).

Та як первісних чар нема в цієї людини,

Вона ж, ви знаєте, не витягне й години.

Мефістофель

Та не завадить, ні, бо чоловік це свій,

Найкріпшого дання йому готовий дати я,

Накресли круг, скажи закляття

І чару вщерть йому налий.

Відьма ворожить, химерно жестикулюючи, – обчіркує круг і становить в нього усяке причандалля; склянки тим часом забряжчали, казани загуділи – почалася музика. Вкінці дістає велику книгу і розставляє у крузі мавп – піддержувати книгу і присвічувати смолоскипами. Аж тоді киває Фаустові, щоб підійшов.

Фауст (До Мефістофеля)

Скажи, нащо це готування,

Це химерне чаклування?

Усі ті витівки дурні

Давно вже ввірились мені.

Мефістофель

Нехай собі! То все на сміх;

Не будь же строгим ти до них!

Це мов лікарська процедура,

Щоб краще діяла мікстура.
(Примушує Фауста вступити в круг).
Відьма
(починає високохмарно декламувати з книги)
Як досягти
До десяти?
Один — як дим,
А два — сплива,
А три — зітри,
Чотири ж — виріж,
А п'ять — украдь,
А шість — ізчисть,
А сім — знесім,
А вісім — повісим,
А дев'ять що? — Невідь-що.
А десять — кудесять.
Отак-то лічим ми, відьми.
Фауст
З гарячки баба щось верзе.
Мефістофель
Стривай лишень, це ще не все.
Вся книга та з однакових мудрацій;
На неї й я поклав чимало праці.
Усіх тих таємниць, усіх тих протиріч
Ні дурень, ні мудрець не втямить ані гич.
І так ведеться вже давно:
Ми знаєм прикладів чимало,
Як кривду в правду обертало
Те "три в одному і в трьох одно".
Отак повчають скрізь і всюди,
І з дурнями змагатись зась —
Бо, чуючи слова, звичайно вірять люди,
Що в них і думка є якась.
Відьма
(ворожить далі)
Науки дар —
Немов між хмар,
Для людства таємниця!
А хто без дум,
Тому, мов на глум,
Вона спішить одкритися.
Фауст
А може, годі? Чи не все ще?
Вже як не трісне голова!
Здається, мов оті слова
Ураз сто тисяч дурнів плече.
Мефістофель
Ну, буде вже, метка Сивілло! [35]
Бери своє пиття і сміло
По самі вінця наливай!
Це другові ніяк не зробить шкоди —
Вже він пройшов усякі переходи
Й не раз хилив аж через край.

Відьма з великими церемоніями наливає пиття в чару; коли Фауст її пригубив, з неї вихоплюється легке полум'я.

Мефістофель

Ну, вимчи духом аж до дна!

Це буде серцеві одрада.

І з чортом ти запанібрата,

А чара ця тобі страшна?

Відьма розмикає круг. Фауст виходить.

Відьма

Ну, доброго здоров'я пивши!

Мефістофель

(до Фауста)

Тепер ходім! Тобі потрібен рух!

(До відьми).

Коли від мене ждеш яких послуг,

То нагадай, на шабаш прилетівши.

Відьма

Ось пісня вам! Коли її співать,

То буде лік вас краще пробирать.

Мефістофель

Тепер іди мерщій за мною,

Спітнієш добре, й міць напою

Пройме істоту всю, не знаючи заслон.

А там навчу тебе я благородній ліні —

І скоро вчуєш ти в солодкому томлінні,

Як грає у тобі скакунчик Купідон.[36]

Фауст

Дай в дзеркало іще раз подивиться

На тую жінку казкову!

Мефістофель

Ні, ні! Чекай, усім жінкам цариця

До тебе прийде наяву.

(Стиха).

Тепер, з тим хмелем у голівці,

Гелену вбачиш в кожній дівці.

На вулиці

Фауст. Маргарита проходить мимо.

Фауст

Гарна панно! Не відмовте в честі,

Дозвольте вас додому провести.

Маргарита

Не панна я, й не гарна я,[37]

Додому втраплю і сама.

(Випручалась і пішла).

Фауст

Їй-богу, чарівне дитя!

Таких не бачив за все життя.

Цнотлива, скромна — ангел кругом,

І трохи з перцем, заразом.

Корали уст, рум'янець щік —

Я не забуду їх повік!

Очиці опустила вниз —

Аж серце пройняла навкрізь.

А як відрізала мені...

Я в неї просто в полоні.
Увіходить Мефістофель.
Фауст
Ти мусиш дівку ту підмовить!
Мефістофель
Яку?
Фауст
Та ту, що ось пройшла.
Мефістофель
Вона приходила на сповідь,
Тут у священика була;
У сповідальню я прокравсь —
Вона невинна, я дізнавсь.
Ходила на сповідь задарма;
Над нею в мене влади нема.
Фауст
Уже за чотирнадцять їй.[38]
Мефістофель
Говориш ти, мов Ганс Ласій,[39]
Що на всі любі квітки жадний
І думає, що кожна честь
І ласка лиш для нього єсть;
Цей шлях бува часом трудний.
Фауст
Пане магістре Похвальний,
Не треба моралі, то марна праця!
Ось тобі слово моє тверде:
Як те дівчатко молоде
Цю ніч мені на руки не впаде,
То опівночі ми мусим розстатися.
Мефістофель
Зміркуй, що можна, а що ні!
Два тижні треба буде мені,
Щоб тільки знайти якусь прикличку.
Фауст
Мав би я часу сім годин,
То і без чорта, сам-один,
Звів би таку гарненьку штучку.
Мефістофель
Говориш, як француз-пустак;
Тобі все шкода й невигода.
Яка ж одразу насолода?
Тоді кохання буде всмак,
Коли ти здалеку зайдеш
І фіглі-міглі поведеш,
Доскочиш кралі шляхом інтриг,
Як знаєм ми з італійських книг.
Фауст
Й без того маю апетит!
Мефістофель
Та годі, ти мені обрид!
Щоб спокусить оте дитя,
Не будьмо покvapні без пуття,
Тут штурмом нічого кидатись,

Треба до хитрощів удатись.

Фауст

Добудь од неї мені що-будь!

Дай у покої її побуть!

Дістань хустину з грудей її,

Підв'язку з ніжки милої!..

Мефістофель

Щоб бачив ти, що я тобі

Допомагаю у цій журбі, —

Нам нічого довго зволікати,

Сьогодні зводжу до її кімнати.

Фауст

До неї? Нею володіть?

Мефістофель

Ні, вона буде в сусідки сидіть,

А ти тим часом можеш мріть

На самоті, в оселі тихій,

Про неї, про майбутні втіхи.

Фауст

Зараз підем?

Мефістофель

Трохи пізніш.

Фауст

Та не забудь їй дарунків, гляди ж!

(Пішов).

Мефістофель

І за дарунки вже? Ну, будеш успіх мати.

Є в мене сила тайників,

Давно закопаних скарбів —

Там треба буде дещо взяти.

Вечір

Невеличка чистенька кімната.

Маргарита (заплітаючи і підв'язуючи коси)

Що б я дала, щоб хто сказав,

Який то пан мене займав!

Такий у нього пишний вид,

Одразу знать вельможний рід —

Це мов написано на чолі,

А то б не давав собі так волі.

(Виходить).

Мефістофель, Фауст.

Мефістофель

Сюди, та тихше, ось сюди!

Фауст

(постоявши хвилю мовчки)

Тепер іди й надворі жди!

Мефістофель

(обнишпорив очима кімнату)

В дівчат так чисто не завжди.

(Виходить).

Фауст

(оглядається кругом)

Привіт оселі цій святій,

Що мріє в застумі півтьми!

Скропляючись в ясній росі надій,
Кохання біль, у серці защеми!
Який тут спокій і порядок,
Яке довілля і звичай!
В цій бідності — який достаток!
В цій тісності — який розкішний рай!
(Кидається в шкіряне крісло край ліжка).
Прийми й мене, як за старих часів
Приймав других, з утіхою й журбою.
Як часто він, цей любий трон батьків,
Обвішувавсь дрібною дітворою!
І мила, може, тут, у зграї щебетух,
За різдвяний удряча подарунок,
Дідусику несла свій поцілунок.
Я чую, дівчино, тут дух
Хазяйновитості витає;
Як мати, він тебе щодня навчає
Стіл чепурно обрусом застелить,
Узорчасто піском долівку притрусить.
О мила рученько! Подбай,
І ти з хатини зробиш рай.
А тут!
(Підіймає заслону ліжка).
Мене пройма блаженний жах.
Стояв би тут години цілі...
Це ж тут природа в світлих снах
Створила ангела у тілі;
Вона тут спала, й наливалась
У груди їй теплінь жива,
Тут чисто й свято розвивалась
Ясна подоба божества.
А ти! Тебе що привело?
Мене всього мов потрясло...
Що хочеш ти? Чом в серці біль тяжкий?
Нужденний Фауст! Ти ніби сам не свій.
Чи тут незримим чаром віє?
Я ж насолоди був запраг —
І ось душа моя у сні любовнім мліє!
Чи ж ми хисткі, немов на вітрі прах? —
Коли б вона в цю мить ввійшла в покій,
То як свого блюзнірства ти б скупився:
Одразу знічений, малий,
До ніг упав би й розтопився.
Мефістофель
(увиходить)
Скоріш! Іде вже господинька!
Фауст
Ходім! І більше не прийду!
Мефістофель
Дивись, яка важенька скринька;
Як треба буде, ще знайду.
Постав у шафу, на косинець.
Клянусь, вона зійде з ума,
За цей спокусливий гостинець

Тобі гостинця дасть сама.
Дитя — дитя, і цяця — цяця.
Фауст
Не треба, може?
Мефістофель
Ще й питаться?
Чи, може, візьмеш скарб собі?
Тоді пораю я тобі
Мене даремно не тривожить
І клопоту мені не множить.
Не думав я, що ти скнарій!
А я тут в голову захожу...
(Ставить скриньку в шафу і замикає її).
Ходім! Скорій!
Щоб привернути грою мрій
До тебе ту дитину гожу.
Чого ж понурилась ти,
Немов тобі на лекцію іти,
Немов тебе примарою ляка
І фізика, і метафізика?!
Ходім!
Виходять.
Маргарита (увиходить із лампою)
Ой як тут душно, парко як!
(Одчиняє вікно).
А вечір же наче й без тепла.
І якось моторошно так...
Коли б хоч мати скоріше йшла...
Вся аж тремчу... Острах стиска...
Яка ж я, дурненька, боязка...
(Роздягається, заспівала).
Був вірний коханці завше
Славетний Фульський цар;
Вона йому, вмиравши,
Дала злотний кубок в дар.
Над всі скарби коштовні
Він кубок той любив,
І очі сліз були повні,
Як він із нього пив.
Почувши, що годі жити,
Усе роздав синам:
"Усе беріте, діти,
А кубка не віддам!"
Сидів він на бенкеті,
І все лицарство з ним,
У замку на бескеті,
Над берегом морським.
Допив живець д'останку
Старенький бенкетар
І в буйні хвилі з ганку
Жбурнув священний дар.
Ось кубок летить, мигоче,
Ось вир його схопив...
А цар склепив свої очі

І більше вже не пив...
(Одчиняє шафу, щоб повісити одержу, аж бачить — скринька).
Звідкіля взялась тут скринька ця мала?
Таж шафа замкнена була.
Що за притичина? І що в ній може бути?
А, знаю, мамі хтось приніс
В заклад під позичку, мабуть.
Ось ключик на шнурочку звис...
А що, як взять та й відімкнуть?
Ой, що це? Боже милий! Глянь,
Чи бачила ж таке я на віку?
Убір! В святковий день найбільша з пань
Наділа б річ таку!
А як мені в цім ланцюжку?
Чиї ж то всі оці розкоші?
(Убирається й розглядається в дзеркалі).
Ой, а сережки ж хороші!
Вберись — і вже зовсім не та...
Що врода й молоді літа?
До них тепер байдужі всі,
І похвали твоїй красі
Бринять, неначе докори.
Всі злота ждуть,
На злото б'ють —
Горе нам, бідним, горе!
На прогулянці
Фауст проходжується в задумі.
Підходить Мефістофель.
Мефістофель
Бодай тобі зрадне кохання! Бодай тебе
в пекла стихію!
Я кляв би іще чимсь гіршим, але,
на жаль, не вмію!
Фауст
Який же дрік тебе вджигнув?
Чого це ти так чудно кривиш морду?
Мефістофель
Радніший я продатись чорту,
Коли б я сам не чортом був!
Фауст
Тобі цей сказ якось не личить.
Та що ж могло тебе так спантеличить?
Мефістофель
Та що? Убір, що Гретхен я дістав,
Піп загребуший одібрав!
Побачила ту штучку мати
І зразу стала потерпати:
Тонкий у неї аж надто нюх,
Весь ніс просяк молитовника дух, —
Обнюхує і се, і те,
Чи воно грішне, чи святе,
А що вже убір — то й видом видать,
Що не яка в нім благодать.
"Доню! — рече — неправе добро

Душу бентежить, збурює кров.
Божій Матері його віддаймо,
На манну небесну уповаймо!"
А Гретонька закопилила губи:
Дарованому коню та дивиться в зуби?
Той, певно, Бога в душі мав,
Хто їй ту цяцю підослав..
Та мати священика приводить,
Той скоро справі кінця доходить,
Сподобався йому дарунок.
"Добре, — глаголе, — есте вчинили!
Хто алчність боре, той Господу милий.
А в нашої церкви добрий шлунок,
Вже скільки царств вона пожерла,
А ще з переїду не вмерла:
Тільки церква, мої любі діти,
Може неправе добро стравити..."
Фауст
Та ні: євреї і царі
Також до того штукарі.
Мефістофель
Взяв піп пояс, ланцюжок, кільце,
От буцімто полова все це,
Чи там подякував, чи ні,
Мов за горішки ті дрібні,
Пообіцяв в небесах нагороду —
Й залишив маму вельми раду.
Фауст
А Гретхен?
Мефістофель
Та собі сидить,
Не зна, небога, що робить,
Думає про убір — аж до сліз,
Ще більш про того, хто приніс.
Фауст
її журба мені докір.
Добудь їй зараз новий убір!
Той перший був їй не варт.
Мефістофель
Авжеж, тобі усе за жарт!
Фауст
Роби, як я кажу, і край!
її сусідку поєднай!
Ти ж не макуха — чортом будь,
Таки убір їй роздобудь!
Мефістофель
Я слухаю, мостивний пане!
Фауст виходить.
Цей закоханець навісний,
Хай сонце, місяць, зорі — все дістане,
Розвіє все на втіху дорогій.
У сусіднім домі
Марта
(сама)

Простибіг мужу мойому,
Що жінці кривду учинив,
Кудись світ за очі зблудив,
Лишивши тут мене саму.
Чи я ж його коли гнівила?
Чи я ж його та й не любила?!
(Плаче).
А може, вмер на чужині...
Коли б хоч посвідку мені!
Увіходить Маргарита.
Маргарита
Пань Марто!
Марта
Гретхен, що тобі?
Маргарита
Аж трусяться мені коліна!
Відкільсь взялась ізнов скриньчина
У мене в шафі, вся в різьбі,
А в скриньці тій – прикрас, прикрас!
Стократ пишніші, як той раз...
Марта
Ти ж хоч матусі не показуй,
Бо знов попу віддасть одразу.
Маргарита
Ох, глянь сюди! Дивись сюди!
Марта
(убирає її)
Щаслива ти, вродлива ти!
Маргарита
Коли б їх на вулицю одіти
Або до церкви отак сходити.
Марта
А ти сюди приходить частіш
Вбиратись нишком в ці оздоби.
Хоч перед дзеркалом щаслива посидиш,
Мені до любої вподоби.
А там, при нагоді, в святковий день якраз
Щось зможеш одягти і людям напоказ –
Каблучку, ланцюжок чи перлів там разок,
А матері якихсь накажемо казок.
Маргарита
Від кого ж ці обидві скриньки?
Якісь непевні базаринки!
Хтось стукає.
Ох, чи не мати? Куди ж це діть?
Марта
(визирає)
Ні, пан чужий якийсь. Ввійдіть!
Мефістофель
(увіходить)
Даруйте, пані, що так заходжу
І, може, пані у чімсь тривожу.
(З пошаною відступає перед Маргаритою).
Я Марту Швертляйн хтів спитати.

Марта
Це я. Що має пан казати?
Мефістофель
(тихо до неї)
Прошу пробачення; у вашності
Сидять такі вельможні гості,
То, може, я собі піду,
А по обіді знов зайду.
Марта
(вголос)
От тобі, дочко, й даровизна:
Пан за шляхтянку тебе визнав.
Маргарита
Ні, я собі з простих міщан,
До мене дуже добрий пан;
Усе це вбрання — не моє.
Мефістофель
Ні, крім вбрання, іще щось є;
І погляд ваш, і ввесь ваш склад!
То можу лишитись? Дуже рад.
Марта
То що ж приніс нам любий гість?
Мефістофель
Гай, гай! Не дуже веселу вість!
Не тим би я хотів послужити:
Ваш чоловік наказав довго жити.
Марта
Помер? Мій голуб? Бідна я!
Мій муж помер! Ой смерть моя!
Маргарита
Ох, тітонько, не плачте, ну...
Мефістофель
Слухайте ж повість цю сумну!
Маргарита
Краще зовсім ні з ким не кохатись,
Ніж після смерті до смерті вбиватись.
Мефістофель
В radoшах горе, і радощі в горі.
Марта
То як же вмер він, розкажіть!
Мефістофель
Він при Антонівським соборі
У місті Падуї лежить,
Край велеліпної святині
Спить вічним сном у домовині.
Марта
А що ж мені він передав?
Мефістофель
Та побажання все побожні:
Він триста панахид одправить наказав;
Кишені ж геть були порожні.
Марта
Як? Ні гостинця? Ні шага?
Таж кожен столярчук щось в торбі зберіга,

Щось для домівки відкладає,
Хоч сам старцює, голодає.
Мефістофель
Мадам, я спочуваю вам;
Та марнотратником не був ваш муж ніколи.
В своїх гріхах він каявся вже й сам,
Нещасної украй зазнавши долі.
Маргарита
І випаде ж такий талан гіркий!
Молитимусь і я за його упокій!
Мефістофель
Таку дитину чемну й люблю
Хоч зараз повести до шлюбу.
Маргарита
Ох, ні! Це буде не тепер.
Мефістофель
Коли не муж, то кавалер
Без краю буде рахувати —
Таку красуню милувати.
Маргарита
Такого не ведеться в нас.
Мефістофель
Але трапляється не раз.
Марта
Доказуйте ж!
Мефістофель
Так я йому догледів смерті
Не те щоб на гною — на мерві перетертій.
Та, як християнин, він, каючись, помер.
"Як я клену, — сказав, — себе тепер,
Що так подавсь знеобачки в дорогу,
Худобу кинувши і жіночку-небогу!
Мені та згадка — гострий ніж.
Коли б мені простила жінка мила..."
Марта
Ой чоловіченьку! Я вже тобі простила!
Мефістофель
"Та свідок Бог! Вона жила грішніші"
Марта
Та бреше ж він! У смертний час брехати?
Мефістофель
Так, це було й по ньому знати,
Що то була вже маячня.
"Недбальство, — мовив він, — моя найменша хиба;
Надбав їй перш дітей, потому дбав їй хліба,
Та не було такого дня,
Щоб шмат насущника я з нею з'їв у мирі".
Марта
Оце і дяка вся моїй любові ширій,
Моїм турботам і трудам?!Мефістофель
Та ні, він був такий удячний вам.
"Коли од Мальти, — каже, — я одплив,
Молився ревню я за жінку й діток;

І небеса послали нам пожиток —
У турка наш фрегат галеру захопив,
Ладовану султанськими скарбами.
Одвага високо в ціні —
Як паювали луп між нами, вояками, [40]
Припала дешиця й мені".
Марта
Оттак! То він, либонь, той скарб десь закопав?
Мефістофель
Гай-гай! Тепер шукайте вітра в полі!
В Неаполі, гуляючи на волі,
Він панночку гарнесеньку спіткав,
І щиро так вони удвох кохались,
Що аж по скін сліди на нім zostались.
Марта
Лайдак! Ледачеє ледащо!
І в злиднях він бахурував!
Рідних дітей обкрав нізащо!
Мефістофель
За те ж його й Господь скарав.
Я б, будши вами, може, з рік
Додержував як слід жалоби,
А там уже когось знайшов би до вподоби.
Марта
Е, ні, таких, як перший чоловік,
По цілім світі треба пошукати —
Таке дурне й плохе було воно!
От тільки що любив, сердега, мандрувати,
Чужих жінок, чуже вино
Та в розпрокляті кості грати.
Мефістофель
Ну, ну, це не такі вже вади!
Бо, може, й вам він попускав
З таких робити дещо справ.
Коли б мені такі умови —
Каблучки я змінять готовий.
Марта
Та що ви, пане! Пан жартує!
Мефістофель
(до себе)
Чи не пора звідціль тікати?
Ця й чорта може упіймать!
(До Маргарити).
А ваше серце що віщує?
Маргарита
Не розумію вас.
Мефістофель
(до себе)
Дитина!
(Вголос).
Прощавайте!
Маргарита
Прощайте!
Марта

Паночку, стривайте!
Я хтіла б посвідку дістать,
Коли, де й як мого сховали чоловіка.
Порядку зроду я прихильниця велика, —
В газетці б вість про смерть
хотілось почитать.
Мефістофель
Що двоє свідків будь-яких посвідчать,
Папери те, як факт, увіковічать.
У мене ще і приятель є тут,
Ми можем разом піти у суд.
Що, привести?
Марта
Ой, приведіть!
Мефістофель
А панна теж буде тут сидіть?
Бравий, бувалий такий панич,
З паннами вміє вести річ.
Маргарита
Мушу червоніти перед паничем..
Мефістофель
О ні, хоч би й перед королем!
Марта
Цей вечір у нашому саду
Я з нею панів сьогодні жду.
На вулиці
Фауст
Ну, як? Іде? Як справа наша?
Мефістофель
Ви весь в огні! Пождіть ладу.
Небавом Гретхен буде ваша.
Цей вечір стрінетесь в сусідки у саду.
Циганкувата то кумася
І свашкувати придалася.
Фауст
Гаразд!
Мефістофель
І ти ж їй щось за те зроби.
Фауст
Так, ти мені, а я тобі.
Мефістофель
З тобою вдвох посвідчити я мушу,
Що муж її віддав вже Богу душу
І в Падуї похований лежить.
Фауст
Отак! То це нам перш туди летіть?
Мефістофель
Sancta simplicitas[41]! Навіщо це робить?
Лиш підпишись, та й по всій справі.
Фауст
Негоден я здійснять ці заміри лукаві.
Мефістофель
Святенник! Це тобі мерзить!
Фальшиве свідчення давати —

Хіба ж тобі це первина?

Що Бог, що світ, що дух, що неба таїна,
Що серце й ум людей, що подорож земна —
Давно ти перестав про все це толкувати,
Наповнений зухвальства вщерть!
Багато брав тоді собі на плечі!
А глибше глянь — про всі ті мудрі речі
Ти знав не більше, як про Швертляйнову смерть.

Фауст

Ти був і є крутій, софіст.

Мефістофель

Ні, я наскрізь твій знаю зміст!

Ти ж завтра будеш намагатись
До Гретхен в душу увібгатись,
В коханні щирім присягатись...

Фауст

Та ще й од серця.

Мефістофель

Гарний ти!

А там почнеш про вічну вірність,
Жаги єдиної безмірність, —
Це теж од серця буде йти?

Фауст

Облиш! — Як серце мре без краю
В однім битті, в однім чутті,
Як я ім'я йому не знаю, —
Тоді я у світи усім еством ширяю
І слів найвищих добираю.
І племінь той, що в нім згораю,
Я вічним, вічним називаю —
Невже то лжа, слова пусті?

Мефістофель

Таки я прав!

Фауст

От, щоб ти знав,
Не хочу я насаджувати груди;
Хто має язика і хоче правим бути, —
То той і прав.

Ходім! Обрид цей вічний спір мені.

І згоден я — хоч правий ти, хоч ні.

Сад

Маргарита під руку з Фаустом, а Марта з Мефістофелем гуляють по саду.

Маргарита

Я бачу, ви, жалкуючи мене,
Знижаєтесь — мені аж сором.
Життя, напевне, мандрівне
Навчило вас не бути суворим.
Не для таких досвідчених людей
Убожество моїх простих речей.

Фауст

Один твій зір, одне слівце твоє —

Чи ж де дорожча мудрість є?

(Цілує їй руку).

Маргарита

Та чи подоба ж вам ту руку цілувати?
Вона негарна, шкарубка.
Мені доводиться усього пильнувати,
А мати строга ще така.
Проходять.

Марта
Ви так ото й мандруєте весь вік?
Мефістофель
Така у нас вже служба подорожня!
Буває — так у іншій місці звик, —
А залишитися не можна.

Марта
Хай молодий іще літа
Метеликом з країни до країни;
А вбившись у такі літа,
Старим бурлакою брести до домовини —
Це справа вже зовсім не та.
Мефістофель
Та я вже й сам, признатись, потерпаю.

Марта
Тож, паночку, робіть, що я пораю.
Проходять.

Маргарита
Аби з очей, то вже й з думок.
Хоч гречність вас і прикрасила,
У вас розумних друзів сила,
Мені до них — як до зірок.
Фауст
О серце, вір, те, що розумним звуть, —
То інколи обмеженість пуста.

Маргарита
Як?
Фауст
Ах, свята невинність, простота —
Ніяк собі ціни не пізнають!
Сумирність, лагідність —
що краще є в природі?
Ці найкоштовніші з окрас...

Маргарита
Хоч раз мене згадайте при нагоді,
А я про вас гадатиму всякчас.

Фауст
Не часто ходиш ти гуляти?
Маргарита
Та в нас хазяйство не яке,
Але, нівроку, клопітке:
В нас наймишки нема; сама вбирай у хаті,
Сама вари й печи, сама і ший, і мий,
А мати в мене ще такі чепуркуваті,
Що Боже крий!
А стан у нас не дуже і скрутний;
Таки не гірш, як у людей, достаток:
Од батька нам оставсь порядний статок —
Будинок свій, садок при нім густий.

Тепер уже спокійні дні настали:
В солдатах братик мій,
Сестричку поховали...
Мені з тим дитинчам був клопіт немалий,
Та я б воліла з ним возитися і далі –
Воно...
Фауст
Таке, як ти, було мов янголя..
Маргарита
Мене любило дуже те маля.
Воно знайшлось уже по смерті тата.
А мамі тяжко так прийшлося –
Вже думали, що їй більш рясту не топтати,
Але таки очуняла якось.
Куди вже їй було гадати
Те пташенятко годувати!
От я й давай його тоді
Поїть на молоці й воді...
В моїх руках воно й росло –
Таке гарнесеньке було...
Фауст
Ти щастя чистого зазнала.
Маргарита
Та й горя гіркого немало.
Вночі, було, по десять раз встаю
Я до колиски немовляти;
І напою,
Й візьму до себе, і давай люляти;
А як кричить, беру я лялечку свою
Та й ну по хаті взад-вперед гуляти..
А вранці вже над ночвами стою,
А там базар, а там в печі попорай –
І так щодня, сьогодні, як і вчора.
Отак-то, паночку, доводиться усяк.
Зате вже смак їси і спочиваєш смак.
Проходять.
Марта
Все винуваті бідні ті жінки,
Все кривдять їх старі холостяки.
Мефістофель
Як хто натрапить на таку, як ви,
То зразу вийде дур із голови.
Марта
Признайтеся, ви, може, щось найшли вже?
Комусь-таки ви серце віддали вже?
Мефістофель
Так, власний дім і добра жінка нам,
Як той казав, – то скарб усім скарбам.
Марта
Та я не те; чи вже ви почували?
Мефістофель
Мене завжди і всюди шанували.
Марта
Та ні, всерйоз траплялось вам любитись?

Мефістофель
Так, жартувать з жінками не годиться.
Марта
Не зрозуміли ви!
Мефістофель
Це дуже жаль мені.
Але я зрозумів, які ви приятні.
Проходять.
Фауст
То ти мене впізнала враз,
Як тільки ми зайшли до вас?
Маргарита
Ви ж бачили, як очі я спустила?
Фауст
І ти мені зухвальство те простила,
Що я тебе так зачепив,
Коли на вулиці зустрів?
Маргарита
Мене тоді аж кинуло у кров,
Бо зроду я ще не ходила в славі;
Я думала: невже в моїй поставі
Нечемне щось, нахабне він знайшов,
Що він до мене прямо так підходить
І жарту, мов із дівкою, заводить!
Признаюся, щось у мені в той час
Озвалось в вашу користь мимовільно;
Я гнівалась сама на себе сильно,
Що гнівалась не дуже я на вас.
Фауст
Серденько!
Маргарита
Гетьте лиш!
(Зірвала айстру і обриває пелюсточки один по одному).
Фауст
Це що? Вінок плести?
Маргарита
Ні, гра така.
Фауст
Яка?
Маргарита
Вам все на сміх звести.
(Обриває пелюсточки і щось шепоче).
Фауст
Що шепчеш ти?
Маргарита
(півголосом)
Любить — не любить...
Фауст
О дивний ангел краси!
Маргарита
(ворожить далі)
Любить — не любить, любить — не любить...
(Зриваючи останній пелюсточок, по-дитячому радіючи).
Любить!

Фауст

Так, дитино! І це слово квітки
Хай буде словом Бога. Любить!
Ти знаєш, що це значить? Любить!
(Схопив її за обидві руки).

Маргарита

Я вся тремчу...

Фауст

О не лякайся! Нехай мій зір,
Хай потиск рук тобі те скаже,
Що словом не сказать.
Віддатись повністю, й блаженства
Зажить, що вічним бути мусить!
Вічним! Кінець його — то був би розпач!
Ні, без кінця! Без кінця!

(Маргарита стискає його руки, випручується і тікає. Він стоїть хвилю в задумі, потім спішить за нею).

Марта

(надходить)

Вже поночі.

Мефістофель

Так, нам додому час.

Марта

Я довше б вас лишитися просила,
Але лихі тут люди в нас.
Неначе їм нема другого діла, —
Вони завсіди
Розгляднують, що робиться в сусіди,
І пустять поговор — хоч хай хто як живе...
А наша парочка?

Мефістофель

Десь аж у тій алеї...

Прудкі метелики!..

Марта

Він закохавсь у неї.

Мефістофель

Вона у нього! Діло світове!

Альтанка

Маргарита вбігає, стає за дверима, притуляє пальця до вуст і виглядає крізь щілку.

Маргарита

Іде!

Фауст

(увиходить)

Так ти дражнить? Стривай, як уловлю,
Узнаєш!

(Цілує її).

Маргарита

(обіймає його й цілує)

Голубе! Я так тебе люблю!

Мефістофель стукає.

Фауст (аж тупнув ногою)

Хто там?

Мефістофель

Свої!

Фауст

Ну й гад!

Мефістофель

Налюбишся потому.

Марта

(надходить)

Так, пане, пізно вже.

Фауст

Провести вас додому?

Маргарита

Та мама ж... Прощай!

Фауст

Ти кажеш, щоб я йшов?

Прощай!

Марта

Adieu!

Маргарита

Ми стрінемося знов.

Фауст і Мефістофель виходять.

Маргарита

Мій Боже, що за чоловік!

Він думав, думав цілий вік,

А я ж — дурнісіньке дівча,

Лиш слухаю, як він навча.

О Гретхен, Гретхен, бідна ти,

І що він міг в тобі знайти?

Ліс і печера

Фауст

(сам)

Високий духу, дав мені ти все, [42]

Усе, чого просив я, даремно

Мені явив ти лик свій племенистий.

Природу дивну дав мені в уділ,

Дав силу — почувать, зажить її,

Не подивлять споглядачем холодним,

А глибоко у надра таємничі,

Немов у серце друга, зазирнути.

Ти показав всю безліч животвору,

Навчив мене вбачать своїх братів

В воді, в повітрі, в тихому гаю.

Коли в бору реве-бушує буря

І падає стовбур'я дужих сосон,

Ламаючи і тлумлячи сусідів, —

Аж хряскотом одтримує од гір,

Ведеш мене ти в затишок печери

Й показуєш мені мене самого —

Які дива таяться в мене в грудях.

А як засяє місяць-білозір —

Леліють в блиску лагіднім навколо,

На брилах скель і у гіллі вологім,

Часів прадавніх постаті срібlistі, —

І м'якша пал суворий споглядання.

Ох, для людей ніщо не досконале,

Вже бачу я. Ти дав мені в цім щасті,
Що до богів мене все ближче зносить,
Супутника, що став вже необхідним,
Хоч він зухвало й холодно знижає
Мене в моїх очах і обертає
Одним слівцем твої дари унівець.
Роздмухує в мені він ярий племін
До видива прекрасного того.
Я рвуся од жаги до насолоди,
І в насолоді я жаги жадаю.
Мефістофель

(приходить)
І хто-таки кумедно так живе?
Чи скоро вже тобі це все обридне!
Раз спробувать — воно іще догідне,
А там розшукуй щось нове.

Фауст
Ти знов завзявсь нагнати нуду?
Чи більше нічого робить?
Мефістофель
Ну, ну, не буду більш, не буду,
Бо ти ладен вже бучу збити.
Різку, тяжку, примхливу маєш вдачу.
Розстанемось — то небагато втрачу.
Кручусь-верчусь для тебе день при дні,
А що тобі у лад, що ні —
Того тобі по носу не побачу.

Фауст
Ти що ж, за витівки всі злі
Од мене й дяки ще б хотів?
Мефістофель
А як, злиденний син землі,
Без мене б ти і животів?
Чи ж од уяви злої тлі
Я не зцілив твоїх чуттів?
Коли б не я, ти взагалі
Вже в безвість був би полетів!
Чого ж отут, в тісній печерній щілі
Сидиш, мов пугач на могилі?
Забивсь у вогку мшедь, у скель ослизлу цвіль,
І, наче жаба, смокчеш щось відтіль...
Аж сміх бере од цих химер.
Ні, доктор ще в тобі не вмер.

Фауст
Чи знаєш ти, яку снагу живушу
Відчув я тут, зайшовши в дику пушу?
Коли б ти тільки міг збагнуть,
То ти мені, як чорт, позаздрив би, мабуть.

Мефістофель
Розкоші неземні, божисті! —
Лежать вночі десь на скалі росистій,
І землю, й небо яро обіймати,
Себе до Бога гордо підіймати,
До надр землі пустить чуттів коріння,

Вмістить в собі всіх шести днів творіння,
Утіхами незнаними упиться,
В любовнім захваті в природі всій розлиться,
Земних позбувшись тягарів,
І ввесь небесний цей порив
(робить сороміцький жест)
Ось цим, пробачте, завершиться.

Фауст

Бодай тебе!

Мефістофель

Не до смаку те диво?

Бодайкаєш ти надто соромливо!

Од того в'януть всі невинні уші,

До чого прагнуть всі невинні душі.

Я не хотів тобі заборонити

Себе самого часом одурити, —

Та в тебе ж витримки не гурт.

Я бачу, ти от-от схибнешся

І знов знеобачки зірвешся

В жахних марінь шалений нурт.

Облиш це все! А там твоя кохана

Десь сохне-в'яне од нуди,

Все виглядає милодана,

Що покохала назавжди...

Любов'ю перш так яросно бурлив ти,

Як бистрень навесні, в час танення снігів.

Любов їй в серце перелив ти,

І струмись твоїй ізмеженів.

Ніж тут лісним царем бродити

По диких нетрях навмання,

Вертайся те дівча-бідня

За всю любов нагородити.

Помалу-малу йде їй день;

Стоїть край вікна, зорить в неба муть,

Де хмари хмурі над муром пливуть...

"Чом я не пташка?" — їй тільки й пісень

І день, і ніч, і ніч, і день...

То звеселіє, то хмурніє знов,

То вдариться у плач,

То ніби вщухне... От бач,

Яка там любов!

Фауст

Змія! Змія!

Мефістофель

(до себе)

Таки тебе впіймаю я!

Фауст

Не спокушай, не говори

І рани в серці не ятри!

Не розпалляй в душі безумній хоті

До ярої, незайманої плоті.

Мефістофель

Вона гада, що ти її забув уже...

Тобі ж, здається, байдуже.

Фауст

І вдалині я все близький їй буду,
її повік не кину, не забуду.
Я заздрю їй на розп'ятого Христа,
Коли його торкнуться її уста.

Мефістофель

Бува й мені, що аж жижки трясуться
До сарн-близнят, що між лілей пасуться.

Фауст

Геть, звіднику!

Мефістофель

Ну лайсь, нехай і так; про мене!
Створивши хлопця й дівку, Бог
Докупи тут же звів обох,
Щоб сповнили покликання свяченне.
Тяжка біда мені з тобою!
Та я ж до милої покою,
А не на смерть тебе веду.

Фауст

Що за небесний рай — її обійми!
Нехай вона мене в них палко прийме!
Чи ж я забув її біду?
Чи ж не тинявся я бурлакою бездомним,
Недолюдкою без просвітку й мети,
Неначе водоспад, що в льоті карколомнім
Шумить в зіву хлань з жахної висоти...
А ось вона — в невинності дитинній
На тихому альпійському лужку
Жила собі в своїй хатині,
Як у маласенькім світку.
І я, богомерзенний,
На тім не перестав,
Що скелі величenni
На друзки розбивав!
Я ще й її життя розбив зухвало!
Ти, пекло, цієї жертви вимагало!
Гей, чорте, поможи цей час тривоги збавить!
Що мусить бути, хай збудеться притьмом,
Нехай судьба її впаде й мене роздавить,
Нехай загинемо разом!

Мефістофель

Знов закипів, в огонь метнувся!
Йди, дурню, любку потішай!
В безвихідь головою ткнувся
І думає: усьому край!
Хоробрим будь, дивися ширші
Ти чортом вже помазався незгірш!
Ніде нічого гидшого не знаю,
Як чорт, що знизивсь до відчаю.

Кімната Гретхен

Гретхен

(одна за прядкою)

На серці жаль,
Мій спокій зник

І вже не вернеться
Повік, повік.
Де його нема —
Могильна тьма,
І білий світ —
Зів'ялий цвіт.
В голівоньці
Журба тяжка,
На думоньці
Печаль гірка.
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.
Я виглядаю
Його в вікно,
Я дожидаю
Його давно.
Ой коли б прийшов,
Хорош, ласкав,
Пройняв очима,
Словом заграв,
Посмішкою
Зачарував,
Потиснув руку,
Поцілував!
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік...
До нього рветься
Душа моя,
Його обняти
Жадаю я,
І цілувати,
І любо млить,
В його цілунках
І смерть зустріть.[43]
Сад Марти
Маргарита і Фауст.
Маргарита
Пообіцяй же, Генріх!
Фауст
Все, мій друже!
Маргарита
Скажи, як із релігією ти?
Ти серцем повний доброти,
А от до віри мов байдужий.
Фауст
Облиш, дитя! Міцна моя любов;
Кого люблю — проллю за того кров,
А вірити не бороню нікому.
Маргарита
Ні, треба вірити й самому.

Фауст
Чи треба ж?
Маргарита
Ох, щоб я на тебе мала вплив!
Ти ж не шануєш і Святих Дарів!
Фауст
Шаную.
Маргарита
А приймати не приймаєш.
На службі, сповіді ніколи не буваєш.
Ти віриш в Бога?
Фауст
А чи змога
Комусь сказати: "Я вірю в Бога"?
Чи ти в священика спитай,
Чи в мудреця про те — вважай,
їх відповідь — мов глум.
Маргарита
То ти не віриш?
Фауст
Мій ангеле, не в ту ти міру міриш.
Хто б міг назвати Його
І так признати Його:
"Я вірю в Нього"?
Чи не відчують Його
І відметнуть Його:
"Не вірю в Нього"?
Всеобіймитель
І Вседержитель,
Хіба ж не обіймає, не держить Він
Тебе, мене, себе?
Хіба ж над нами не склепіння неба?
Хіба ж під нами не земная твердь?
Хіба ж нам не зоріють
Привітно зорі вічні?
Хіба ж я не дивлюсь тобі у вічі?
Хіба ж усе це не пройма
Твій ум і серце,
Не віє в вічній таємниці
Незримо й зримо вколо тебе?
Наповни ж Ним все серце, аж по вінця,
І якщо в цім чутті зазнаєш щастя ти,
То зви Його, як хочеш:
Любов! Блаженство! Серце! Бог!
А я ім'я не знаю
Йому! Чуття — то все;
Ім'я — то звук і дим,
Що пал небесний сповива.
Маргарита
Втішаєш ти мене всім тим;
Священик каже те ж; слова
Він тільки інші ужива.
Фауст
Ти обійди усі світи, —

Це кажуть всі од серця повноти,
Та кожному своя властива мова;
Чому й мені свого не вжити слова?

Маргарита

Послухаєш, то й гарно кажеш ти,
А все ж тривога обіймає,
Бо у тобі Христа немає.

Фауст

Дитино!

Маргарита

Горе мені тяжке,
Що ти попав в товариство таке.

Фауст

Яке?

Маргарита

Того, що ходиш завше з ним,
Ненавиджу я всім нутром своїм;
Такого не було ще ніколи;
Побачу — аж у серце коле,
Той чоловік страшний якийсь.

Фауст

Люба лялечко, не бійсь!

Маргарита

Його присутність аж кров стена.
Я всім зичлива й приязна;
Тебе хочу бачить — жду не діждуся,
Того ж чоловіка душею боюся,
Та ще й здається, що він шахрай!
Як я неправа, Боже, не карай!

Фауст

Є ж і такі диваки на світі.

Маргарита

Із таким я б не хотіла жити!
Як тільки він заходить сюди —
Подивиться так глузливо завжди
І мов зі злом;
Знає, що йому чуже все кругом;
В нього написано на лобі,
Що йому ніхто не в уподобі.
Мені з тобою тут в тиші
Так легко, вільно на душі,
В його ж присутності мене мов що стиска...

Фауст

(до себе)

Моя вішунко ти чутка!

Маргарита

Аж самовладу я гублю,
Як він до нас свій вид бридкий проявить.
Здається, що й тебе вже не люблю,
Молитися при нім не можу навіть...
Аж серце сохне у журбі;
Так, мабуть, Генріх, і тобі?

Фауст

То просто антипатія.

Маргарита

Я мушу йти.

Фауст

Коли вже зможу я

Набутися з тобою вдвох, мій світе,

Із груддю грудь, з душею душу злити?

Маргарита

Якби ж то спала я сама,

То сю ніч я б дверей не замикала.

Так мати ж — мов не спить — дріма,

І, якби нас вона застала,

То я б і з місця вже не встала!

Фауст

Нічого, серце, то дарма.

На пляшечку! Лиш три краплини

Підлий в пиття; це зразу вплине,

їй сон глибокий принесе.

Маргарита

Для тебе я піду на все.

А це їй часом не завадить?

Фауст

Хіба я можу зле щось радить?

Маргарита

О голубе, я так тебе люблю,

Що воленьку у всім твою вволю;

Для тебе я такого вже зробила,

Що більш зробить, здається, і несила.

(Виходить).

Мефістофель

(увіходить)

От мавпа! Вже пішла?

Фауст

Ти знов тут шпигував?

Мефістофель

Так, все, здається, розібрав:

Вас, докторе, навчали катехизі,

І ви раділи з тих побожних вправ.

Дівчата те читають, як по книзі, —

Хто вірить в Бога щиро й гаряче,

Той і від них, гадають, не втече.

Фауст

То ти не бачиш, хижий звіре,

Що вірна, шира та душа,

Святої повна віри,

Яку вважа

Єдиним щастям, — тож вона боліє,

Що ближній осягти спасіння не зуміє.

Мефістофель

Ех ти, жених надземно-земний!

Водить за ніс тебе дівча.

Фауст

Ти, пекла вибрудок нікчемний!

Мефістофель

Фізіономії ж вона незле вивча.

То моторошна їй завжди моя присутність?
Крізь маску цю побачила вона
Мого ума приховану могутність;
Для неї — геній я, а може, й сатана.
Так сю ніч...

Фауст

Що тобі до того?

Мефістофель

І я ж утіху маю з цього.

Біля колодязя

Гретхен і Лізхен із глеками.

Лізхен

Про Бербельхен ти чула щось?

Гретхен

Ні, рідко я ходжу між люди.

Лізхен

Сьогодні чула я од Труди,
Що їй до скруту вже прийшлось,
Отій гордячці!

Гретхен

Як?

Лізхен

Вже щось в ній є!

Тепер на двох і їсть, і п'є.

Гретхен

Ах!

Лізхен

От тобі й дожартувалась.

На шию парубку чіплялась!

З ним вона й на гулі,

З ним і на танцюлі,

Хотіла скрізь перед вести;

Пиріжком, вином її вгости;

Пишалась з своєї краси,

Стиду і сорому не мала,

Дарунки від нього приймала.

А він лестив її, пестив,

Аж поки без вінка пустив.

Гретхен

Сердешная!

Лізхен

Жаю по киселю!

Ми все, було, при кужелю,

Мати не випустить вночі, —

Вона ж воркує, стоячи

В садку з ласкавчиком своїм, —

І нічка не змигнеться їм.

Тепер іди на покриття,

На привселюдне каяття.

Гретхен

Він, певне, жениться на ній.

Лізхен

Нема дурних! Та він же зух —

Ще знайде сто таких красух;

Уже відкинувсь.

Гретхен

Одушив!

Лізхен

А хоч би славу і покрив,

То хлопці зірвуть з неї вінця.

А ми їй — січки під ворітця.

(Пішла).

Гретхен

(сама, вертаючись додому)

Як сміло я колись судила,

Як дівчина яка зблудила!

Як я словами гріх діймала,

Що й слів на те було замало!

Як я його, було, чорню

І бідну покритку виню.

Яка була в мені пиха!

І ось — сама не без гріха.

Та все, що в гріх мене ввело,

Ох Боже, любе й миле було!

Біля міського муру

У ніші муру статуя Mater dolorosa[44], перед нею глечики з квітами.

Гретхен стромляє свіжі квітки в глечики.

Гретхен

О Діво,

Глянь милостиво,

За гріх мій Бога вмилосердь!

Мечем пробита,

Жалем повита,

Ти зриш Святого Сина смерть.

Отця зовеш Ти

Й зітхання шлеш Ти

До неба, скорбі повна вщерть.

Хто знає,

Як крає

Це серце біль трудний?

Як душа моя страждає,

Чим тремтить, чого жадає —

Видно лиш Тобі одній!

Чи то б куди пішла я —

Тяжка, тяжка, тяжкая

На серденьку печаль!

Чи то одна сиджу я —

Тужу, тужу, тужу я,

Терзає душу жаль.

Скропила я ції квіти

Росою, ах! сліз моїх,

Коли я рано-вранці

Для Тебе рвала їх.

Як промені веселі

Заграли крізь вікно,

Ридаючи, в постелі

Сиділа я давно.

Спаси! Одринь ганьбу і смерть!

О Діво,
Глянь милостиво,
За мене Бога вмилосердь!
Ніч
Вулиця, біля дверей Гретхен.
Валентин
(солдат, брат Гретхен)
Коли, бувало, на гульні
Товариші мої п'яні
Почнуть хвалить та величать
Своїх улюблених дівчат,
П'ючи хильцем, щоб та хвала
Іще міцнішою була, —
Сиджу я нишком у кутку
І чвань ту слухаю грімку,
А там всміхнусь, розгладжу вус
І, повну взявши, було, озвусь:
"Ну що ж, усякому своє!
Та де в краю дівчина є,
Щоб Гретці-сестриці рівня була,
Щоб їй водиці подать могла?" —
Дзень-брязь! Дзень-брязь! Бряжчать чарки,
Аж гук устане: "Правда його!
Вона — окраса дівоцтва всього!" —
І поніміють всі хвальки.
Тепер до чого ж довелося!
Дерись на стіну, рви волосся!
Усяка погань шпильки пускає,
Киває, моргає, плечима стискає,
Й на кожен закид, кожен закив
Мовчи й печи, мов злодій, раків!
Хоч їх усіх поб'ю на рам'я,
А все ж брехні їм не завдам я.
Де хто ж іде? Ще й крадькома...
їх двоє, сумніву нема.
Коли це він, той шалапут,
То я йому зроблю капут!
Фауст, Мефістофель.
Фауст
Отак, як там, в каплиці, за вікном
Проблискує лампадка негасима,
А далі ледве-ледве блима,
І тьма згущається кругом, —
І в мене в серці споночіло.
Мефістофель
А в мене якось ниє тіло,
Мов у ката, що по шаблях,
По ринвах крадеться на дах;
А на душі вже так цнотливо...
Злодійкувато й похитливо...
То вже по жилах жбуха, б'є
Вогонь Вальпуржиної ночі,
Що післязавтра настає, —
Тоді й до сну байдужі очі.

Фауст

А скарб тоді підніметься мені,
Що он мигоче в глибині?

Мефістофель

Так, ти зрадієш — не сказати;

Казанчик вигулькне пузатий:

Я якось зазирнув згори —

Які там гарні таляри!

Фауст

А там нема якихсь окрас

Для любої моєї кізки?

Мефістофель

Чому ж, я бачив там якраз

Чудових перел зо три низки.

Фауст

Гаразд! Не хочеться мені

Іти до неї впорожні.

Мефістофель

Чого ж на себе нарікати,

Як можна й даром скуштувати?

Ось зорі сповнили всю неба глибину,

Нам можна братися за діло.

Я їй моральної утну,

Щоб їй скоріше закортіло.

(Співає, пригравучи на цитрі).

Катрусю, чом

Стоїш смерком

Попід вікном

У хлопця, що ти любиш?

Гляди, гляди,

Не йди туди,

Побійсь біди —

Віночка там загубиш.

Йому дарма;

Зведе з ума —

Лишайсь сама,

Заломлюй білі ручки!

Кохать — кохай,

А розум май,

Не потурай,

Доки не дасть обручки!

Валентин

(виступає)

Кого ти надиш? Сакрамент!

Розпроклятуший щуролове! [45]

Строшу я вщент твій інструмент,

Те ж буде вмент і співакові!

Мефістофель

Готова цитра, кидай в грязь.

Валентин

А зараз череп тільки хрясь!

Мефістофель

(до Фауста)

Ну, докторе, яви одвагу!

Сміліш! Я ж поруч ось стою!
Виймай мерщій із піхов шпагу!
Коли! Штирхай! Я відіб'ю.
Валентин
Ану ж відбий!
Мефістофель
А чому й ні!
Валентин
Іще!
Мефістофель
Давай!
Валентин
Сам чорт на його стороні!
Це що ж таке? Мов руку одняло..
Мефістофель
(до Фауста)
Коли!
Валентин
(падаючи)
Ой-ой!
Мефістофель
От і готов, дурло!
Тепер тікаймо звідси пріч!
Ти ж чуєш, здійняли вже галас.
Поліція б зі мною не змагалась,
А карний суд — то інша річ.
Пішли.
Марта
(у вікні)
Сюди! Сюди!
Гретхен
(у вікні)
Вогню! Вогню!
Марта
Рятуйте, завели різню!
Народ
Убитий ось один!
Марта
(виходячи)
А вбивці ж де? Втікли куди?
Гретхен
(вибігаючи)
Хто це?
Народ
Це матері твоєї син.
Гретхен
Всевишній! Пощади!
Валентин
Вмираю! Скоро вимовить,
Зробить — іще скоріш.
Баби, покиньте скиглить-вить
І слухайте пильніш!
Всі обступають його.
Ти, Гретонько, ще молода,

Ума в тобі шукать шкода, —
Ідеш ти не туди...
Що робиш, треба дороблять:
Коли вже з тебе вийшла...
То хоч на всю блуди!
Гретхен
Ой брате! Боже! Ти ж ганьбиш..
Валентин
Та ти хоч Бога вже облиш.
Що сталось — не розстанеться,
Що має стати — станеться.
З одним ти нишком впала в гріх,
А там і троє буде їх,
А дійде до дванадцяти —
З всім містом будеш знаться ти.
Як тільки вродиться ганьба,
її ховає сповитуха,
Нічної темряви габа
їй покриває очі й вуха.
її не пізно і приспять ще,
Та ось вона росте, зроста
І ходить гола запроста,
Хоч їй від того і не краще.
Та чим гидкіш її лице,
Тим більше їй потрібно це.
Вже скоро, скоро прийде час,
Коли всі чесні люди в нас
Од тебе, лярво, відсахнуться,
Як од прокази, віджахнуться.
Як в очі будеш їм глядіти
Після такої страмоти?
Тобі каблучки не одіти,
До вівтаря не підійти
І не кружляти більш у танці
У гарній сукні-мережанці...
Заб'єшся в темний кут навіки
Поміж старці, поміж каліки,
Й як Бог простить гріхи твої, —
Будь проклята ти на землі!
Марта
Та не гніви блюзнірством неба!
Самому каятися треба!
Валентин
Якби я міг, я б задушив
Тебе тут, звідниче мерзенна,
І, певне, в Бога б заслужив
На віки вічні розгрішення!
Гретхен
Ой муки люті! Брате мій!
Валентин
Замовч, кажу, ридать не смій.
Це ж сором твій мені на кару
Завдав смертельного удару.
До тебе, Вишній Судія,

Іду солдатом чесним я.

(Умирає).

Собор

Служба Бога. Органи і півча. Гретхен серед юрби народу.

Позад неї Злий дух.

Злий дух

Не так бувало, Гретхен,

Коли ще невинна

Ти йшла до вівтаря,

З пошарпаної книжечки

Молитви лебеділа

І гра дитяча,

І Бог у серці!

Гретхен!

Де в тебе голова?

Яка провина

У тебе на душі?

Ти молишся за душу матері,

Тобою приспану для довгих-довгих мук?

У тебе на порозі кров чия?

А в тебе під серцем

Що там ворушиться,

Ляка й тебе, й себе

Зловісною присутністю?

Гретхен

Горе! Горе!

Коли б позбутися думок,

Що тут і там, і там і тут

Мене гнітуть!

Хор

Dies irae, dies ilia

Solvat saeculum in favilla.

Грає орган.

Злий дух

То неба гнів!

Труба гримить!

Гроби тремтять!

Твоя душа

Із смерті сну

Для мук огненних

Знову вокресла —

Дрижить!

Гретхен

Як би втекти!

Органи ті мені

Дух забивають,

Той спів мені

Мов серце крає!

Хор

Judex ergo cum sedebit,

Quidquid latet, adparebit,

Nil inultum remanebit.

Гретхен

Як млосно тут...

Тяжкі колони
Мене тіснять!
Склепіння
Давить! — Повітря!
Злий дух
Сховайсь! Гріха й ганьби
Не заховаєш.
Повітря? Світла?
Горе тобі!
Хор
Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogatums,
Quum vix justus sit securus?[46]
Злий дух
Лице од тебе
Одвертають святі,
Тобі подати руку
Страшно праведним!
Горе!
Хор
Quid sum miser tunc dicturus?
Гретхен
Сусідко! Ваш флакон!
(Непритомніє).
Вальпуржина ніч[47]
Гори Гарц. Околиці сіл Шірке і Еленд.
Фауст і Мефістофель.
Мефістофель
Тобі, мабуть, згодилося б мітлисько?
Мені б оце дебелого цапка!
Бо, знаєш, ми до цілі ще не близько.
Фауст
Ні, ноги ще кріпкі, і йти не дуже слизько,
То буде з мене і ціпка.
Яка користь промчати навпрошки?
Ні, краще йти по закрутах долини,
На прямовисні дертись стромовини,
Що з них униз мов падають струмки —
Які утіхи скрасять нам стежки!
Поглянь, в березах завесніло,
Одмолоділа і сосна;
Невже ж весна не ввійде в наше тіло?
Мефістофель
Та що весна та навісна!
У мене в тілі зимнім-зимно;
Я б по снігу з охотою носивсь.
А тут іще й на небі ніби димно;
Червоний місяць весь обгородивсь,
Ледь блимає; не встигнеш і ступити, —
На дерево чи скелю налетиш!
Чи вогника блудного нам гукнути?
Із ним видніш і веселіш.
Агов, малий! Ходи, пройди з нами!
Чого там блудиш манівцями?

Чим так горіть, нам вгору присвіти!
Блудний вогник
Надіюся, що панству на догоду
Зумію я здолать свою природу:
Зигзагами я звик завжди іти.
Мефістофель
Ти що ж, людину мавпувати?
Во ім'я чорта мусиш прямувати,
А ні — умить тебе задму!
Блудний вогник
Я бачу — ви господар в цім дому,
Готов служити і тямлю осторогу.
Та зважте, скільки чар сьогодні на горі;
Раз ви мене взяли собі в проводирі,
То не здивуйте, як схиблю дорогу.
Фауст, Мефістофель і Блудний вогник
(співають навпереміну)
Ми вступили в володіння
Снів чудових, чар таємних.
Проведи нас без блудіння
По просторах диких, темних,
Де блукають дивні мрева.
За деревами дерева
Мимо, мимо вдаль несуться,
Кручі корчаться і гнуться;
Он де бескети носаті
Захропіли, лігши спати.
Між каміння, баговиння
Чуть струмочків дзюркотіння.
Щось рокоче, щось воркоче,
Мов кохання шепт урочий,
Раювання сни чудові,
Спів надії, спів любові! —
Оддається скрізь луною,
Казковою давниною.
Шугу! Пугу! Скрики, зойки...
Сич і пугач, чайки й сойки —
Ім незмога сю ніч спати...
Чагарями скачуть жаби —
Товстопузі, довголабі!
Ось гадючиться коріння
І крізь ріння, й крізь каміння;
Дивовижні їх сплетіння
Мов зібрались нас хапати:
Пручать скрути, ніби спрути,
Щоб мандрівців затягнути.
Долом мшавим, колом млавим
Миші, миші сунуть плавом,
Незліченні, різноцвітні!
А на кожному горнім плаї
Світляків рясніють зграї,
Щоб зблукались мимохідні.
Ти скажи, чи ще йдемо ми,
Чи на місці стоїмо ми?

Все тут крутить веремії —
Корчі, й скали-зубоскали,
Й світляки, що заскакали,
Завихрились, навіснії.

Мефістофель

Йди за мною без зневір'я!
Почалося середгір'я;
Звідси нам, як дивний сон,
Замигоче цар Мамон.

Фауст

Крізь землю заграва замріла,
Немов розжевілася рань,
Запроменіла, зазоріла,
Прохлюпнулася в найглибшу хлань.
Там в'ється пара, дим клубками,
Там жар у мареві горить,
То ллється тонко, мов нитками,
То водоспадом аж яскрить,
То по долині круженняє,
Струмує тисячею жил,
То знов водносталь їх єднає
Між двох прилеглих скельних брил.
Ось іскор безліч нам заграла,
Мов золотий пісок зрина...
Поглянь, поглянь, як запалала
Скали стрімчастої стіна!

Мефістофель

Мамон вже знає, як одзначить
Цю урочистість, празник цей!
Радій, що все ти зміг побачить;
Я чую вже розбещених гостей!

Фауст

Який рвучкий схопився вихор!
У спину б'є, мов триста душ!
Мефістофель

Чіпляйсь за ребра скель чимдуж,
Бо в прірву звалишся, то буде не до ігор.

Гускне ніч од імлі завій...

Чуєш? Бором реве борвій!

Сполошились сови вирлаті.

В вічнозеленій палаті

Вітер колони рушить,

Гілля трощить і крушить,

Стовбур'я стогне в одчаї,

Коріння вивертом зяє.

І страшно грюпає враз додолу

Мішма, шкереберть все те посполу,

І, розгулявшись по вітровалі,

Буря регоче в проваллі.

Чуєш крики — дальше й ближче?

Чуєш гуки — вище й нижче?

З усіх верхів, з усіх низів

Рине скажений чаклунський спів.

Хор відьом

Весь Брокен од відьом зацвів, —
Жовта стерня, зелений сів.
Зібрався там увесь кагал, —
Сів Уріан на трон із скал.[48]
Усяк навзаводи летить,
Відьма п...ть, а цап смердить.
Голос
Старенька Баубо в стороні
Одна трюхика на свині.
Хор
Хвала тому, кому хвала!
Нехай би Баубо нас вела!
Вперед, стара! Щодуху дми!
А за тобою — ми, відьми!
Голос
Ти кудюю ішла?
Голос
Мимо Ільзенштайна.
До сови у гніздо зазирнула стайна,
Аж та витріщилась.
Голос
Взяв би тебе дідько!
Чого ти так швидко?
Голос
Я півбока драна,
Дивись, яка рана!
Хор відьом
Далекий шлях, широкий шлях,
А всі стовпились — просто жах,
Всіх вила колють, мітли рвуть,
І мати дохне, й діти мруть.
Відьмаки
(півхором)
Ми тут повзем, як слимаки,
Попереду усе жінки.
До зла баби йдуть, як на мед —
На тисячу ступнів вперед.
Другий півхор
Та ми не заздрим на бабів,
Ім треба тисячу ступнів,
А чоловік — одразу скік!
І перегнав весь той потік.
Голос
(зверху)
Ходіть до нас сюди з озір!
Голос
(знизу)
Хотіли б ми до гір, на шир,
Та миємось, уже чистіш води,
Зате й безплідні назавжди.
Обидва хори
Вже місяць змерк, світ зірок стух,
І вихор стих, і вітер вщух,
Лиш ми, відьми, тут шумимо,

Мільйони іскор метемо.
Голос
(знизу)
Пождіть! Пождіть!
Голос
(зверху)
Це хто з провалля там ячить?
Голос
(знизу)
Мене візьміть! Мене візьміть!
Я лізу більше трьох століть...
Яка тяжка до верху путь,
А все ж кортить з своїми бути.
Обидва хори
Сідай на вила, на козла,
Дістань кола чи помела;
Бо хто сьогодні не злетить,
Тому в багні довіку скніть.
Недовідьма
(внизу)
Я вже давно тут дрібочу,
Але, як інші, не злечу;
Із дому йду усіх раніш,
Сюди прийду — усіх пізніш.
Хор відьом
Чарівна масть одваги дасть,
Оберне всяку річ у снасть,
Учинить човен із ночов, —
Хто вверх не сплив, той вниз пішов...
Обидва хори
Ми облетіли гору в млі,
Аж захотіли до землі.
Весь луг сирий скорій укрій,
Відьомський рій, відьмацький рій!
(Опускаються).
Мефістофель
Біжать, летять, свистять, стукають,
Скриплять, шиплять, киплять, клекочуть,
Смердять, іскрять, горять, печуть!
Відьомський дух повсюди чуть!
Держись мене, бо зразу відітруть.
Та де ж ти?
Фауст
(здалека)
Тут!
Мефістофель
Вже встигли відіпхати?
Та я ж таки господар хати!
Дорогу Фоланду[49]! Гей, люба чернь, роздайсь!
До мене, докторе! За мене враз хапайсь,
Та й виб'ємось з цієї товчі.
Нащо вже й я, а чую прилив жовчі.
Мене мов тягне щось туди, в оті куші,
Щось блима там, мов очі вовчі...

Ходім, ходім туди мерщій!

Фауст

Дух заперечення! Ну що ж, веди де хочеш,
Коли вже ти увесь із протиріч;
Прийшли на Брокен ми стрічать Вальпурги ніч,
І раптом ти мені про самоту торочиш.

Мефістофель

Не самоту, а вужчий круг!
Дивись, який веселий рух
Біля бадьорого багаття!

Фауст

Волів би там, вгорі, гулять я.
Там жар затлів і дим пішов,
Юрба до злого вже збирається стала,
Розв'яжеться там загадок немало.

Мефістофель

Й зав'яжеться чимало їх ізнов.
Нехай великий світ хвилює,
А нас і тиша улаштує.
Прадавній звичай всім велить
В великім світі скрізь малі світки творить.
Бач, молоді відьми всі наголо тут голі,
Старі ж убралися мудріш.

Прошу, будь з ними приятніш!

Турботи мало, втіх доволі.

Он грають вже... Бодай їх, тих музик!

До тої ревняви я й досі ще не звик,

Але тому вже не зарадиш горю...

Ходім, я перше сам зайду,

А там тебе у круг введу.

Ну що, скажи, чи мало в нас простору?

Очима кинь — нема йому кінця...

Кругом костри веселі зір голублять;

Тут варять, п'ють, кричать, танцюють, люблять...

Що ж краще є, як гулянка оця?

Фауст

А як до них ти звернешся з привітом?

Чи так, як чорт, чи, може, ворожбитом?

Мефістофель

Я, правда, звик собі інкогніто ходить;

Та хоч-не-хоч, в цей день слід

орденом світить.

Підв'язки в нас не знає тут ніхто,

Зате шанує всяк це кінське копито.

Он бачиш слимака? Випручуючи ріжки,

До нас підповзує плазьма,

Мене вже він рознюхав трішки...

Втаїтися тут способу нема.

Ходім, обійдем всю громаду тую;

Ти женихайсь, а я постаростую.

(До деяких, що сидять біля погаслого багаття).

Панове старики, чого ви сіли скраю?

Всередині я вам повеселитись раю,

Між молоді, в розгульнім сум'ятті;

Насадитесь і дома в самоті.

Генерал

Служить народу – шкода праці!

Хоч як рятуй його в біді,

А як в жінок, то так і в націй –

Завсіди зверху молоді.

Міністр

Тепер не той пішов вже чоловік!

Де старина та любя-мила?

Коли у нас була вся сила,

То справді золотий був вік.

Вискочень

І ми були мов не дурні,

Повсюди руки нагрівали;

Та в цій крутні, у цій вертні

І те, що мали, ми втерiali.

Письменник

І хто тепер читав би твір

Поважного якогось змісту?

Не втрапиш ти ніяк, повір

На молодь, надто гонористу.

Мефістофель

(являючись на мить старезним дідом)

На Суд страшний іти всім скоро доведеться,

Бо я в останній раз на шабаш ось бреду;

Як я вже на тонку пряду,

То й світ небавом западеться.

Відьма-перекупка

Панове, прошу, не минайте!

Погляньте пильно на мій крам!

Такої знайди, так і знайте,

Ніде більш не надібать вам.

Нема нічого в мене в ятці,

Щоб без заслуг якихсь було;

Все наше, нічого бояться,

Усе колись робило зло.

Кинджали всі не раз багрились кров'ю,

Бокали всі трутизни пал лили

В тіла при повному здоров'ю;

Убори всі дівчат з пуття звели,

Усі мечі або вчинили зраду,

Або противника підступно вбили ззаду.

Мефістофель

Е, тітко! Зваж ти на вимоги ринку.

Те, що було, те загуло!

Сховай кудись свою старинку,

Нове б нас дужче притягло!

Фауст

Ну й шарварок – аж голова дуріє...

Це ярмарок, чи що, кругом шаліє?

Мефістофель

Все стовпище угору підступає;

Не ти його, воно тебе рушає.

Фауст

То хто стоїть?
Мефістофель
Пригляньсь, Ліліт.
Фауст
Яка Ліліт?
Мефістофель
Адама перша жінка.
Ппустила коси вітру на розпліт —
Ото її єдина одешинка.
Як в них вона заплута юнака,
То вже не скоро бідного пуска.
Фауст
Он дві сидять — стара і молода.
Мабуть, натавцювались досить.
Мефістофель
Сьогодні так сидить не випада.
Ходім до них! Мене до танцю зносить.
Фауст
(танцюючи з молодого)
Колись приснились мені
Два яблучка на яблуні;
Два яблучка висять-блищать,
І я поліз, щоб їх зірвать.
Красуня
Та яблучок кортить-бо вам,
Усім Адамовим синам,
І радо я в своїм саду
Тих яблучок для вас найду.
Мефістофель
(танцюючи з бабою)
Колись приснилось мені
Старе дупло в осичині;
Хоч те дупло й гниле було,
Воно мене немов тягло.
Яга
Я б'ю низенько вам чолом,
Лицарю з кінським копитом!
Держить готового сучка,
Коли дупло вас не ляка.
Проктофантазміст[50]
Прокляте кодро! Як же ви посміли!
Чи ж вам не ясно з виступів моїх,
Що в привидів немає справжніх ніг?
Ви й танцювать, як люди, ще схотіли!
Красуня
(танцюючи)
Чого ж то він сюди приліз?
Мефістофель
Та він буває всюди й скрізь!
Як хто танцює, то він цінить.
І жоден крок йому б не існував,
Коли б його він не обґрунтував.
А як вперед ідеш, тоді його аж пинить.
Коли б іще на місці ви топтались,

Як він в млині своїм старім,
Та й славили його при тім, —
Тоді б ви, може, схвалення діждались.
Проктофантазміст
То що ви тут? Ну й звички у чортів!
Почезніть геть! Та я вже ж просвітив!
Не зна ладу пекельнеє поріддя.
І мудрі ми — а в Тегелі привиддя.
З химерами б'ючись, я вже пихтів-пихтів,
Вони ж живуть; ну й звички у чортів!
Красуня
Та годі вже нам дозоляти!
Проктофантазміст
Скажу вам прямо, не стерплю:
Я деспотизму духу не люблю,
Бо мій же дух не має влади.
(Танець іде далі).
Мені сьогодні вперто не щастить,
Але ж мандрівку треба описати;
Чортів з поетами надіюсь подолати,
Коли б ще тільки довший час прожить.
Мефістофель
Він піде ще в калюжу сполоснуться —
Так він лікується з усіх недуг;
Коли ж йому п'явки у зад ввіп'ються,
То вийдуть з нього духи, вийде й дух.
(До Фауста, що кинув танцювати).
А де ж твоя дівчина-врода,
Що до танку співала всмак?
Фауст
Коли вона співала так,
Червона мишка плигнула їй з рота.
Мефістофель
Ото і все? Це ще біда мала;
Аби не сіра миша та була.
Чи ж дивляться на те, коли гулять охота?
Фауст
А ще я бачив...
Мефістофель
Що?
Фауст
Ти в даль вдивися пильно:
Он дівчина, прекрасна і бліда;
Мов скована — така її хода,
Ледь сунеться — повільно йде, повільно...
Мені здається, впізнаю
В ній Гретхен милую мою.
Мефістофель
Нехай собі! Немає в тім добра.
То ж привид неживий, оманлива мара.
Біда, кого вона спіткає,
Бо зір її у жилах кров стенає,
Людину враз у камінь обертає;
Ще про Медузу казка не стара.

Фауст

Так, мов оскліли очі мертвякові,
їх не закрила любляча рука.
Це Гретхен груди, у любощах п'янка,
Це Гретхен тіло, в пестошах медове...

Мефістофель

Ти — дурень-легковір! Та це ж одна мана!
Здається кожному коханкою вона.

Фауст

Що за розкоші! Що за муки!
Мене до неї порива...
Та чом цю гарну шию обвива
Червоний шнур подобою гадюки,
А вшир — як спинка ножова?

Мефістофель

Та бачу, бачу всі ті штуки.
А часом під пахвою й голова,
Що втяв Персей їй міцнорукий.
Та що за мрію гоньба!
Ходім до того он горба,
Там шумно й людно, — чистий Пратер, [51]
І, як не спить твій поводитир, —
Ми під театром стоїмо.

Що тут таке?

Servibilis [52]

Знов зараз почнемо.

Семірку в нас усі тут полюбляють,
Остання це з семи денних вистав.

Аматор п'єсу написав,

Аматори і виставляють.

Пробачте, я вже мушу йти;

Аматор я — завісу відслонити!

Мефістофель

На вдивовижу вас на Блоксберзі зустріти,
Вам кращого притулку не знайти.
Сон Вальпуржиної ночі, Або золоте весілля Оберона й Титанії [53]
Інтермедія.

Директор театру

Нині буде вам спочин,

Мідінгівці жвавi:

Гора й долина — то наш кін,

Готовий до вистави.

Герольд

Півстоліття ждуть дано

Весілля золотого.

А сварка скінчиться — воно

Ще золотіш від того!

Оберон

До мене, духи, всі сюди,

Як ви мені покірні, —

Ми вже знову, й назавжди,

З жоною друзі вірні.

Пук

Пук перевертом іде,

Притупує ногою,
Веселих духів вслід веде
Ватагу за собою.
Аріель
Аріель заводить спів
У тонах дивних, ясних;
Вабить всіх його мотив —
Потворних і прекрасних.
Оберон
Всі, хто хочете, ходіть
До нас любові вчиться!
Щоб подружжю в згоді жить,
Перш треба розлучиться!
Титанія
Як муж бурчить, жона кричить —
На це є добрий захід:
її на схід кудись замчить,
Його пошліть на захід!
Оркестр
(tutti fortissimo)
Комарі й жучки-гучки,
їх брати і сестри,
Жаби й коники-сюрчки —
Усі у нас в оркестрі!
Соло
Чи ви бачили дуду —
Мов бульбашку надуту?
Йде й гуде — ду-ду, ду-ду,
Гундосить аж до нуду.
Дух, що тільки твориться
З жабиних пліч, павучих ніг
І крилець двох незгірших, —
Як не вийде звірення,
То, певне, вийде віршик!
Парочка
Дрібний крок, високий скок,
Де росяна травиця;
Та в повітря до пташок
Тобі несила звиться.
Цікавий мандрівець
Чи я у маскарад замчавсь,
А чи марю, може?
Звідкіля ти тут узявсь,
Обероне-боже?
Ортодокс
Не має він хвоста й рогів,
Я ж знаю те, що знаю:
Як і грецьких всіх богів,
Його за чорта маю.
Північний художник
Що я тут не розпочну —
Якісь бліді етюди.
Ось я в Італію майну,
Там все інакше буде.

Пурист

В який це я попав содом!
Які кругом лахудри!
З усіх присутніх тут відьом
Лиш дві вживають пудри.

Гола відьма

І пудра, й плаття нас ляка,
То — баб'яче вже діло;
Сиджу на цапі голяка —
Любуйте всі на тіло!

Стара відьма

З тобою спорити шкода,
Та високо не пнишь ти;
Хоч ти вродлива й молода,
А доведеться гнисти.

Капельмейстер

Комарі й жучки-гучки,
Од голої од станьте!
Жаби й коники-сюрчки,
Не кваптеся, анданте!

Флюгер

(о один бік)

Яка компанія, гляди —
Панянки знакомиті,
Та й кавалери хоч куди, —
Усі як перемиті!

(У другий бік).

Як не розступиться земля
Цю погань поглинути,
Тоді од них готовий я
І в пекло плигнути.

Ксенії

Ми — кузьки з тисяччю жалець,
Кусаємось затято;
Прийшли ми к чорту на ралець,
Бо це ж наш рідний тато!

Геннінгс

Поглянь на дружний рій казок —
Наївні і жартливі!
Ще хтось подумає про злюк,
Що серцем добротливі.

Музагет

Мені приємно поблудить
В цім галасливім крузі;
Відьми б я краще став водить,
Як ті примхливі музи.
Si-devant геній часу
Із нами ладь, держись за нас, —
Побачиш, вийдеш в люди!
Це ж Блоксберг, наш німецький Парнас,
Усім тут місця буде.

Цікавий мандрівник

Що то за один, скажіть,
Бундючний, гордовитий?

Все носом нишпорить, нюшить,
Чи є тут езуїти.
Журавель
Чи чиста, чи мутна вода, —
Люблю ловити рибку;
Й побожним часом випада
В чортів побути дрібку.
Син світу
Побожні йдуть на кожную путь,
Аби вела угору;
І Блоксберг скоро оберуть
За місце для собору.
Танцюрист
Що це? Ніби бубнії
На багвах б'ють у бубни?
Та де там, ні! То бугаї
Очеретолюбні.
Танцмейстер
Усі у круг — танцюй, нога!
Всі скачуть, як попало,
Кривий стрибок, гладкий плига —
Байдуже, що невдало!
Скрипаль
Чорти! Один одного б тут
Смачніше, як людей, їв!
Та їх гамує голос дуд,
Як звірів — спів Орфеїв.
Догматик
Усякій критиці на зло
Я на своїм остався:
Бо якби чорта не було,
То де ж би він узявся?
Ідеаліст
Моя фантазія буя
Цей раз, як кінь безгнuzдий;
Бігме, коли усе це — я,
То я таки безглуздий.
Реаліст
Шаліє дух, піднявши бунт;
Я лютий до нестями!
Уперше тут схитнувся ґрунт
У мене під ногами.
Супернатураліст
Таїть утіхи немалі
Новий для мене обрій;
Бо як існують духи злі,
То мусять бути й добрі.
Скептик
Шукавши чортових скарбів,
Вже не один збезумнів.
Я цього слова вмисне вжив,
Щоб зримувать свій сумнів.
Капельмейстер
Жаби й коники-сюрчки,

Клятущі дилетанти!

Комарі й жучки-гучки,

Які з вас музиканти!

Пронози

Ми зветомся sans souci,

Це не самохвальство;

Гориніж ходимо усі,

Коли велить начальство.

Невдахи

І нам перепадали було шматки,

Тепер не наздогониш,

Протанцювались у нас чобітки,

Ми біжимо босоніж.

Блудні вогні

Полюбуйтеся на нас,

Зродило нас болото.

Та блиском ми затьмарим враз

Усю оту голоту!

Падуча зірка

Ллючи іскри зореві,

Сюди я впала з неба;

Крижем тут лежу в траві –

Звести б на ноги треба.

Масивні

Гей, з дороги! Грубим путь!

Всі трави потолочим;

Духи йдуть, і духам будь

Опецьками не злочин.

Пук

Та не тупайте ви тут

Слонячою тупою,

Переважить всіх вас Пук

Сьогодні грубизною.

Аріель

Всяк, хто любить даль і шир,

Всяк, хто не безкрилий,

В літ за мною, до тих гір,

Що троянди вкрили!

Оркестр

(pianissimo)

Імла рідкіш, хмарки світліш,

Край неба засвітало.

Шелеше лист, шумить комиш –

Усе немов потало.

Похмурий день, поле

Фауст і Мефістофель.

Фауст

В неволі! В розпачі! Довго блукала, страждаючи, по землі, а тепер – у

неволі. Як злочинницю, вкинуто в тюрму на люті муки – її, миле,

безталанне створіння! Аж ось до чого дійшло! Ось до чого!.. – І ти,

лукавий, нікчемний духу, таїв усе від мене! – Стій тепер, стій! Ворочай

скажено своїми сатанинськими вирлами! Стій наді мною нависом, осоружний!

– У неволі! У безпросвітній неволі! У владі злих духів і безсердечно

осудливої людськості! А ти заколихуєш тут мене відворотними розвагами, приховуєш од мене її гірке горе, — нехай гине в безпораді!

Мефістофель

Вона не перша!

Фауст

Собако! Потворо мерзенна! — Оберни його, безконечний духу! Оберни цього гробака знов у собаку постать, що в ній він любив гасати нічною добою, клубком підкочуватись під ноги мирному перехожому і кидатись на плечі поваленому. Оберни його знову в його улюблену подобу, хай плазує переді мною в пилу, хай я топтатиму його потоптом, падлюку! — Не перша! — Горе! Горе! Ні думкою здумати, ні гадкою згадати! Уже ж не одна загинула в безодні такого лиха, і смертною своєю нелюдською мукою не відпокутувала вини всіх інших перед очима Всепрощаючого! Серце моє начетверо крається, як подумаю про одну оцю безталанну; а тобі байдуже — глузуєш з недолі тисячей істот!

Мефістофель

От і довеслували ми до того берега, де у вашого брата, людини, глузд за розум заходить. Нащо ж було вступати з нами в спілку, коли хисту нема? І літати кортить, і запаморочення боїшся? Що ж, ми до тебе набивалися чи ти до нас?

Фауст

Чого вищиривсь на мене так людожерно?! Аж гидко! — Великий, могутній духу, ти, що ласкаво з'явивсь мені, ти, що знаєш серце моє й душу мою, навіщо ти прикував мене до цього ганебного супутника, що йому шкода за ласощі, а згуба за розкоші?

Мефістофель

Ти ще не виговорився?

Фауст

Врятуй її! А ні — горе тобі! Найтяжчі прокльони на твою голову на тисячі тисяч літ.

Мефістофель

Незмога мені розірвати пута месника, розбити його затвори. — Врятуй її! А хто довів її до загибелі? Я чи ти?

Фауст дико озирається.

Що, грому шукаєш? Шкода, не дано його вам, злидненным смертним! Бач, тиранська звичка: роздробити безвинного суперечника, коли загонить на слизьке.

Фауст

Веди мене до неї. Її треба визволити!

Мефістофель

А про небезпеку свою забув? В місті ще свіжі сліди твого кривавого злочину! Над могилою вбитого ширяють духи помсти, чигаючи повороту душогуба!

Фауст

І тобі ще про це говорити! Смерть і погибель всесвітня на тебе, потворо! Веди мене до неї, чуєш, і звільни її!

Мефістофель

Та поведу вже, зроблю що можу. Що ж у мене, вся влада на небі й на землі? Я обмарю сторожу; добудь ключа і виведи її звідти людською рукою. Я ж чатуватиму напоготові з чарівними кіньми, — умчу вас. Це я можу.

Фауст

Швидше!

Ніч. Чисте поле

Фауст і Мефістофель летять навзаводи вороними кіньми.

Фауст
Чом в'ються вони круг шибениці?
Мефістофель
Не знаю, щось варять, щось творять.
Фауст
Висяться, низяться, клоняться, хияються.
Мефістофель
Чарують, чаклюють.
Фауст
І кадять, і святять.
Мефістофель
Вперед! Вперед!
В'язниця[54]
Фауст з низкою ключів і лампою перед залізними дверима.
Фауст
Знов жаль мене проймає незборимий,
У серці знов весь біль всіх серць людських.
Тут, тут вона, за мурами сирими,
Карається за свій безгрішний гріх!
Ти боїшся ввійти до неї?
Ти страшишся вини своєї?
Йди, не гайся! Смерть іде на поріг.
(Кидається до замка. Зсередини чути спів).
Пісня
Моя мати, ледащо,
Зарізала мене!
Мій батько, гультай,
Із'їв мене!
А сестричка мала
Взяла й знесла
Кістки в зелений гай;
Я пташечкою полинула —
Вилітай! Вилітай!
Фауст
(відмикаючи)
Не думає вона, що милий тут,
Соломи шелест чує, брязкіт пут.
(Входить).
Маргарита
(ховаючись у соломі)
Ой горе! Йдуть... Ой смерть, не йди!..
Фауст
(тихо)
Цить, цить! Я випущу тебе на волю.
Маргарита
(кидаючись йому до ніг)
Коли людина ти, зглянься на мою долю!
Фауст
Та не кричи, сторожі не збуди!
(Схоплює кайдани, щоб відімкнути).
Маргарита
(навколішки)
А хто ж тобі цю владу дав
Наді мною, кате?!

Крові вночі вже зажадав...
Ой зжался, встигнеш ще скарати!
Чи ждати ранку тобі шкода?
(Встає).
Я ж молода ще, молода!
І мушу вмерти!
Я гарною була, і в тім причина смерті.
В мене був дружок, а тепер нема,
Хтось порвав вінок, квіти поламав...
Ой, пусти! За що така насила?
Пощади! Що я тобі зробила?
Вчуй мою благальну річ...
Та я ж не бачила тебе й навіч!
Фауст
Чи виживу я цю стражденну ніч!
Маргарита
Тепер твоя тут воля, кате.
Дай хоч дитя погодувати,
Всю ніч воно ще тут було;
Вони взяли його, мені на зло,
І кажуть, що я вбивця немовляти.
І я безрадісно помру.
Пісень про мене співають... То нелюди — шакали.
Вони ту казочку стару
До мене приклали.
Фауст
(падає їй до ніг)
Тобі до ніг упав коханий,
Прийшов розбити твої кайдани.
Маргарита
(кидається до нього)
Усім святим повинні помолиться ми!
Дивись! Під східцями
Горить огненна
Страшна геєна!
Лукавий,
Губитель кривавий,
Рикає, мов звірюга!
Фауст
(голосно)
Гретхен! Гретхен!
Маргарита
(наслухаючи)
Я чую голос друга!
(Зривається на ноги, кайдани спадають).
Де він, де? Я вчула слово кличне!
Вільна я! Зникло тло темничне!
Швидше, швидше пригорнути,
Упасти на груди!
Крикнув він: "Гретхен!" Той голос любовний
Крізь регіт плумливий і скрегіт зубовний,
Крізь ревіт пекельний, диявольський сказ —
Той голос коханий впізнала я враз!
Фауст

Це я!
Маргарита
Це ти! Ох, ще скажи! Ще раз!
(Обіймає його).
Це він, це він! Не стало мук, образ,
І тьми тюрми, й кайданів, і недолі!..
Це ти! Я знов на волі!
Ти мене спас!
Дивись, ось тая вулиця,
Де вперше ми зирнулися,
А ось і той садок,
Де з Мартою тебе я ждала в вечорок.
Фауст
(хоче вивести її)
Ходім! Ходім!
Маргарита
(пестить його)
Лишись!
І я тут лишусь, як ти лишишся!
Фауст
Та не барись!
Як забаришся,
То нам на волі не будуть.
Маргарита
Ти що? Не вмієш цілувать?
Зі мною тільки розлучився,
Вже й цілуватись розучився?
Чому ж такий страшний тепер став?
А ти ж було речами і очами
До мене небо прихилив
І цілував-заціловував до нестями.
Цілуй мене!
Бо цілуватиму тебе!
(Обіймає його).
Ой! Уста твої холодні і німі!
Чого?
Не стало кохання
Зарання..
Хто відняв його?
(Одвертається).
Фауст
Ходім! За мною! Люба, схаменись!
Люблю тебе стократно, як колись,
Молю тебе, за мною лиш іди!
Маргарита
(обертається до нього)
Хіба це ти? Чи це ж і справді ти?
Фауст
Це я! Ходім!
Маргарита
Ти з мене пута зняв
І знов мене в обійми взяв.
Чого ж мовчать у тебе жах і гнів?
Чи знаєш ти, кого це ти звільнив?

Фауст

Ходім! Ходім! Тікає ночі мла!

Маргарита

Рідну неньку з світу я звела,

Втопила рідне дитя.

Твоє й моє було в нім життя.

Твоє... Це ти? Чи, може, ні?

Дай руку мені! То це не вві сні?!

Люба, мила рука! — Ой, вона ж вогка!

Обітри! Здається, мов

То кров.

Боже! Кого ти заколов?

В піхви сховай свій меч,

Не супереч!

Фауст

Що було — те пройшло, тому край!

Мене не карай!

Маргарита

Ні, будь живий і цілий,

Мусиш упорать могили;

Готуй для кожного ямку

З самого ранку.

Матері — кращу містину,

Поруч із нею — сину,

А мені — чуть в стороні,

Недалеко од рідні!

А дитинку мені по праву груди,

Більш там нікому не бути! —

Тебе до серця горнути,

То було щастя — повік не забути!

Але його вже більш не вернути,

Порив мій до тебе чимсь ніби скутий,

Ніби ти хочеш мене відштовхнути;

А все ж — це ти, і добрий, як завжди.

Фауст

Ти ж бачиш, це я. Іди ж, іди.

Маргарита

Куди?

Фауст

На волю.

Маргарита

Коли нас жде там вічний дім,

Тоді ходім, ходім!

Піду я в тихий той куток,

І далі — ні на крок...

Ти йдеш? О Генріху, коли б і я могла...

Фауст

Ти можеш, аби хіть!

Глянь, двері вже відкриті.

Маргарита

Нема мені надії на цім світі —

Впіймають скрізь, куди б я не втекла!

Ой тяжко-важко ходить попідтинням,

А ще до того з нечистим сумлінням...

Ой тяжко-важко в чужині блукати
І щогодини ждять розплати!
Фауст
Я лишусь з тобою!
Маргарита
Облиш! Облиш!
Дитя рятуй скоріш!
Туди, туди,
Під гору йди,
Понад ручай,
І прямо в гай,
І до ставка,
Де кладочка...
Витягай, витягай!
Воно ще виринає,
Воно ще б'ється!
Рятуй! Рятуй!
Фауст
Отямся! Чуй!
Один лиш крок — і вільна ти!
Маргарита
Коли б нам мимо гори пройти!
На камені там моя мати сидить,
Аж жах шибає мною!
На камені там моя мати сидить,
Хитає головою!
Ні, вже не кива... — ой, важка голова...
Спить — не проспиться, жива — нежива...
Спить, щоб ми вдвох раювали.
Щасні ті хвили були!
Фауст
Як ні впросити, ні вблагати,
То мушу силоміць узяти.
Маргарита
Пусти! Я насильства не буду терпіть!
Кинь мене, мов убивця, душить!
Все ж я робила тобі самохіть!
Фауст
День уже дніє! Мила! Мила!
Маргарита
День! Правда, що день! Останній день настає,
Це буде весілля моє!
Гляди ж, не кажи, що вже в Гретхен ти був!
Бідний мій віночку!
Прощай, прощай!
Ми зустрінемось, чекай,
Тільки не в таночку.
Кругом народу — аж загуло,
Площі й вулиць мало.
І враз тихо стало.
Ударили в дзвін, зламали жезло,
Волочать мене на плаху,
Руки зв'язавши назад.
Натовп здригнув від жаху —

Змахнув сокирою кат...
Ввесь світ, як німа могила!
Фауст
Ой нащо мене мати родила!
Мефістофель
(на порозі)
Швидше! Бо тут вам хвилина остання.
Годі вагання й словами змагання.
Коней моїх здригання
День провіщає близький.
Маргарита
Хто це, хто це такий?
Він! Він! Прожени!
Чого він прийшов сюди з глибини?
По мене!
Фауст
Ти будеш жить!
Маргарита
Суд Божий буде мене судить!
Мефістофель
(до Фауста)
Ходім! Бо кину тут тебе із нею!
Маргарита
Боже, зжалься над рабою твоєю!
Ви, херувими і серафими,
Мене осініте крильми благими!
Генріху! Який ти страшний!
Мефістофель
Вона рокована!
Голос
(з неба)
Врятована!
Мефістофель
(до Фауста)
Мерщій!
(Зникає з Фаустом).
Голос
(зсередини, завмираючи)
Генріху! Генріху!
ЧАСТИНА ДРУГА
Дія перша
Гарна містина
Фауст лежить серед квітучого луку, зморений, неспокійний, сон його не бере. Смеркає.
Навколо кружляють граціозні малята-духи.
Аріель
(співає в супроводі еолової арфи)
Як весна прилине юна,
Все вбираючи у цвіт,
Як зелені пишні вруна
Звеселять цей земний світ, —
Всіх нещасних привітає
Дух великий — ельф малий,
Всім поможе, не питає,

Хто з них добрий, хто лихий.
Ви, що в'єтесь над його головою,
Музикою надземно-чарівною
Втишіть печаль, журбу його німу!
Спиніть в душі докорів біль напругий
І спогадів розвійте хмуру тьму,
Всю ніч, усі чотири пруги
Спокою доглядаючи йому.
Приспійте його пестливістю своєю,
Скропійте його росю забуття,
Щоб він спочив і тілом і душею,
Набрався сил до нового життя.
Святий обов'язок звершіть —
На світлий світ його верніть!
Хор ельфів
(поодинокі, вдвох, гуртом, — то по черзі, то разом)
(Серенада)
Теплий легіт тихо віє
І зелений пестить лан,
Сонну землю звільна криє
Запашний нічний туман.
Загойдаймо жаль у серці,
Мов в колисці маленя,
Очі страдника, мов дверці,
Зачинімо світлу дня.
(Ноктюрн)
Зорі злотні, зорі срібні
Зазорілися, яркі,
І великі й дрібні-дрібні,
І далекі і близькі.
У озер дзеркальнім лоні
Заяскріли, повні чар,
А на мирнім небосклоні
Плавле місяць-володар.
(Світанкова)
Горе й радість — все в минулім,
У безодні забуття:
Віруй, віруй серцем чулим
В день новий, нове життя!
Он долина зеленіє,
На узгір'ї мріє гай,
І на нивах зримо зріє
І хвилює урожай.
(Побудка)
Щоб бажання всі здійснились,
Глянь у далеч ту ясну!
Пути змори вже зносились,
Скинь пусте лушпиння сну!
Встань, дерзай, не знай вагання,
Хай оспала жде юрма!
Все можливе для змагання
Благородного ума!
Громохкий гомін вістує появу сонця.
Аріель

Грімко, гучно грають гори,
Чують, знають духів хори —
День новий заблисне скоро.
Вже гримкоче брама неба,
Вже гуркоче повіз Феба —
Світлу сонця — світлу путь!
Золотії сурми грають,
Зір стенають, слух вражають,
Хоч не всім нечутне чуть.
Швидше, швидше крийтеся, діти,
Глибше, глибше, в квіти, в віти,
В шпари скель, між трав густих, —
Бо оглухне, хто не встиг.

Фауст

Прокинулось життя кипуче знову,
Голубливе вітаючи світання;
Ти, земле, знов явила міць чудову —
Наснажує мене твоє дихання,
Бажанням дії трепетно проймає,
Розбуджує нестримне поривання
В нове буття, високе і безкрає.
Хвилює все у досвітку рахманнім,
Многоголосим дзвоном гай лунає,
Долини мріють в мареві туманнім, —
Та світло неба бореться зі тьмою:
Вітки, що спали в застумі духмянім,
Малються чіткіш передо мною,
І кольори вирізняються чисто;
Квітки й листки жемчужаться росю;
Навколо мене рай цвіте барвисто.
Угору глянь — розжеврілись вершини,
Вістуючи нам сонця схід врочисто;
До них раніш одвічне світло лине,
Що згодом лиш до нас дійде, веселе...
Ось на шумкі зелені полонини
Вже сонце килим світлотканий стеле,
Що шириться, все далі й далі йдучи;
Воно зійшло! — Я відвертаюсь, леле!
Бо ранить очі вид його сліпучий.
Буває так — після років шукання,
Пройшовши шлях тернистий та колючий,
Ти на порозі здійснення бажання
Враз спинишся налякано, бо звідти
Обдасть тебе палюче полихання;
Ти світоч житні хочеш запалити —
Коли ж навкруг кипить огненне море!
Чи то любов, чи гнів — не зрозуміти,
Такі палкі і радощі і горе,
Що до землі твій погляд знову рветься,
Сховатись в запинало непрозоре.
Нехай же сонце ззаду зостається!
Ось водоспад все більш мій зір чарує.
Зі скель стрімких він нависом іллється,
Мільйонами струмочків він вирує,

Клубочиться він хмарою сяйною,
В повітрі шумом розсипним шумує.
В його бризках розлогою дугою
Веселка грає змінно-переливна,
То мов різьблена, то пов'ється млою,
Відсвіжує навколо все, чарівна...
Дивись на неї й добре розмірковуй:
Вона нам каже, осяйна царівна,
Що все життя — лиш відсвіт кольоровий.

Цісарський палац

Тронна зала. Державна рада чекає на цісаря. Сурми. Увіходить цісар[55] із пишним почтом, сідає на трон, праворуч астролог.

Цісар

Зібралися, панове-радо?

Я всіх вас тут вітаю радо!

І мій мудрець сюди з'явивсь...

А де ж це дурень залишивсь?

Юнкер

Він за тобою ззаду плівся,

На сходах якось повалився;

Кудись однесли товстуна,

Чи він упивсь, чи вбивсь — хтозна.

Другий юнкер

Натомість зразу — й де він взявся? —

До нас другий якийсь пробрався

Препишно вбраний баламут;

Хоч і бридкий, а здався на жарти!

До входу кинувся, до варти,

А ті схрестили алебарди...

Та вже той смілий блазень тут!

Мефістофель

(навколішках перед троном)

Що всі не люблять — і вітають?

Що всі зовуть — і геть женуть?

Що всі раз по раз захищають?

Що всі і лають, і кленуть?

Кого ти не повинен звати?

Кого всяк радо спом'яне?

Що вдерлося в твої палати,

І що само себе жене?

Цісар

Покинь свої химерні речі,

Вони тут зовсім не до речі!

То справа ось оцих панів,

Ти б краще їм клубок розплів.

Мій блазень зник, — то пеклу певна здобич, —

Зміни його і стань зі мною побіч.

Мефістофель стає ліворуч од трону.

Гомін у юрбі

Блазень новий... Віда ізнов...

А звідки він?... Як увійшов?..

Який бридкий!.. А де ж старий?..

Той був гладкий... А цей худий...

Цісар

Вітаю вас, кохані друзі,
Що зблизька й здалека зібрались!
Навколо мене в вірнім крузі
Під щасною зорею ви з'єднались.
Але скажіть, чому, коли
Від нас турботи відлягли,
Коли над все були б ми раді
Потішитись на маскараді, —
Чому нам мучитись на раді?
Ви кажете, не випада інак...
Ну що ж? Як так, нехай і так!
Канцлер
Скажи, яка найвища з всіх чеснот,
Що сяєвом царське чоло вінчає,
Що володар завжди являти має?
То справедливість! Всього, що народ
Бажає, любить, вимагає, просить,
Усього того в цісаря задосить.
Та що з того, що в нім є серця доброта,
І мудрість розуму, й правиці щедрота,
Коли неправда навкруги панує,
Лихеє лихо тут і там лютує?
Поглянь відціль, де твій пишає трон,
На весь свій край — страшний побачиш сон!
Біда біду в тім біднім царстві плодить,
Несправедливість всюди верховодить
І беззаконство стало за закон.
Той краде вівці, той дружину,
Той свічники й хрести з церков,
І злодіям немає впину —
Те споживуть і крадуть знов...
Ідуть до суду потерпілі,
Де сяє в мантиї суддя, —
І там злочинці знахабнілі
Законом крутять без пуття;
Співвинуватці їм допоможуть
(Скрізь має силу брат чи сват!)
І всю вину на того зложать,
Хто Богу душу винуват.
Весь світ у прірву западеться,
Коли сумління в нас мовчить;
Хіба ж чуття тут розів'ється,
Що справедливості навчить?
Перед хабарником підлесним
Усякий голову схилив;
Суддя ж, що покарать не вмів,
Уже не може бути чесним.
Я фарби згушую? Так ні ж!
Картина в нас іще чорніш.
Пауза.
Тут пильні заходи потрібні,
Бо серед тої ворохібні
Й клейноди цісарські впадуть.
Воєначальник

Тепер ніде нема спокою:
Всі тнуться, б'ються до убою,
Команди й вухом не ведуть;
А міщанин за кріпким муром
І рицар в замку, як в гнізді,
Сидять, мовчать в чеканні хмурім,
Нас залишаючи в біді.
Бунтують наймані солдати,
Що плату несповна дали;
Якби ми їм були не винуваті,
Вони вже б досі всі втекли.
Попробуй їм чогось не дати —
Яриться осяче кубло;
Вони нас мають захищати,
А лиш пљондрують наголо.
Скрізь хазяйнують, все гайнують,
Півцарства зруйнували вже...
Хоч десь-не-десь ще королі панують,
Та їм якось до того байдуже.
Підскарбій
Що до союзників звертаться?
Від них субсидій не діждаться,
І наші труби без води...
А ще ж — хто ласкою твоєю
Заволодів тепер землею?
Скрізь пан новий, куди ти не піди;
Всяк хоче жити незалежно,
Всяк силу он яку забрав;
Нароздавали ми тих прав необережно,
Що аж самі лишилися без прав...
А щодо партій, як не звуться,
На них надія теж мала,
Бо вже без дії зостаються
Й огуда їхня, і хвала,
Принишкли гвельфи й гібеліни, [56]
їх потомила боротьба;
Що їм до іншого руїни?
Усяк лише про себе дба.
До злота двері всі заперто;
Усяк собі згрібає вперто,
А ми біднієм з кожним днем.
Підчаший
Мені теж трудно з ділом зладить;
Щодня ми хочем заощадить —
Щодня все більше видаєм.
До столу треба все наставити,
Кухар нужди ні в чім не бачить:
І сарни, й свині, і бички,
І кури, й гуси, і качки...
Уся та натуральна подать
Порядно з наших дібр надходить,
А от вина недостає...
Колись в льоху бочок-бочок, бувало,
Із винами найкращими стояло,

Тепер його все мало й мало,
А наше панство п'є та й п'є.
Вже й ратуша льохи відкрила,
Та що ті кухви та барила?
На них питців як хмара б'є!
А я все мушу рахувати;
Од мене всі чекають плати;
Лихвар же буде втричі драти
За те, що нині в борг дає...
Б'ємо ми невгодовані ще свині,
Спимо ми на заставленій перині,
їмо ми ніби з'їдений обід...
Цісар
(помовчавши, до Мефістофеля)
І в тебе, блазню, мабуть, є сім бід?
Мефістофель
Ні одної! Я в захваті дивлюся
На блиск двора й напасті не боюся.
Твоя ж бо влада сильна і міцна,
І армія всім ворогам страшна;
А добра воля, й мисль, до дії скоро,
І труд повсюдний – то твоя підпора.
Тут місця для побоювань нема;
Таких зірок не перекриє тьма!
Гомін у юрбі
Паливода... Зна, що почім...
А бреше як... Добро таким...
Я знаю вже... Куди він гне...
Проекти нам... Складатъ почне...
Мефістофель
Скрізь є в чімсь брак,
хоч світ кругом хороший;
Та що кому, а вам бракує грошей.
Хоч долі й не валяються вони,
Та мудрий все дістане й з глибини.
У надрах гір, в підмур'ях під домами
Є золото в монетах і шматками;
А хто його добуде з тих темниць?
Природа й дух, людини творча міць.
Канцлер
Природа й дух противні християнам,
За них горіть невірам окаянням
Доводиться не дарма на кострах.
Природа – гріх, а дух – нечиста сила,
Що сумніви потворні породила
Благочестивому на страх.
У нас є інші дві підпори,
Що проти злої непокори
Завжди за цісаря стоять;
Це – духовенство та лицарство,
Що їх уміє вдячне царство
Маєтностями дарувать.
Простолюдці, до лиха звичні,
Буває, опором стають:

То чаклуни все еретичні
Село і місто нам псують.
Ти, певно, з ними накладаєш,
Як блазень, блазнів поважаєш,
Зухвалі жартики пускаєш,
Щоб їх сюди якось втягнуть.
Мефістофель
Що ви учений муж, я пізнаю нараз!
Чого не мацнете — далеко те од вас,
Чого не візьмете — того нема зовсім,
Чого не злічите — числа немає в тім,
Чого не зважите — не важить та вага,
Чого не виб'єте — не варто ні шага.
Цісар
Знов пашекує без угаву блазень...
Навіщо ця великопісна казань?
Обридли вже мені оті "чого";
В нас золота нема — дістань його!
Мефістофель
Знайду я те, що кожен з вас шука;
Це річ легка і воднораз важка.
Скарби самі нам не дадуться в руки,
Доводиться удатися на штуки,
Зміркуйте лиш: в страшну ту давнину,
Як орди скрізь проносили війну,
То люди всі, лякаючись навали,
Своє добро по тайниках ховали,
За римлян теж таке завжди велось,
Та й дотепер, можливо, дотяглось.
І все те у землі лежить, мов на схороні,
І, як сама земля, належить теж короні.
Підскарбій
Хоч дурень він, а добре зміркував;
Так, це одне із цісаревих прав.
Канцлер
То біс сильце із золота вам ставить,
Щоб пагубу незміряну направить.
Підчаший
Аби він дав потрібний нам запас,
То хай вина впаде уже й на нас.
Воєначальник
Розумний дурень, зна, що обіцяти:
Аби де взять — не гребують солдати.
Мефістофель
Не думайте, що я вас одурив;
Спитайте мудреця без зайвих слів.
Він астролог, часу ходу пильнує,
Хай скаже тут, що небо нам віщує.
Гомін у юрбі
Два шахраї... Один то грець...
Край трону дурень... І мудрець...
Та сама пісня... знана всім...
Той шепче щось... А той за ним...
Астролог

(говорить те, що йому підшіптує Мефістофель)

Над нами Сонце шире золоте;
Меркурій-вісник нагороди жде;
Венера, нам зичлива кожна мить,
І рано й вечір любо всім зорить;
Цнотливий Місяць химерує знов;
Марс хоч не прийде, то стенає кров;
Юпітер сяє всіх світил ясніш;
Сатурн великий, хоч заледве вздриш.
Він як метал і небагато варт,
А на вазі заважить не на жарт.
Як Сонце з Місяцем зійдуться враз,
То срібло й золото – щасливий час!
А інше все прийде само тоді –
Двірці, сади, красуні молоді,
І все це дасть один великий муж,
Він зробить те, що з нас ніхто недуж.

Цісар

Це все я чую удвійні,
Але ж не віриться мені.

Гомін у юрбі

Що він плете?... Це щось не те...

Це чортівня... Одна бридня...

Чували вже... Чекали вже...

І знов обман... Пуска туман...

Мефістофель

Стоять, бурмочуть щось там знишка

І ніби віри нам не ймуть;

Тому згадалась чорна кішка,

Той дума папороть добути,

Той хоче якось змудрувати,

А той на чари наріка,

А й їм часом лоскоче в п'яти,

Хода стає чомусь хитка...

То, знайте, дія невмируща

Природи таємничих сил

Струмує, мов вода живуща

З глибин найглибших, як з могил.

Коли занило в тебе тіло

І пояс раптом засвербів, –

Бери лопату, рийся сміло

І докопаєшся скарбів.

Гомін у юрбі

У мене ние тіло все...

А мною трясця мов трясє...

У мене поперек свербить...

Мені за спиною знобить...

Це все недурно, так і знай,

Що тут скарбів хоч одбавляй.

Цісар

Словами годі вже блудити!

Ні, нас на місце те веди ти,

Вкажи, де скарб копати, скоріш! [57]

Своею власною рукою

Займусь роботою такою;
А брешеш — то таке укою,
Що в пекло зразу полетиш!
Мефістофель
Без тебе можу полетіти.
Та трудно все й перелічити,
Що де сховалось, нічиє.
Буває, в полі бідний ратай
Виорює в горщечку скарб багатий;
Перш думає, що в нім селітра є,
А згодом бачить, радістю пойнятий,
Що золото там щире виграє!..
А скільки є незнаних склепів,
Підвалів, хідників, вертепів,
Куди знаючий хід проб'є!
Там, в глибині, в підземнім світі,
Мовчанням темрявим повиті,
Скарби блискочуть коштовиті:
Полумиски і тарілки
Стоять уряд, із злота литі,
А поруч — чаші і чарки
Жахтять в черленім самоцвіті,
І тут же прастаре вино:
Клепки потіли вже давно,
Та держить бочку камінь винний;
Шляхетні трунки старовинні,
Як і коштовності оті,
Укриті темрявою ночі,
Чекають на часи урочі;
Із чого вдень ми кпить охочі,
Чарує чаром в темноті.
Цісар
Що темнота! Пуття у ній немає.
Що ціну має — хай на сонці сяє!
Хто шахрая впізнає уночі?
Який же кіт у темряві не сірий?
Ні, вдень, при всіх ти скарб чудесний вирий,
Давай сюди чаровані ключі.
Мефістофель
Ні, сам візьмися до лопати,
І збагатишся ти стократ,
З землі зумівши накопати
Черідку золотих телят.
Тоді любенько, без ваги
Оздобиш ти себе й свою подругу;
її красу й твою потугу
Підвищать ті клейноди дорогі.
Цісар
Скоріш! Скоріш! Та доки ж одкладати?!
Астролог
(як вище)
Бажанням, царю, треба міру дати;
Ти перше нам веселе свято справ:
Не слід хапаться враз за десять справ.

Подіймо зверху, щоб тоді спідсподу
Дістать певніше гідну нагороду.
Як хочеш благ, то будь благим в душі,
Як хочеш втіх — то кров буйну втиши,
Як прагнеш вин — до виноток берися,
Як ждеш чудес — то вірою вкріпися.

Цісар

Повеселімся ж лихові на злість,
Бо скоро зайде в нас великий піст.
А поки що нехай буяє шал —
Ми справимо бундючний карнавал.
Сурми. Усі виходять.

Мефістофель

Не може дурень зрозуміть,
Що щастя треба заслужить.
Хоч камінь мудрих він добуде,
Без мудрого той камінь буде.

Маскарад

Просторий зал з бічними покоюми, оздоблений і причепурений до маскараду.
Герольд[58]

Геть, давні вигадки німецькі,
Чорти, відьми, танки мервецькі, —
Ми інших хочемо забав.
Наш володар у дні походів
Недарма Альпи переходив;
Собі на користь, всім на подив
Веселий край він там придбав.
До папського схилившись трону,
Добився цісарських він прав
І звідтіля приніс собі корону,
Та й нам ковпак блазенський теж узяв.

І ми удруге народились:

Усі вельможі, всі пани
У той ковпак любенько нарядились;
Немов дурними поробились, —
По-своєму ж розумні всі вони.
Вони вже йдуть — де самотою,
Де парами, а там юрбою,
Тут за гуртком пливе гурток...
Сюди, сюди, тут стільки вражень!
Проте не йде мені з думок,
Що світ — один великий блазень,
Хоч знає безліч витівок.

Садівниці

(співають у супроводі мандолін)
Чепурились ми в надії,
Що сподобаємось вам —
Флорентинки молодії,
Вбрані з блиском двірських дам.
Закосячили квітками,
Вбрали пишні пояси,
І стрічками, і шовками
Додали собі краси.
Як до справи взятись зручно,

Можна всього досягти:
Квіти, виплекані штучно,
Будуть цілий рік цвісти.
Із шматочків різнобарвних
Симетричні пелюстки...
Глянь на квіти – скільки чар в них,
Хоч прості самі частки.
Юнь і врода – ніжні квіти,
Смак і мода, все в нас є;
Трудно в жінці розрізнити,
Що в ній штучне, що своє.
Герольд
Час квітки з голів знімати,
Ставте кошики додолу,
Щоб усякий вибирати
Міг до свого задоволю.
Люди ринули юрбою;
Зразу й сад тут уродився,
Крам, напевне, полюбився –
Крамаркам нема відбою.
Садівниці
Тільки цур, не торгуватись,
Хоч би й дорого здалось;
А щоб знали, за що братись,
Коротенько назвемось.
Маслинова гілка з плодами
Я нікого не чіпаю,
Ворожнечі уникаю
І не маю ворогів.
Я не дарма символ миру,
Всюди ширю дружбу щиру
І пильную тиші нив.
Сподіваюся, що зможу
Уквітчать голівку гошу.
Золотий вінок із колосків
Краще віток, краще квіток
Дар Церери скрасить вас;
Те, що людям на пожиток –
Найлюбіша із окрас!
Фантастичний вінок
Квіти ніби рожі чайні,
Тільки з моху розцвілились;
Для природи – незвичайні,
А для моди – придалились.
Фантастичний букет
Не питайте в Теофраста,
Що за суміш це квітчаста,
А проте я сподіваюсь,
Що красуням сподобаюсь.
Може, котра закосичить,
Як їй буду добре личить,
Може, хто ласкавий буде
Приколоть мене на груди.
Виклик

Хай красують горді й пишні
Ті букети дивовижні,
Вдовольняючи лиш моду,
Зневажаючи природу;
Хай дзвіночки злотом сяють,
З-під кудерців виглядають.
Пуп'янки троянд
А ми в пуп'янку в цей час,
Та блажен, хто знайде нас!
Прийде літечко привітне,
Рожа з пуп'янка розквітне...
Що за втіха, що за щастя!
Що жадалося, те дасться,
Очарує Флори твір
Душу й розум, серце й зір.
Під зеленими вітами садівниці чепурно порозкладали свій крам.
Садівники
(співають у супроводі теорб) [59]
Всі любуються квітками,
Що за пишна з них оздоба!
А плоди їдять; плодами
Око тішить неподаба!
Вишні, сливи найсолодші
Вибирайте не глядінням,
Бо язик із піднебінням
Кращі судді тут, ніж очі.
Груші, яблука незгірші —
Соковиті, медянисті;
Про квітки складайте вірші,
Що ж до яблук — краще їсти.
(До садівниць).
Тож приймайте нас, красуні,
В свій квітучий, пишний ряд:
Красні квіти ваші юні,
Щедрий наш розкішний сад.
Під наметом цим веселим,
Під рясним сплетінням віт
Для охочих ми розстелем
Брость і листя, цвіт і плід!
Обидва гурти проходять в глибину сцени, співаючи в супроводі гітар і
теорб, розкладаючи свій крам на продаж.
Мати й дочка.
Мати
Як тебе я привела,
В чепчик нарядила,
Мила личком ти була,
Ще і ніжнотіла...
Тільки доню сповила —
Вже у думці й віддала,
За кого хотіла.
Рік за роком пролетів —
Тридцять літ затого!
І чимало женихів
Мала ти, небого:

Танцювала із одним,
Жартувала із другим,
А все ні до чого.
Скільки гулянок, балів
Не вряжала мати,
Ти й посліднього з орлів
Не могла впіймати.
Нині дурнів повно скрізь:
До когось якось підлізь,
Мушу зтя мати!
Молоді й гарні дівчата приєднуються до них; починається галаслива
невимушена розмова. Рибалки та птахолови з ятерами, вудками, липкими
паличками та іншим знаряддям виходять і вмішуються в юрбу гарних молодят.
Вони бігають навколо, ловлячи одне одного і весело перемовляючись.
Лісоруби
(входять галасливі, незграбні)
Гей, розступіться,
Ми лісоруби!
Стовбури грубі
Косимо з грюком,
Носимо з гуком:
Гей, бережіться!
Труд наш шануйте
І розміркуйте:
Якби не руки
Грубі робітні,
Зазнали б муки
Пани тендітні;
Якби ми плечі
В лісі не гріли,
То з холоднечі
Ви б подубіли.
Полішинелі
(вайлуватю, якось благуватю)
Вік вам згинатись —
Вас любить праця,
А ми — не дурні,
Завжди безжурні:
Легке, як пір'я,
Наше ганчір'я,
Ми все гуляєм,
Гадки не маєм;
Плащик накинем,
Ковпак надінем,
Капці узуєм
І чимчикуєм
Скрізь по базарах,
В одинці, в парах,
Ловимо ґави;
Людської слави
Не боїмося,
Жваво в'ємося
Поміж юрбою
З піснею, грою,

З сміхом шаленим,
Танцем скаженим.
Дармоїди
(улесливо й ласо)
Ви, дроворуби, —
Людоньки любі,
І вуглероби
Нам до вподоби.
Що там схиляння
І потакання,
Милі усмішки,
Фрази-пустишки?
Хвалячи, гудять,
Гріючи, студять, —
Пуття в них мало;
Хоч би до мене
Й море вогненне
Із неба впало —
Без дров, без гілля
І без вугілля
Його не вхопиш,
Печі не стопиш.
А тут вже варять,
Парять і жарять;
І ласогуби,
Розкошолуби
Носом вже чують
Рибку й індичку,
Побенкетують
Десь на дурничку.
П'яний
(заплітаючись)
Я нікого не боюся,
Я сьогодні вольний пан,
Я співаю і сміюся,
Хоч і випив тільки дзбан.
П'ю, п'ю сам, із вами,
Дзень-брязь чарочками;
П'ю на власне, на чуже,
Почаркуймося, та й уже!
Посварився я з старою,
Ще й побився під кінець,
Що назвала машкарою
За строкатий жупанець.
П'ю, п'ю з машкарами,
Дзень-брязь чарочками;
Хто там гроші береже?
Почаркуймося, та й уже.
Люди кажуть: заблудився, —
Я ж прибився до корчми.
Хоч і набір, та напився,
Почекають із грішми.
П'ю, п'ю з хазяями,
Дзень-брязь чарочками...

Що за смішки, хто ірже?
Почаркуймося, та й уже!
Чи я в шинку, чи я вдома,
Де захочу веселюся,
А як зможе ноги втома,
Де захочу повалюся!

Хор

П'єм, п'єм за столами,
Дзень-брязь чарочками,
А вп'ємося — байдуже:
Геп додолу, та й уже!

Герольд об'являє про різних поетів, співців природи, двору та лицарства,
ніжних ліриків та натхненних одописців.

Вони товпляться, змагаються і не дають один одному сказати слова. Один
якось вихопився і проголошує кілька слів.

Сатирик

Одна мені відрада:

Співаю я охоче

Про те, про що громада

І слухати не хоче.

Співці ночі та могил не виступають, бо саме завели з новоявленим вампіром
прецікаву розмову, — чи не повстане з неї новий поетичний напрямок;
герольду нічого робити — викликає тим часом грецьку міфологію, що
зберегла і в новітній масці свою самобутню принадність.

Грації

Аглая

Граціозність скрізь являйте;

Граціозно дар давайте!

Гегемона

Любо всім бажане мати:

Граціозно слід приймати.

Євфросина

А прийнявши, в тихім щасті

Граціозно дяку скласти.

Парки

Атропос

Як найстарша, за прядіння

Я приймалася не зрідка;

Треба розуму й уміння,

Щоб життя снувалась нитка.

Щоб була вона м'якенька,

Треба гарно льон приладить,

Щоб була вона рівненька,

Треба пучкою пригладить.

Хто в розкошах мір не знає,

Хто занадто в пал вдається,

Уважайте: нитці край є!

Бережіться, ще ввірветься!

Клото

А мені уже цим разом

Доля ножиці дала,

Бо найстарша наша часом

Нерозбірлива була.

Берегла нитки гнилії

Із старого кужелю,
А надії молодії
Підтинала без жалю.
Та і я часом недбала —
За всіма не доглядиш;
Тим я й ножиці сховала —
Так сьогодні безпечніш.
Подивлюся я з безділля
На кипучий вир життя;
Ну, а вам тепер привілля —
Веселіться як хоча.

Лахезіс

А мені одно робити —
Знай гляди ниткам ладу;
В мене погляд пильновитий,
Зроду ходу не зведу.
Кожній нитці тут потрібно
Прямування дати тверде,
Кожна нитка тут нескибно
В колі вказаному йде.
Я стрясла б весь світ широкий,
Занедбавши нагляд свій;
Йдуть години, линуть роки,
Вічний ткач снує навій.

Герольд

(указує на фурій, що надходять)
Цих трьох, що йдуть, ви б, мабуть, не впізнали,
Хоч знаєтесь на міфах старовинних,
І злющих яг, в стількох нещастях винних,
Ви б як гостей жаданих привітали.
То — фурії; та хто б мені повірив?
Бо ж молоді, вродливі та ласкаві;
Та не заходь із ними в жодні справи, —
Ці горлички кусають гірше звірів.
Вони завжди облудні, а сьогодні
Найгірших вад не криють всі ледачі;
Так і вони — не янгольської вдачі,
А вочевидь катівки всенародні.

Фурії

Алекто

Однаково обдурим, як захочем,
Підкрадемося, як кішечки, влазливо;
А хто з дівчам кохається щасливо,
Тому до вух ми стільки натуркочем:
"Кохаєш ти; яка ж тобі шаноба?
Вона тайком на іншого моргає...
Вона й тупа, вона й сліпа, й кульгає —
На ній тобі женитись не подоба".
І молодій накажемо немало:
"Коханий твій на мові був з другою,
Ще й кепкував, сміявся над тобою!"
Мирися, як знай, а злагоди не стало...
Мегера

Це ще пусте! До мене, шлюб узявши,

Потрапите; мені ж завсіди вдасться
Химерами струїти світле щастя;
Мінливий час, мінливі люди завше.
Хто осягнув, до чого поривався,
Наситившись, деінде мислі зносить;
Він іншого, незвіданого просить,
Від сонця б на морозі він сховався.
Всьому цьому я вмію дати раду,
І в слухний час, гукнувши Асмодея,
Ходжу із ним незримо між людей я,
Скрізь сіючи незгоду, зваду й зраду.
Тісіфона

Не язык, а ніж і трута
Хай зрадливця покарає;
Хто одразу двох кохає,
У того душа зіпсута.
За солодкі ті хвилини
Гірко, гірко ти заплатиш!
А благання марно тратиш —
Не спокутуєш провини.
Час надію вже покинуть!
Скарта рветься аж до хмари,
І луна волає: Кари!
Той, хто зрадив, має згинуть.
Герольд

Тепер набік, будь ласка, гості гожі,
Бо інші йдуть, на вас зовсім не схожі.
Ось сунеться гора якась жива,
Пишнота килимів їй боки покрива;
Із хоботом, а ікла — страх дивиться!
Я вам скажу, у чому таємниця.
Вгорі — дві жінки; сидючи, одна
Скеровує спокійно крок слона;
Друга стоїть у величі могучій,
Від неї блиск навколо б'є сліпучий.
А збоку йдуть дві постаті хибкі,
Обидві скуті; тільки ж подивіться:
Одна сумна, а друга веселиться.
Почуєм, хто вони такі.

Боязнь
Смолоскипи, лампи, свічі
Палахкочуть в штовхитні;
В кожному схованім обличчі
Ворог бачиться мені.
Геть од мене, щирозуби!
Сміх ваш зрадний, певна річ;
Для моєї, знаю, згуби
Ви зібралися в цю ніч.
Друг колишній з мислю злою
Підкрадався, щоб убить;
Та лице й під машкарою
Я впізнала — щез він вмить.
Утекла б я світ за очі,
Та закута, в ланцюгах,

І чигає скрізь із ночі
Тьма і згуба, смерть і жах.
Надія
Добрий вечір, сестри милі!
Хоч обличчя ви й закрили,
Невпізнанні поробились —
А мені ви полюбились.
А як кожна з вас погляне
Не крізь ночі світло тьмяне,
А без маски, завтра зранку —
Ми подружм до останку.
В чистім полі на роздоллі
Погуляєм ми по волі,
Будем разом проживати,
Працювати й спочивати;
Все нам легко поведеться,
Бідувати не прийдеться;
Скрізь вітатимуть нас люди,
Наче рідні ті брати:
Щастя буде нам усюди,
Щастя мусимо знайти!
Мудрість
Гляньте, Боязнь і Надію
Я скувала ланцюгами:
Берегти людей умію
Перед тими ворогами.
На тварину-великана
Навантажила я вежу,
І ступа вона, слухняна,
Бо за кожним кроком стежу.
А на ній — ясна богиня,
Розпроставши дужі крила,
Сяйвом дивного проміння
Все навколо освітила.
Всюди їй пряма дорога,
Не зійти на манівець;
їй наймення — Перемога,
Боротьбі й труду вінець!
Зоїло-Терсіт
Ух! Ух! Стривай, триклятий рід,
Я всіх вас вилаю як слід!
Але найперше я кусну
Ту Перемогу навісну.
Летить вона, дзвенить крилом,
Дивіться, мов: орел орлом!
Куди її не понесе,
До ніг їй падає усе,
Богиню славлячи; мені ж
Усяка слава — в серце ніж.
Тоді б од серця одлягло,
Коли б на світі скрізь було
Лихе — добром, добро — лихим,
Криве — прямим, пряме — кривим.
Герольд

Як стукну я жезлом святим,
Личино зла, погана бридь, —
Ти в мене знитишся умить! —
Ось карлик здвоєний як стій
В клубок звивається гидкий;
Клубок яйцем стає; а ось
Яйце набрякло, роздулось,
Надвое тріснуло; й які
Із нього вийшли близнюки!
Он до дверей плазує вуж,
Кажан в вікно летить чимдуж, —
Спішать з'єднатись десь ізнов;
Та я б туди й не підійшов.
Гомін у юрбі
Бач! Уже пішли в танець!..
Ні! Ходімо, хай їм грець...
Чи не чуєш, що навкруг
Розгулявсь нечистий дух?
Понад вухом щось дзижчить...
Під ногами щось сичить...
Мов нічого і нема...
Тільки ляк усіх пройма...
Вже тепер не до гульні...
От тварюки навісні!
Герольд
Здавна вже на різних святах
Я стою в дверях на чатах,
Не було ж такого зроду,
Щоб пустив я вам на шкоду
Злого духа до покоїв,
Щоб він лиха вам накоїв.
Та боюсь, щоб через вікна
Сила вража не проникла,
Бо тоді вже від страхіття
Вас не зможу вборонить я.
Вже нам карлик взнаки дався,
Та не в ньому лиш біда вся!
Онде диво! Подивіться!
Я хотів би, як годиться,
Все народу з'ясувати,
Та не можу ради дати,
Бо й самому не до тями;
Розберімо ж разом з вами.
То четвіркою баскою
Повіз мчиться між юрбою
Рівно, плавно і без тиску;
Тільки скільки ж того блиску!
Іскри сиплються в просторі,
Різнобарвні ллються зорі,
Мріють образи прозорі,
Мов в ліхтарні чарівній.
Розступіться! Страшно!
Хлопець-візник
Стій!

Стійте, коні полум'яні,
Ви ж завжди вузді слухняні, —
Враз замріть, коли спиняю,
Вітром мчить, коли торкаю, —
Тут же треба нам спиниться:
Вколо нас товпа тісниться;
Всі дивують-подивляють...
Ну ж, герольде, всі чекають!
Перш ніж зникнем в млі прозорій,
Розкажи народу, хто ми;
Ти вже звик до алегорій, —
Певно, й ми тобі відомі.
Герольд
Не зумію вас назвати;
Може, скажеш змалювати?
Хлопець-візник
Ну, малюй!
Герольд
Ти ось який:
Свіжий, гарний, молодий,
Ти ще зовсім хлоп'я, але байдуже —
Жінкам уже подобаєшся дуже
І виростеш — я не скажу: розпусник,
А неабиякий спокусник.
Хлопець-візник
Це добре! Далі промовляй
І загадку веселу розгадай.
Герольд
Блискучий зір і кучері чорняві,
В них самоцвіти аж горять!
А з пліч спадають аж до п'ят
Одіння пишні та яскраві,
Червцем і золотом миготять!
Тендітний — дівчина, та й годі!
А сам — хоч зараз до дівчат;
Вже можеш з ними при нагоді
Кохання азбуку вивчать.
Хлопець-візник
А хто ж це гордий, ясношатий
На троні в повозі пиша?
Герольд
То ніби цар якийсь багатий;
Все є, чого бажа душа!
Та він ласкавий, щедровитий
І знай глядить: кому б ще дати?
Йому миліш дари дарити,
Аніж багатствами владать.
Хлопець-візник
Так малювати не пристало, —
Ти нам сказав занадто мало.
Герольд
Бо ж трудно змалювати це
Шляхетно-сяюче лице,
Рум'яні щоки, губи повні,

Тюрбан, оздоби в нім коштовні,
Зі злота витканий хітон!
Я впізнаю царську поставу —
Спокійну, гідну й величаву.
Хлопець-візник
Це — Бог багатства, це Плутон!
Із ним давно бажав зустрітись
Ваш володар, тож веселітесь!
Герольд
Скажи ж тепер про себе, хто ти й що ти?
Хлопець-візник
Хто я? Поет. Поезії щедроти
Я розсипаю тут і там —
І багатію з того сам.
Багатством я Плутону рівен;
Чого не має при дворі він,
Те я даю; завжди поет
Живить і скрашує бенкет.
Герольд
Та на словах ти молодець,
А докажи, що ти митець!
Хлопець-візник
Ось гляньте: пальцями лиш лясну,
І все кругом засяє ясно.
Ось перлів сиплеться разок,
(хрускоче пальцями)
Ось нате перснів, сережок,
Зап'ястя з золота ловіте,
Хапайте срібло, самоцвіти,
Та й вогники пускаю вам,
Чи займуться — не знаю й сам.
Герольд
І люди ринули юрбою,
Нема дарителю од бою!
Клейноди сипле, як вві сні,
І все хапають навісні...
Та схаменіться ж, добрі люди,
Хіба не бачите облуди?
Та це ж примарні все дари,
Хоч їх бери, хоч не бери.
Той думає, що скарб піймає,
Аж гульк — метелика тримає;
А той схопив намист разки —
Із них вродилися жуки;
Бідаха з серця кинув їх,
Вони ж гудуть кругом на сміх...
Наобіцяв ти злота тиск,
А дав не злото, тільки блиск!
Хлопець-візник
Хоч маски ти толкуєш якнайліпше,
А не спромігсь у річ заглянуть глибше,
Бо не герольдові збагнуть
Позверхніх явищ дійсну суть.
Та не люблю я ворожечі;

Володарю! Тепер до тебе речі.

(Звертаючись до Плутона).

Чи не довірив ти мені

Ці коні — вихри вогняні?

Чи ж не керую завше ними

Я за вказівками твоїми?

Чи ж мій шалено-бистрий літ

Не дав тобі пальмових віт?

Чи ж я не став у обороні

Твоєї слави до борні?

Чи ж не завдячуеш мені

Ті лаври, що твої вінчають скроні?

Плутон

Ти свідчення від мене хочеш? Слухай,

Що я скажу: ти дух від мого духа;

Мені до послуг ти стоїш,

Хоч сам од мене багатіш;

Отой вінок, що я від тебе маю,

Я над усі корони поважаю,

І мовлю я перед усіми:

Поете, ти еси мій синлюбимий.

Хлопець-візник

(до натовпу)

Свої найкращії дари

Розсипав рясно я згори;

То тут, то там на голові

Іскрини жевріють живі;

Літають вогники блудні,

Де затримуються, де й ні;

Лиш де-не-де ярке, ясне

На хвилю сяйво спалахне;

Та найчастіше та краса

Ще не помічена згаса.

Гомін жінок

А хто сидить там у задку?

Ви бачили мару таку?

Худий-худюший, мов сто днів

Нічого він не пив, не їв;

Коли поганця і вщипнуть,

Не заболить йому, мабуть.

Худий

Та гетьте, гаспидські баби!

Не вгодиш вам, що не роби.

Коли жінки в хазяйстві дбали,

Мене ще скнарою всі звали,

Тоді заможний був наш дім:

Все надбання лишалось в нім.

Добра набгав я повні скрині,

Та це за ваду мають нині!

Тепер такі жінки пішли,

Що все б із хати рознесли;

У них схотінок більш як грошей —

Це розрахунок нехороший.

Чоловікам нема снаги,

Куди не кинуться — борги...
А жінці що? Як щось там має,
Ганчір'я зразу накупляє,
Та ласо їсть, та п'є усмак
В гурті коханців-гольтіпак;
Тим злото нам цінніш здається:
Тепер не скнара, а скупець я.
Одна жінка
Скупуй собі, скнарюй, як хочеш,
З драконським кодлищем скупим!
А чоловіків чом морочиш?
І так уже від них терпим.
Жінки гуртом
Та дай по писку кістякові!
Проява капосна яка!
Скривився, дума, що зляка!
Та й ті дракони — все цяцькові,
Трусніть — і дасть він сторчака!
Герольд
Ось я жезлом вас втихомирю...
Та обійдеться й без жезла:
Розсердилися потворні звірі,
Махнули крилами зі зла,
З страшених пащ огонь ригають,
Луска ж блискуча аж шумить...
І люди з жахом відбігають,
Усе навкруг спустіло вмить.
Плутон зіходить із колісниць.
Герольд
Ось він зійшов, велично як!
Подав своїм драконам знак —
І сповнилось його веління:
І золотом набита скриня,
І скнара — в нього біля ніг;
Це тільки чар зробити зміг.
Плутон
(до візника)
Скінчилися труди твої тяжкії,
Лети ж тепер до рідної стихії!
Ти тут чужий, ти згинеш серед них,
Серед машкар потворних і страшних.
Іди туди, де, вільний, незалежний,
Втопивши зір у світлості безмежній,
Добро й красу побачиш в вічі ти —
Створи свій світ на лоні самоти.
Хлопець-візник
Я буду вік твоїм посланцем гідним,
Бо ти мені став другом, братом рідним.
Ти скрізь несеш достатку гойний дар,
Я всім даю життя найвищий чар.
Не раз людям доводиться вагатись:
Чи то тобі, чи то мені віддатись?
До тебе йдуть — неробами живуть,
До мене йдуть — в труді верстають путь.

Не тайкома звершаю я свій подвиг,
Бо зраджує мене мій перший подих.
Ну, прощай! Від тебе я пішов,
Та лиш шепни — і я вернуся знов.
(Зникає так, як і з'являється).

Плутон

Вже час настав мої скарби явити!
Герольде, дай жезла, замки розбити.
Відкрилося! Глядіть, як все блискоче;
У казанах кров золота клекоче;
І ланцюжки, і персні, і корони —
Усе у ній розтане і потоне.

Крики з натовпу

Якого скарбу! Ай, ай, ай!
Вже скриня повна через край!
Он кубки злотні топляться!
Монети не потовпляться!
Які дукати — дивний карб!
Якби мені добуть той скарб!
Цього бажав я гаряче!
Додолу золото тече!
Чого стоїш? Нагнись мерщій
І зразу станеш багатій!
А ми, як грім, налетимо
І скриню всю заберемо!

Герольд

Ви з глузду з'їхали всі вряд:
Та це все жарти — маскарад.
І хто б насправді для юрби
Тут розсипав такі скарби?
Вас надурили жартома:
Та тут і шеляга нема!
Це вам облуда золота,
А ось і правда — хоч проста.
Та що вам правда? Кожен з вас
Химери ловить повсякчас...
Плутоне, ну-бо, всіх жени,
Бо аж нетямляться вони.

Плутон

Що ж, розігнать — це річ не зла;
А дай ізнов твого жезла!
Ось я його в огонь стромлю.
Гей! Начувайтесь! Всіх спалю!
Жезло тріщить, огнем блищить,
Навколо іскрами дощить...
Хто здума близько підійти,
Тому від смерті не втекти, —
Ось я почну кругом кропить.

Крики, тиснява

Ой лишенько! Усе горить!
Тікай, тікай, хто жити рад!
Гей, хто там пре, подайсь назад!
В лице мов приску хто сипнув!
Мене жезлом він навернув!

Усі пропали, хто не втік!
Назад, маскований потік!
Назад, скажена юрма!
Я б полетів, та крил нема!
Плутон
Одразу плац попросторів,
Ніхто, здається, й не згорів —
Юрма біжить,
Усяк дрижить...
Щоб все гаразд було навкруг,
Окреслю я незримий пруг.
Герольд
Явив ти нам розумну міць,
Всяк перед нею пада ниць.
Плутон
Терпіння, друже! В бачиш ти
Іще страхливіші бунти!
Скнара
Тепер послушайте мене:
Ми можем любо круг оглянуть,
Бо ті жінки завжди кругом обстануть,
Як чують щось цікаве чи смачне.
А я ж таки не зовсім підтоптався,
Краса жіноча ще торка,
Сьогодні б я по женихався,
Бо день такий — усе надурняка.
Та тільки тут народу повно,
Не вчують всі моїх розумних слів;
Я думаю, незгірше б я зумів
Все показати на мигах красномовно.
Та просто жест нічого тут не варт;
Я вигдавав новий цікавий жарт:
Як глину, буду золото ліпити —
З цього металу можна все зробити.
Герольд
Кошавий дурень розходивсь;
Чи бач, на витівки пустивсь!
Бере він золото в грудках
І мене, як тісто, у руках;
Та, хоч воно м'яке й ліпке, —
Все, що він виліпить, — бридке;
А він показує жінкам,
А ті притьмом у крик, у гам,
У вихилися сороміцькі...
Цей блазень — виродок несвітський;
Йому розпусту розсівать,
То ніби меду скуштувать.
Та я цього не подарую,
Жезлом нахабу по частую!
Плутон
Не знає він, що ще нас дожида;
Нехай собі що хоче коїть!
Недовго вже йому тут дурня строїть —
Закон міцний, та ще міцніш нужда.

Гармидер і спів

Ось дика рать, як бистрий плин,
Пливе до вас із гір, з долин;
Непереможний диких стан,
Бо з ними йде великий Пан;
Для них ніщо чарівний пруг,
Ввіходять впрост в порожній круг.

Плутон

Я знаю вас, та й Пан мені не диво!
Сюди прийшли ви гордо і сміливо.
Я знаю те, що тайна багатьом,
І в круг тісний впускаю вас притьмом.
Нехай щастить вам доля щасно,
Хай путь ваш дивом процвіте,
Та вам самим не видно ясно,
Куди й до чого ви йдете.

Спів дикунів

Чепуруни — крихкі, слабкі,
А дикуни — дерзкі, кріпкі;
Прудкий наш скок, швидкий наш крок,
Ми ринем так, немов потік!

Фавни

Ось фавнів рій
Веде танок,
В гриві густій
З дуба вінок,
Гостренькі вуха крізь лист стирчать,
І ласі очі вогнем блищать.
Що фавн кирпатий, то це дарма,
До того діла жінкам нема.
Кивне недбало, де гурт жінок, —
Найкраща радо іде в танок.

Сатир

А ось до гурту підбіга
Сатир — цапиняча нога.
Худий і жилавий сатир,
Як сарна, скаче поміж гір,
І вдаль і вшир пускає зір.
Як гарно тут, як вільно тут!
Десь там, внизу, химерний люд;
Вони там скніють, не живуть,
Хоча життям те скніння звуть;
А він один, нарівні хмар,
Неначе світу володар!

Гноми

Ось гноми безбач дріботять,
Іти у парах не хочуть;
На кожнім одіж мохова,
Під нею лампку він хова;
Одне другого наганя,
Неначе в кучі комашня,
Сюди й туди одно снує —
І всюди їм робота є.
Кобольдам родичі близькі,

Ми мов хірурги ті гірські:
Ми гори розтинаємо,
Ми з жил їм кров кидаємо,
Метал вергаєм на-гора,
Всім людям зичучи добра:
"У добрий час, у добрий час,
Усі багатства ці для вас!"
Та злото потрапля до рук
І перелюбців, і злодюк,
Залізо ж корисне для вбивць,
Для всьогосвітніх кровопивць,
А хто три заповіді вже
Зламав — до інших байдуже!
Та нас у тому не винить;
Ми терпимо, то й ви терпіть.
Велетні
На Гарці велетні живуть,
їх люди дикими зовуть;
Ідуть гольцем, кремезні всі,
Питають в первісній красі;
Соснина в кожного в руках,
Пов'язка з віття на боках;
Таких фігур, таких постав
У варті й папа сам не мав.
Хор німф
(танцюючи навколо великого Пана)
Привіт, привіт,
Наш бог, наш пан —
Великий Пан!
В тобі весь світ!
Ідіть, летіть стрічать його,
Піснями величать його,
Бо добрий він, ласкавий він
І любить радощів розгін.
Під неба дахом голубим
Пильнує він свій красний дім,
Але струмок йому співа,
Вітрець дрімоту навіва..
І як опівдні він засне —
Ніде й листок не шелесне,
Замре в повітрі кожен рух,
Лиш чути квітів млосний дух;
Тоді і німфу, як закон,
Де б не була — змагає сон.
Коли ж зненацька гримне він,
Мов з неба грім, мов бурі дзвін, —
Охопить душу жах німий,
Всі розбігаються як стій,
І військо в полі никне вмить,
Герой збентежений тремтить..
Тож слава, слава славному!
Хвала йому і честь йому!
Депутація від гномів
(до великого Пана)

Там, де сяєвом блискучим
Опівнічної доби
Одкриваються знаючим
Зачаровані скарби, —
Ми вартуєм в темних норах,
У печерній темноті,
Ти ж на сонячних просторах
Роздаєш багатства ті.
Знов найшли ми в надрах темних
Багатюще джерело:
В володіннях попідземних
Ще такого не було.
Тож піди і скарб той вирий,
Що явила нам гора,
Царю щедрий, царю щирий,
До загального добра!
Плутон
(до герольда)
Тепер нам слід рішучості набратись,
Що б не було, нічого не лякатись
І ждять, що нам ця хвиля принесе.
А щоб про це нащадки наші знали
І дійсності химерою не звали,
Ти в протокол пиши як єсть усе.
Герольд
(взявся за жезло, що його держить в руках Плутон)
Вже гноми Пана повели
До вогнедишної скали;
Гуде, гогоче в глибині:
То вгору жбухають вогні,
То враз щезають десь на дні,
І отвір мороком зія —
То знов шугає полум'я!
Стоїть, чудуючися, Пан,
А справа й зліва б'є фонтан...
Куди не глянь — дива кругом! —
І Пан нагнувся над джерелом,
Углиб цікаво загляда;
І раптом — пада борода!
Чие ж то підборіддя там?
Мерщій закривсь, не видно нам.
Та ось нечувана біда:
Летить назад та борода,
Уся в огні, і вже пала
Вінець круг царського чола,
І тлум тривога обняла...
Усі біжать вогонь гасить,
І всіх вогонь глитає вмить,
І маскарадна вся товпа
В огненнім морі потопа...
Та що за вістка проліта
Від вух до вух, із уст в уста?
О ноче люта, ноче зла,
Яке ти лихо принесла!

Настане день, і всяк узна,
Що склалася біда страшна;
Усюди чується мені:
"То цісар, цісар ув огні!"
Бодай не чуть таких новин! —
З усім двором загине він..
Будь проклят, хто його призвів,
Щоб він смолистий хмиз одів
І нас завів в огонь і дим,
У гвалт і рев, на згубу всім..
О юність, юність! Та коли ж
Ти загнущаєш буйність смілу?
О владо, владо! Та коли ж
Ти поєднаєш ум і силу?
Уже і ліс кругом зайнявся,
Вогонь до стелі аж доп'явся;
Усе жахтить, усе пала,
Усе згорить, усе дотла!
До краю будемо страждать,
Бо нізвідки рятунок ждять.
Цей пишний двір — жахлива річ! —
Візьметься попелом за ніч.
Плутон
Налякались — годі, годі,
Зараз стану я в пригоді!
Вдар, як грім, святе жезло,
Щоб землею затрясло!
Вітре, широко дмухни,
Про холоди нажени!
Риньте хвилями, тумани,
Те кипіння полум'яне
Вогким валом обгорніть!
Ви, летючі хмари-тучі,
На підмогу поспішайте,
Все зрошайте, погашайте
Дику ярість огневиці
І в зірниці-блискавиці
Блудний племін оберніть!
Схочуть духи нам нашкодити —
В поміч магія приходить.[60]
Сад при палаці
Сонячний ранок.
Цісар, придворні, Фауст, Мефістофель, одягнені пристойно і скромно,
обидва навколішках.
Фауст
Ти нам простиш феєрію нічну?
Цісар
(дає знак уставати)
Я залюбки ізнов той жарт почну.
Враз опинивсь я в полум'ї буремнім,
Мов той Плутон у царстві попідземнім.
Скелясте тло, мов вугіль уночі,
Ледь жевріло... А з надр, клекочучи,
Вогні, як вихри, жбухали в кипінні,

Зливаючись в полум'янім склепінні.
Навколо нас вогнисто-пишний храм
То виростав, то западався сам.
Крізь просвіток витких колон племінних
Я бачив тьми людей різноплемих,
Що тислися до мене всі притомом
Ударити величності чолом.
І почет мій тих не цурався мандрів;
Здавалось, я – володар саламандрів.
Мефістофель
Так, ти ним був! Бо всі стихії тут
Твою величність, царю, визнають.
Ти мав уже вогонь в своїй покорі,
Тож випробуй те саме і на морі;
Впірни в той вир, стань на перлисте дно,
Побачиш ти там диво не одно.
Тебе обстануть, висячися, хвилі,
Самі зелені, вінця зчервонілі,
Тобі палати пишнії зведуть,
Що за тобою хоч куди підуть,
Що й стіни в них живі, прудкі, рухливі,
Розвихрені й химерно-мерехтливі...
І до твоїх чарованих палат
Не пробереться жоден дивогляд:
Ані дракон з лискучою лускою,
Ані акула з пащею глиткою.
Хоч як блищить перед тобою двір –
Такого тлуму твій не бачив зір,
Бо будуть там і приязні сусіди –
Спливуться враз цікаві нереїди,
Молодшенькі – мов рибки полохкі,
Доросліші – розважливі такі;
Де візьметься й Фетіда; мов Пел ею,
Дасть руку гостю милому, і з нею
Ти на Олімпа зійдеш висоту...
Цісар
Тобі лишаю вищу сферу ту:
Не кваплюся я до такого трону.
Мефістофель
Земля ж тобі належить по закону.
Цісар
Яке добро, що ти до нас прийшов
Із "Тисячі й одної ночі" мов!
Вигадько ти, як та Шехерезада,
Я ласками тебе обсиплю радо,
Аби мене ти завше розважав,
Коли стомлюсь я від щоденних справ.
Підчаший
(хутко увиходить)
Володарю, я не гадав, що вдасться
Мені таке тобі звістити щастя,
Як те, що нині як ясу
Сюди я радісно несу:
Рахунки ми вже всі сплатили,

З лихварських лап ми вийшли цілі
Самому пеклові на зло;
Мов небо враз до нас зішло.
Воєначальник
(увиходить за ним, підхоплює)
І військо ми задовольнили.
Ізнов служити вговорили;
Мов ожили всі вояки,
Радіють шинкарі й дівки.
Цісар
На повні груди ви зітхнули,
Тривоги й клопоти забули,
Мов юнаки, ви горите!
Підскарбій
(увиходить, показує на Фауста і Мефістофеля)
Спитай у них — вони зробили те.
Фауст
Ні, канцлер все повинен доповісти.
Канцлер
(повагом виступає вперед)
Рад бути носієм такої вісті.
Дивуйте всі — ось вікопомний лист,
Що обернув нам шкоду на користь.
(Читає).
"Цим ознаймуємо усім новий закон:
Один цей папірець варт тисячі корон;[61]
Тому зарукою — незлічені скарби,
В землі поховані з прадавньої доби;
Вже срібло й золото зо схову дістають
І на вимогу враз за папірці дають".
Цісар
Облуда це, отрута для умів!
Хто сфальшувать так підпис наш посмів?
Злочинця я завдам на люту кару!
Підскарбій
Ні, підпис твій. Згадай-но, государю:
Коли вночі ти тут між нас стояв,
Убравшись Паном, канцлер так сказав:
"Щедротним будь на цім врочистім святі,
Черкни пером — і стануть всі багаті".
Ти підписав, і підпис ще вночі
Розмножено — їх стало тисячі;
А щоб усі ту ласку відчували,
Білетів силу ми надрукували,
По десять, тридцять, п'ятдесят, по сто,
І, вір мені, не скаржиться ніхто.
Поглянь на люд: то всі були охлялі,
Тепер горять в нестриманому шалі!
Твоє ім'я вже славить світ давно,
Та нині тричі славиться воно.
Той підпис твій — то знак новий в абетці;
Під знаком тим всім хороше живеться.
Цісар
То цей папір і справді злота варт?

То всі його приймають не на жарт?
Це чудасія — та нехай, про мене.
Підчаший
Порозліталось птаство навіжене
І царство все покрило з краю в край.
Де хочеш лист міняйлові подай —
Одержиш там чи злота, чи срібла,
Ну, знижка є, але зовсім мала.
Такий достаток всім удивовижу;
Півсвіту ніби вдарилось у їжу,
Півсвіту одіж кинулось справлять;
Шевці й кравці і день і ніч не сплять...
В склепах чарки й тарелі не вгавають,
І гості "Слава цісарю!" гукають.
Мефістофель

Блукаючи самотньо між терас,
Красуню пишну здибаєш нараз:
З-під віяла так і стриже очима —
Чи в тебе є цидулка та значима?
І якщо є, то й без палких промов
Здобудешся у неї на любов.
Ховатимуть за пазухою дами
Листочки ці з любовними листами,
У Псалтирі з собою панотці
Носитимуть побожно папірці,
І в чересі червінці та дукати
Вже вояків не будуть отягчати.
Пробач, якщо деталями дрібними
Я знижую цей чин неоцінімий.

Фауст

Дармуючи у нутрощах землі,
Скарби лежать у тебе немалі:
І найсміліші поривання мислі
Тому багатству рамки надто стислі,
Й найвищої фантазії політ
Не сягне у той безмірний світ,
Але для духу віщого провидця
Все втаєне повинно проявиться.

Мефістофель

Цей папірець, що за метал стає,
Зручний такий — всі бачать, що в нім є;
Не треба тут мінятися, торгуватися,
Лиш знай вином чи ласками впиваться.
Схотілось злота — до міняйла йди,
А там нема, то вириють завжди
Якийсь клейнод, любенько закладуть
І за папір, що треба, віддадуть;
Невіра набереться сором —
Білеті будуть визнані всіма,
І у твоїй державі, безумовно,
І золота, й паперу буде повно.
Цісар

Це щастя край завдячує лиш вам,
І я за те винагороду дам.

Ви будете обидва з цієї миті
Охороняти надра скарбовиті.
Ви знаєте й місця, і слушний час —
Усі розкопки йтимуть через вас.
З'єднайте ж ревно ви свої зусилля,
Нехай навкруг розіллється довілля,
Нехай земний і попідземний світ
Вщасливлюють у спілці людський рід.
Підскарбій
(до Фауста)
Вітаючи колегу-ворожбита,
Я обіцяю в злагоді з ним жити.
(Виходить з Фаустом).
Цісар
Я обділю все панство дворове,
Признайтесь лиш, хто як мій дар вживе.
Паж
(приймаючи)
Гулятиму я ввечері і вранці.
Другий
(те ж саме)
Я накуплю гостинчиків коханці.
Підкоморій
(бере)
Тепер я вина питиму не прості.
Другий
(теж)
Награюся я до несхочу в кості.
Васал
(подумавши)
Я викуплю свій замок і ґрунти.
Другий
(теж:)
Я скарб у схові буду берегти.
Цісар
Я сподівався од вас нової дії.
Але, мабуть, не справдяться надії.
Бо бачу вже — хоч скарбу й набули,
Лишилися ви тими, що й були.
Блазень
(надходить)
Ти ж ласкою й мене не обминай.
Цісар
Всім милостям один у тебе край.
Блазень
Що за листи — не втямлю я ніяк...
Цісар
Я знаю — все процвиндриш ти, пияк.
Блазень
Якісь чудні, непевні ті дари.
Цісар
Це все тобі; коли дають — бери.
(Виходить).
Блазень

То це б мені п'ять тисяч привалило!
Мефістофель
Що, вже воскрес, ходяче ти барило?
Блазень
Ще й як воскрес – з принесенням дарів!
Мефістофель
Ти з радощів великих аж упрів.
Блазень
Невже усяк за гроші це вважа?
Мефістофель
Купуй за них, чого живіт бажа!
Блазень
І дім, і поле зможу я купити?
Мефістофель
Авжеж, аби було чим заплатити.
Блазень
І замок, гай, і став, і сіножать?
Мефістофель
Іч, захотілось блазню панувати!
Блазень
Сьогодні ж я маєток загорну!
(Виходить).
Мефістофель
(Один)
Губу наш дурень має не дурну.
Похмура галерея
Фауст, Мефістофель.
Мефістофель
Чом тягнеш ти мене в ці ходи хмурні?
Чи ж там не весело тобі,
У легковірній і безжурній
Цяцькованій двірській юрбі?
Фауст
Облиш про те; мені ці фрази
Давно обридли до відрази;
Вживав ти їх було й колись,
Аби від діла відмоглись.
А тут нагальна справа є –
Вже каштелян просвітку не дає,
Бо цісар, каже, дав такий наказ,
Щоб вивели з тобою ми нараз
Взірці краси – Гелену та Паріса –
Перед вельможним панством напоказ.
А нум за гуж! Дав слово, то кріпися.
Мефістофель
Даремно ми за діло це взялися.
Фауст
Та це ж од витівок твоїх
Всі стали тут химерувати;
Ми спершу збагатили їх,
Тепера мусим розважати.
Мефістофель
Гадаєш ти, що це пусте?
Е, ні, круті нас ждуть пороги

І неторовані дороги, —
Ще й карка зламиш, як на те.
Гелену визвать — замисел хороший,
Та це тобі не паперові гроші.
Примари-мари і чортів-хортів
Я дам тобі, аби лиш захотів,
Але й найкраща вродою чортиця
На героїню, певне, не згодиться.
Фауст
Ну от, ізнов тієї заспівав!
Ти завше повен сумнівів, обав,
Знаходиш скрізь уявні перешкоди,
Щоб після брать заради нагороди.
Не огинайсь, негайно, без крутні
Повинен ти зробити все потрібне.
Мефістофель
Поганський світ не підляга мені,
І пекло там зовсім осібне
Та рада є.
Фауст
Кажі скоріше, ну!
Мефістофель
Одкрию я велику таїну:
Без простору й часу, у самотині
Царюють десь од правіку богині;
Про них я говорити зарікавсь.
То Матері!
Фауст
(жахається)
То Матері?
Мефістофель
Злякавсь?
Фауст
То Матері! — Чудуюсь тим словам...[62]
Мефістофель
Богині ті недовідомі вам
І навіть майже незнайомі нам;
Глибини, де вони живуть, — незглибні.
Ти винен сам, що нам вони потрібні.
Фауст
Куди ж іти?
Мефістофель
Куди іти? В несходжене —
І несходиме; осягти невпрошене —
І невпросиме. Чи готовий ти?
Немає там замків, ані затворів;
Ти знаєш жах порожнявих просторів
І вічне безгоміння самоти?
Фауст
Про це не будем говорити ми;
Чи ж ми на кухні знов у відьми,
Щоб нісенітниці верзти?
Я й сам незгірше знавсь на тому —
Вивчав пусте, навчав пустому,

І що пильніш заглиблювався в річ,
То більше в ній являлось протиріч.
Щоб ту нудьгу приспати невсипущу,
Утік од світу я у дику пушу.

І там таким самотнім почувався,
Що врешті з чортом навіть полигався.
Мефістофель

Коли б ти плив в безкраїм океані,
Що огортає нашу твердь,
Ти б бачив хвилі в грізному буянні,
Хоч би вони й несли для тебе смерть;
Ти б бачив хмари, сонце, місяць, зорі,
Вертких дельфінів у прищухлім морі, —
Що-небудь видно там завжди;
В порожняві ж не вбачиш ти нічого,
Не вчуєш власної ходи
І не поступишся твердого.

Фауст

Нагадуєш ти того містагога,
Що неофіта дурить запального;
На глум женеш мене ти в невідомість —
А я там сили наберусь натовість;
З вогню тягать каштани, мов на жарт,
Ти шлеш мене — я там добуду гарт.
Побачим, що майбутнє принесе:
В твоїм ніщо знайду я, може, все.

Мефістофель

Хвалю тебе за розум в час розлуки,
Збагнув ти добре всі бісівські штуки;
Ось на ключа.

Фауст

Це ж патичок якийсь.

Мефістофель

Візьми поспробуй, а тоді вже й смійсь.

Фауст

Росте в руці — ще й блиск од нього б'є!

Мефістофель

Побачиш ти, яка в нім сила є!
Нюшить той ключ і знає, що і де,
До Матерів тебе він доведе.

Фауст

(здрігається)

До Матерів! Те слово, наче грім,
Аби почув — стрясає мною всім!

Мефістофель

Лякаєшся нових для тебе слів?
Ти б слухати лиш чуване хотів?
Тобі така обмеженість не личить,
Пора б уже себе до див призвичаїть.

Фауст

Не по мені байдужний супокій;
Найкраще людське відчуття — бентежність;
Хоч як нам сушить серце світ плиткий,
Хвилюючись, ми чуємо безмежність.

Мефістофель

Лети ж униз! Я б міг сказати — вгору,
Це все одно... Покинь те, що повстало,
І там, серед безвічного простору,
Втішайся тим, чого давно не стало.
Тебе охмарить сила форм і схем,
Та хмару ту розмаєш ти ключем.

Фауст

Держу цей ключ і чую — свіжа сила
Й жадова дії в груди мені вступила.

Мефістофель

Побачиш там полум'яний триніг —
То знак, що ти в найглибший глиб пристиг.
Там Матерів уздриш одвічний рід, —
Сидять, стоять чи ходять — як їм слід,
І за одним зорять їх віщі зори,
Пильнуючи утвори й перетвори,
Хоронячи праформи всіх створінь;
Тебе ж не вбачать — зрима їм лиш тінь.
Тоді кріпись — бо близько до біди —
І на триніг одважливо іди,
Торкни його ключем!

Фауст владно має ключем.

Отак, гаразд!

І за тобою піде він ураз;
А ти вертай зі здобиччю сюди —
Нехай тоді розшукують сліди...
Триніжок є — до діла приступай,
Героя й героїню викликай.
На славний подвиг перший ти спромігся,
Це зроблено — і ти цього домігся.
Усе довершать наші звичні чари —
Боги повстануть з фіміаму хмари.

Фауст

А що ж тепер?

Мефістофель

Тепер униз зривайся;
Спускайся з тупом, з тупом і здіймайся.
Фауст тупає і западається.
Нехай же ключ той дасть усьому лад!
Цікаво знать, чи вернеш ти назад?

Осяйні зали

Цісар і князі. Двір у хвилюванні.

Підкоморій

(до Мефістофеля)

Довгенько духів ваших ждять, одначе,
Вже й цісар сам чекає нетерпляче.

Каштелян

Він щойно знов питає мене про те,
Чого ж ви тут без діла сидите?

Мефістофель

Товариш мій якраз пішов для того,
Уже ж він знає, що до чого.

Узаперті один сидить,

Готує засоби мудречі,
Бо, щоб красу чудесну віродить,
Потрібні різні чорнокнижні речі.
Каштелян
Що тут потрібне, то вже вам видніш,
Але наказ виконуйте скоріш.

Білявка
(до Мефістофеля)
Дозвольте, пане, на одне слівце;
Дивіться, в мене чисте ж мов лице,
А влітку де й береться ластовиння —
Обсипле всю, як макове насіння.
Є лік на те?

Мефістофель
Це жаль — гарненька квітка,
А по весні — немов плямиста кітка!
Візьміть ікри із жаби й язика,
Перегоніть їх на молодика,
А на підповні будете втирати —
І ті веснянки зійдуть всі до цяти.

Чорнявка
Круг вас юрба вирує безугавно,
І я до вас — на ногу я терплю,
Ходжу й танцюю через те невправно,
Як слід і реверансу не зроблю.

Мефістофель
Нехай я вам на ніжку наступлю.

Чорнявка
За любощів буває лиш подібне.

Мефістофель
Мій дотик має значення осібне,
Бо схоже схожим лічиться завжди:
Нога — ногою, й інші члени тіла
Так само. Ну, давай її сюди!

Чорнявка
(скрикує)
Ой, ой, болить! Нога аж захрумтіла!
Мов копитом!

Мефістофель
Боліло? Півбіди!
Зате тепер безпечно йди до танцю
І тисни ногу під столом коханцю.

Дама
(протовплюється)
Пустіть, пустіть! Страждання нестерпуче
Мене мордує, шире серце рвучи:
Ще вчора він як тінь ходив за мною,
А нині зрадив — водиться з другою.

Мефістофель
Це дуже зле! Та слухай-но сюди:
До нього ти знеобачки підкрадься
Й цим вугликом тихенько проведи
На рукаві й на плечах — в три ряди,
І в ньому мусить каяття озваться;

А вугіль з'їж — але не запивай,
І вернеться до тебе той гультай,
Благаючи простити винуватця.
Дама
Він не отруйний?
Мефістофель
(ображено)
Вперше я зустрів,
Що славний лік підозрюють зухвало!
Та цей же вуглик з тих кострів,
Що ми розводили, бувало.
Паж
Люблю я, а мені все кажуть: "Ти — хлоп'я".
Мефістофель
(набик)
Кого тут слухати — і сам не знаю я.
(До пажа).
Як з молодю справи не вдалися,
До літньої гарненько підкотися.
Інші протискуються до нього.
Од тих відмігся — інших піднесло;
Чи говорити правду їм на зло?
Та з правдою гляди, щоб не вклепавсь ти...
От халепа! Та де ж ти дівся, Фаусте?
(Озирається).
Та притьмарились в залі вже свічки,
Заворушились раптом двораки
І розтеклися ген по коридорах,
По галереях довгих і просторих,
І повагом ідуть все далі й далі,
Аж от зібрались всі в лицарській залі;
Високі стіни в пишних килимах,
Скрізь старосвітська зброя по кутках...
В замовах тут не бачу я користі, —
Завжди є духи у такому місці.
Лицарська зала
Тьмяне світло.
Цісар і придворні займають місця.
Герольд
Як довг велить, охоче б я промовив,
Що за вистава зараз тут почнеться,
Але не зважусь — духів чую повів,
Навкруг чудне, непевне щось снується.
Нанесено вже крісел і стільців,
Проти стіни якраз сам цісар сів
І розгляда на килимах прибитих
Зображення баталій знаменитих.
За ним посіли зверхники вельможні,
Та й далі в залі лави не порожні;
В урочій тиші не одна там любка
До любчика підсіла, як голубка.
Наставились цікаво зори й слухи:
Готові ми! Нехай приходять духи!
Сурмлять сурми.

Астролог

Почнися, драмо, — владар так велить,
Розсуньтесь, стіни, в цю врочисту мить!
Нам магія полегшує ігру:

Ось килим звивсь, немов од пожару;
Кудись углиб зникли площі стін,
Простора сцена раптом уродилась,
Вся таємничим світлом освітилась, —
І я виходжу на передній кін.

Мефістофель

(висовується із суфлерської будки)
Я успіх матиму, раз роль у нас така:
У підшептах нема над чорта мастака.
(До астролога).

Усіх світил збагнув ти місце й час,
То зрозумієш добре мій підказ.

Астролог

Велінням чар здивованим очам
З'явився враз масивний древній храм;
Мов той Атлант, що небо підпирав,
Ряди колон тримають архітрав;
Вони, напевне, здержали б і гору,
Бо досить двох будові за опору.

Архітектор

Даремно носяться зі стилем тим античним!
Шляхетним грубе звуть, безпомічне —
величним;
У ньому все — незграбне і важке.
Мені миліш мистецтво не таке:
Гінких колон люблю в безкрай стремління,
Високий зліт стрілчастого склепіння.

Астролог

Прийміть як дар астральних дій мінуту!
Хай словом чар ваш розум буде скутий,
Нехай натомість бездоріж буя
Фантазії свавільна течія.
Глядіть на те, за чим сюди прийшли ви;
Ми вірити повинні в неможливе.
Фауст підіймається на сцену з другого боку.[63]

Астролог

Ось чарівник в вінці, в плащі жерця,
Початому він доведе кінця.
Уже й триніг із глибу десь з'явивсь,
І фіміам над ним пахучий звивсь.
Небавом маг почне свої замови,
На щастя нам звершить він чин чудовий.

Фауст

(високохмарно)
Я кличу вас, о Матері святі!
Ви в безмірі, в одвічній самоті —
І не одні! Над вами в зміні дивній
Життя подоби носяться безживні,
Усі ества, що тут колись були,
Побіля вас безсмертя осягли;

Ви ділите їх, владарки урочі,
Між світлом дня і темрявою ночі;
Одних захопить любий вир життя,
А других визве мага закляття:
Упевнено загляне він в невидне
Й охочому покаже диву гідне.
Астролог
Чарівний ключ об чашу ледь черкнув, —
І все туман пахучий огорнув,
Різноманітні поплили хмарки —
Стьожки, кружки, цівки, клубки, вінки..
Та що це знов нам дива додає?
Від того руху музика встає,
У ній бринить краса якась ясна,
Й повніше все мелодія рясна.
Дзвенять тригліфи, хор колон співа,
І храм увесь — мов музика жива.
Туман розтав; з прозорого серпанку
Юнак вродливий вийшов наостанку.
Навіщо тут слова мої здалися?
Хто ж не впізнав прекрасного Паріса?
Дама
Як сяє в нім краса, і сила, й юнь!
Друга
Мов персик свіжий, знадний цей красунь!
Третя
Які тендітні й соковиті губи!
Четверта
Пригубити б той келих кожній любо!
П'ята
Є врода, а субтильності нема.
Шоста
І грації у нім шукать дарма.
Лицар
Пастух, та й квіт, хоч і царського роду;
Манір шляхетних в нім нема й заводу.
Другий
Отак півголий — ніби й справді гожий;
А в панцирі на що він буде схожий?
Дама
Ось він сідає — лагідно та мило.
Лицар
А вам уже в обійми закортіло?
Друга дама
Як гарно він на руку обіперсь!
Підкоморій
Ото нечема! Тут же й розпростерсь..
Дама
Та вам, мужчинам, все невлад, відомо!
Підкоморій
Де ж пак — розлігсь при цісарі самому!
Дама
То роль така; по п'єсі він один.
Підкоморій

Чи роль, не роль, а пам'ятай же чин!

Дама

Ось сон легкий вродливця огортає.

Підкоморій

Уже й захріп; ну й натурально грає!

Молода дама

(у захваті)

Не фіміам — якийсь знадніший пах

Війнув, дихнув — до серця аж досяг.

Літня

Ті пахощі мов душу підмивають,

Від нього то!

Стара

Той запах розливають

Зростання квіти — чаші нектарові,

Що зацвітають рясно в юнакові.

З'являється Гелена.

Мефістофель

Оце така! Тоді я не боюсь!

Не по мені вродливиця чомусь.

Астролог

Я вражений без краю і без міри!

Немає слів, признаюся вам щиро,

Ізмалювать божественну красу,

Оспівану з прадавнього часу.

Хто зрить її — дивує до нестями,

Хто мав її — був рівен із богами!

Фауст

Чи я не сню? В глибині душі буремно

Влилось краси пресвітле джерело!

Трудне шукання красний плід дало,

І я жерцем зробився не даремно.

Був світ мені нікчемним і пустим, —

Став бажаним, змістовним і тривким!

Нехай як дим у безвісті розплинись,

Коли від тебе, владарко, відкинусь!

Той образ, що в свічаді чарівнім

Являвся мені для насолоди, —

Лиш тінь бліда твоєї вроди!

Тобі, тобі до решти віддаю

Всю пристрасть огняну мою,

Любов, жагу, обожування, безум!

Мефістофель

(із будки)

Не випадай із ролі, будь тверезим!

Літня дама

Струнка й гінка — а голова мала.

Молода

Коли б нога доладна хоч була!

Дипломат

Принцес я бачив іноді таких;

Вродливиця од голови до ніг.

Придворний

Вона тихцем підходить до сонька.

Дама
Із краснем поруч надто вже бридка.
Поет
її краса йому скрашає сон.
Дама
Вона — Діана, він — Ендіміон.[64]
Поет
Ось відійшла богиня без вагання,
Схилилася і п'є його дихання,
І враз — цілунок! О жаданий рай!
Дуенья
Ще й привселюдно! Це вже через край!
Фауст
Хлопиську стільки милості!
Мефістофель
Та цить!
Що хочуть, можуть привиди робить.
Придворний
Він пробудивсь; вона підкралась, стала.
Дама
Оглянулась! Я так собі й гадала!
Придворний
Здумився він: це що за дивина?
Дама
А їй те все уже не первина.
Придворний
Тепер вона віч-на-віч стала з ним.
Дама
Я бачу вже — впаде він їй до верші,
І він же, мабуть, думає, що перший!
Усі мужчини — дурні в ділі цім.
Лицар
Краси й кохання осяйна цариця...
Дама
Та ні, блудниця безсоромна, ница!
Паж
Щасливець він! Чому я не Паріс!
Придворний
У сіть таку усякий би поліз!
Дама
Клейнод той мали всі, кому охота,
Вже непомалу стерлась позолота.
Друга
Вона ж ізмалку віялася скрізь.
Лицар
Шукай хто хоч свіжішої принади,
А я і цим послідкам буду радий.
Учений
Мені та постать у очах ясна,
Та я сумнюсь, чи справді то вона.
Що бачим ми — оманливе надміру,
А в писане я непохитно вірю.
Тут сказано: "Вона у Трої всім
Подобалась — і сивим, і старим".

І опис той якраз сюди пасує:
Хоч я й старий – вона мене чарує.
Астролог

Вже він не хлопець, а одважний муж, –
Схопив, підняв вродливицю чимдуж,
Шкода в його міцних руках пручаться,
Він викраде її!

Фауст

Отак загнаться!

Як смієш ти, зухвалий блазню! Стій!

Мефістофель

Заплутався ти сам у грі пустій!

Астролог

Мені здається, мусимо ту сцену

Назвати ми: "Як викрали Гелену".

Фауст

Як викрали? А я ж стою тут нащо?

Чи ж я ключем, як треба не махну?

Він вів мене крізь просторінь мовчашу,

Крізь хлань жахну – і став я на стану;

Я в дійсності, я на твердому ґрунті,

І дух мій духів подолає в бунті;

Собі я владу вибору двійну.

Далека стала близькою мені,

Спасу її – вона моя вдвійні!

Сміліш! Мені міць Матерів допоможе!

Хто взяв її – без неї жить не може!

Астролог

Що коїш, Фаусте? Фаусте! Схаменись!

Схопив її – і постать ніби тана;

Махнув ключем – і нітиться Паріс!

Ой горе, горе! Лихо з нами стане!

Вибух. Фауст падає крижем. Духи здиміли.

Мефістофель

(виносить Фауста на плечах)

Ох халепа! Зв'яжися із дурним,

То будь ти й чорт – намучишся із ним!

Пітьма. Замішання.

Дія друга

Тісна готична кімната з високим склепінням – колишній Фаустів кабінет,
такий, як і був.

Мефістофель

(виходить із-за заслони, підіймає її й оглядається – аж там Фауст лежить
на старосвітському ліжку)

Лежи, бідахо! Знову страсть

Тебе обплутала шалена!

Кого вразить сама Гелена,

Тому не скоро пільгу дасть.

(Розглядається).

Дивлюсь сюди-туди, і ніби

Усе лишилось, як було,

Лиш потьмяніли кольорові шиби

Та павутиння всюди прибуло.

Чорнило всхло, папір поживклим взявся,

Але на місці все добро...
А он лежить і те перо,
Що Фауст ним чорту підписався,
І згусклу кров ще знати на пері,
Що ним була для підпису узята...
Чого б то не дали антикварі,
Щоб мати такого експоната!
Ось плащ старий ще висить на гачку;
Колись хлопчині-простачку
Я в ньому правив теревені-вені,
Що й досі має він за одкровення...
Мені аж закортіло знов
В цім теплім, хоч і грубім хутрі
Торочить речі хитромудрі,
Як той доцент чи богослов.
Учений муж на те здобувся,
А чорт уже давно забувся.
(Знімає зо стіни хутрянного плаща і витрушує;
звідти вилізають цикади, жучки і всілякі комашки).
Хор комах[65]
Чолом, наш патроне,
Наш любий, чолом!
Тебе ми впізнали,
В'ємося кругом.
Ти ткнув поодиноці нас,
Звідси йдучи,
Тепер нас, дивися,
Кишать тисячі!
Ховається погань
У грудях людей —
Скоріше в кожусі
Добачиш вошей.
Мефістофель
Молодняку радію я без меж!
Ти тільки сій — свого часу пожнеш.
Ще раз хламидою трусну —
Знов хмару кузьок сполохну.
Ховайтесь, любії тваринки,
В усі кутки, в усі шпаринки,
В припалі пилом коробки,
В крихкі посудні черепки,
В сухий потрісканий пергамен,
У череп, в темін очних ямин...
В цім трухлім мотлоху, в цвіллі
Привілля химородній тлі.
(Одягає плащ).
Знов мантия на плечі впала;
Зіграю ще раз принципала.
Та що кому в пустім званні?
Шаноби хочеться мені.
(Сіпає дзвінка, що дзеленькоче розкотисто-пронизливо,
аж стіни задрижали, двері повідчинялися).
Фамулус
(плентається по довгому темному коридору)

Що так страшно дзеленькоче?
Сходи, стіни — все двигоче;
Крізь мальованії шиби
Блискавки мигочуть ніби;
В стелю наче б'ють перуни —
Так і сиплються шпаруни,
І якась чудовна сила
Двері замкнені відкрила.
Леле! Велетень убравсь то
В старовинний одяг Фауста!
Владні зори, владні жести —
Я вже й ніг не годен звести...
Ні сховатись, ні втекти
Од такої жахоти!
Мефістофель
Ходіть сюди! Вас звати ж Nicodemus?
Фамулус
Добродію! Воістину... Oremus.
Мефістофель
Облишмо це!
Фамулус
Мене ви взнали вмент!
Мефістофель
Та як не взнать — старий, а все студент,
Аж мохом взявсь! Отак і вчений муж
Звікує вік, учившись чимдуж,
Будує звільна картяну будівлю,
Але навряд чи виведе покрівлю...
От ваш учитель — той усе розчовп,
Професор Вагнер високошановний,
Премудрості збирач непогамовний,
У вченім світі перший стовп.
Круг нього завше звідусюди
Юрбою стовплюються люди,
До краю спрагнені знання.
На кафедрі живий підручник,
Мов той Петро, небесний ключник,
Він рай і пекло відчиня.
Чи ж хто зрівняється з ним? Де там!
Він всіх і вся навік скорив
Непохибним авторитетом,
Він навіть Фауста затьмарив.
Фамулус
Е, ні, не так, хай пан мені дарує,
Учитель мій зовсім не гонорує
І вгору не несеться всує,
Бо скромність — то його благая часть.
Відколи муж великий шез непевно,
Він молить в Бога невтоленно й ревно
Повернення його, як визволу з нещасть.
І тут у Фаустовій кімнаті
Ніхто нічого не торка —
Вона господаря чека;
Я аж боюсь сюди вступати.

Та що нам зорі принесли?
Всі мури острах ніби стиснув,
Здригнулись двері, засув тріснув —
А то б і ви тут не були.

Мефістофель

А сам професор Вагнер де?
Ведіть до нього, раз не йде!

Фамулус

Ох! Він суворо наказав
Його не одривать од справ.
На самоті він місяцями
Над чимсь працює до нестями.
То був між вченими чистій —
Тепер мов сажотрус який.
Замурзав кіптем носа й вуха,
Опук увесь — на жар все дмуха,
Кліщами, склянками бряжчить
І жде великого щомить.

Мефістофель

Невже ж мене він тут чеканням зморить?

А я б йому роботу міг прискорить.

Фамулус виходить. Мефістофель велично розсідається на кріслі.

Як тільки я на місце сів —

Ізнов знайомця онде бачу;

Та цей — з новітніх юнаків,

Зухвалий надто аж на вдачу.

Бакаляр[66]

(галасуючи, йде по коридору)

Двері настіж розчахнулись,

Сподівання ворухнулись,

Що в цім пилі та в цій цвілі,

В цій пустелі омертвілій,

У могилі цього дому

Не заскліть живцем живому!

Ції мури, ції стіни

Недалеко од руїни,

Та й склепіння це химерне,

Не підходьте, бо наверне!..

Я нестримний часто в шалі,

Але тут — ні кроку далі.

Що я нині тут узнаю?

А колись же, пам'ятаю,

Першокурсник жовтодзьобий,

Повен широї шаноби,

Вірив блазням бородатим,

їхнім вигадкам проклятим.

Що казали їм шпаргали,

Те й мені вони брехали,

Нісенітницям учили,

І себе, й мене труїли...

Як! Ізнов в півтьмі кімнати

Щось замріло бородате?

Як і кілька років тому,

Він сидить в плащі рудому...

Це ж той самий баламут,
Що мене морочив тут!
Він дурив мене зухвало,
Бо тоді я тямив мало,
А тепер я підкувавсь —
Не на того він нарвався!
Добродію! Як мутний Лети плив
З-під лисини у вас не все ще змив,
То гляньте лиш — я ваш колишній учень,
Що переріс нуду шкільних напучень.
Я вас таким, як ви й були, застав,
А сам зате зовсім інакшим став.

Мефістофель

Я рад, що вас мій дзвін сюди призвав;
Вас і тоді я вельми цінував;
По гусені, по лялечці вже знати,
Який метелик буде цяцькуватий.
Вам змалку любі кучері хвилясті
Та комірці мережано-зірчасті,
І зроду не носили ви коси —
Вам шведський зачіс додає краси.
Поводитесь ви хвацько, резолютно, [67]
Шкода лише, що надто абсолютно.

Бакаляр

Добродію! Ми на старому місці,
Але часи, вважайте, в нас нові.
Двозначних слів не тратьте без користі, —
Розвиднілось у нас у голові.
Забити баки у дитяти, —
Це кожен дурень може втяти,
Тепер спроста нас не вмалиш.

Мефістофель

Та юнаку скажи всю правду лиш —
Хіба ж молокососа вдоволиш?
Згодя він пересвідчиться подвійно,
Що наша правда справедлива вкрай,
Але гада, що взнав те самотійно,
Та ще й глузує: вчитель був вахлай.

Бакаляр

Або й шахрай! — Який же вчитель це
Казав коли нам істину в лице?
Той щось прибавить, інший щось одбавить,
Аби дітей дурничками забавить.

Мефістофель

Щоб навчитись, теж потрібен час,
Та вже навчати пориває вас.
Цих кілька років марно не пропало,
Ви досвіду набралися чимало.

Бакаляр

Що досвід той! Брехня й бридня
Проти всевидящого духу.
Признайтесь — ваше все знання
Не варте і табаки нюху.

Мефістофель

(по якійсь хвилі)
А й справді так. Я дурнем був
І лиш оце нерозум свій збагнув.
Бакаляр
Радію я з розважних цих признань.
Це вперше стрівсь розумний старигань.
Мефістофель
Шукав я ревно скарбу-золоття,
А докопавсь нікчемного сміття.
Бакаляр
Признайтесь, череп голомозий ваш
Не більше варт од тих порожніх чаш.
Мефістофель
(лагідно)
Ти, друже мій, страшений грубіян.
Бакаляр
Увічливий у німців лиш обман.
Мефістофель
(підсовуючись на кріслі з коліщатами щораз ближче
на передній кін, до партеру)
Чи бачите, як кривдять тут старого?
Хоч ви мене не осудіть так строго.
Бакаляр
Біда, як хто переживе себе
Й гада, що він не знає яке цабе.
Життя живе, де кров кипить палка,
Палка ж вона не в кого — в юнака,
І свіжа міць, що в тій крові живе,
Утворює з життя життя нове,
Усе тут рух, напруга і розбіг —
Слабкий упав, а дужий перемиг.
В той час як ми півсвіта зводили,
Що ви робили? Плани планували,
Все думали, гадали — просто сміх!
Та старість — нидіння мізерне,
Хвороба, трясця, сон нудкий:
Кому за тридцять літ поверне,
Того пиши заупокій.
Найкраще всіх вас просто перебити.
Мефістофель
Як так — сам чорт не знає, що робити.
Бакаляр
Не схочу я — то й чорта вже чортма.
Мефістофель
(набік)
Той чорт тебе підсяде жартома.
Бакаляр
Це — юності покликання й порив!
Де взявся світ? Це ж я його створив, [68]
Я вивів сонце із безодні вод,
Я місяця підняв на небозвод,
Для мене день засяв і щезла мла,
Земля зазеленіла, зацвіла,
І, щоб потішить мій натхненний зір,

Заграло небо безліччю сузір;
Не хто, як я, дав мислі вихід знов
З філістерства тісних, щімких оков;
А сам я повен благородних дум,
Іду, де зве мене свободний ум,
Іду — і дух угору підійма,
Переді мною світ, а ззаду тьма.
(Іде).

Мефістофель

Іди собі, чудний гордяче!
Сказав би я тобі, одначе:
Чи мислиш ти дурне, чи мудре щось, —
Ця мисль уже була колись в когось.
Та це ні крихти нам не шкодить,
Ще рік, ще два — і зміниться воно:
Хоч як безглуздо сусло бродить, —
Виходить все одно вино.
(До молоді в партері, що не аплодує).
Вам не до мислі виклад мій?
Ну, добре, добре, дітки милі...
Вважайте — чорт уже старий
І тільки старшим зрозумілий.
Лабораторія в середньовічному стилі
Громіздкі й неоковирні пристрої для фантастичних цілей.
Вагнер

(край вогнища)
Дзвенить дзвінок як в божевіллі,
Здригають стіни закоптілі;
Не можуть довго вже тривати
Чекання вимучені хвили.
Струмує світло бліднувате,
Засяла колби середина —
Мов жевріє жива жарина,
Он, мов карбункул, вже блискоче
Проміння в темряві уроче.
А от і білий племінь блима —
Коли б хоч цей раз не погас!
Ой, пробі! Грима хтось дверима...

Мефістофель

Вітаю вас у добрий час!

Вагнер

(боязко)
Вітаю й вас — це зоряна година!
Та тихше лиш, мовчіть і не дишіть!
Велике диво твориться в цю мить.

Мефістофель

(тихше)
Яке ж би то?

Вагнер

(ще тихше)
Тут робиться людина.

Мефістофель

Людина? Ну?! Та в димній тій дірі
Для любощів умови не вигідні.

Вагнер

Бігме! Зачаття способи старі
Ми визнали за дурощі негідні.
Той ніжний пункт, звідкіль життя все йшло,
Те нутряної сили джерело,
Що для відтворень і давало й брало,
Близьке й чуже засвоюючи дбало, —
Це все здаю в архів однині я.
Хай плодиться по-давньому звір'я,
Шляхетніша ж натурою людина
Чистіш, гідніш родитися повинна.
(Повертається до вогнища).

Глядіть! Блищить! Усе, виходить, вірно:
Всі речовини скласти лиш домірно,
Тут суміш — от що головне;
Людське надіб'я скомпонуєм,
У колбу добре залютуєм,
Його належно сублімуєм,
То діло певно не схибне.
(Знов повертається до вогнища).
Звершається! Оформлюється маса.
Тут видно вже, що спроба удалася.
От вам одна з природних таємниць,
Що зглиблює ума людського міць.
Все, що природа лиш організує,
Уміння наше теж кристалізує.

Мефістофель

Багато взяв, хто довго жив,
Тому не в дивину весь світ широкий.
Подибував я вже в мої мандрівні роки
Кристалізованих людей.

Вагнер

(все пильнуючи колби)

Шумує, грає, копошиться,
Іще хвилинка — і звершиться.
Великий план чудний у першу мить,
Та розум наш всі випадки розчислить,
І мозок, що прекрасно мислить,
Мислитель здужає створить.
(Захоплено дивлячись на колбу).
Як любо, дзвінко склянка дзенька, дзінька,
Мутніє, сяє; значить, постає!
Вже ясно видно — виграє
У ній гарнесенька людинка.
Чого ще треба у житті?
Ось таємниця без покрову:
Услухайтесь у звуки ті,
Уже ж то голос, вже ж то мова.

Гомункул

(з колби до Вагнера) [69]

Здоров, татусь! То ти мене створив?
Ну обійми ж, та стримуй свій порив,
Не дуже тисни, бо ще колба трісне.
Уже давно це діло звісне:

Природному відкриті всі путі,
А штучне має скніти взаперті.
(До Мефістофеля).

Ага! Це й ти тут, дядечку-шахраю?
Гаразд, мені потрібен ти до краю!
В щасливий час верстав сюди ти путь;
Раз я існую — мушу чинним бути.
Мені уже робота закортіла —
Навчи мене, як братися до діла.

Вагнер

Одне слівце! Мені аж сором навіть —
Старе й мале трудні питання ставить,
Наприклад, це: ніхто ще не докаже,
Що тіло й душу так до купи в'яже,
Що їх ніщо неначе й не розлучить,
Проте одне другого завше мучить;
Або...

Мефістофель

Пожди! Це не яка дивинка:
А чом не ладять чоловік і жінка?
Шкода над цим і міркувать, мій друже,
Тут діло є — кортить малому дуже.

Гомункул

Де діло є?

Мефістофель

(показуючи на бічні двері)

Там покажи свій хист.

Вагнер

(усе вдивляючись у колбу)

Який же гарний хлопчик цей протист!

Бічні двері розчиняються, видно — Фауст на ліжку.

Гомункул

(здивовано)

Значує.

Колба вислизає Вагнерові з рук, ширяє понад Фаустом і освітлює його.

Гарне місце. Став прозорий[70]

В густім гаю. Купальниці вже голі.

Які ж хороші! Так і ваблять зори...

Але одна аж сяє в їхнім колі —

З геройського, з божественного роду.

У хвилі ось її ступають ноги

Охолодить племінно-любу вроду

У ласці кришталевої вологи...

Та де взялись — залопотіли крила,

І біла згряя тихе плесо вкрила.

Дівчата врозтіч, лиш одна цариця

Спокійно жде, нічого не боїться

І радо бачить князя-лебедина,

Що вже підплив і лащить в коліна

І зважно, й ніжно... Ось він осмілів...

Та вже туман спустив густу куртину

І цю принадливу картину

Від мого погляду закрив.

Мефістофель

Чи ба, хлоп'я якого каверзує?
Таке мале, а хвацько фантазує!
Не бачив я нічого.

Гомункул

Та й не міг!

Ти зріс в країні десь північній,
У темноті середньовічній,
Між рицарства й попівщини вериг.
Твій зір до мороку лиш звичний.
(Розглядається).

Яке гідке слизьке каміння,
Яке витке низьке склепіння!
Прокинеться бідак — гай-гай!
Ізнов живцем у гроб лягай.
Гай, став, краса, дівчата голі
Йому ввижались в віщім сні,
І він би вжився в цій неволі,
Де не стає терпцю й мені?
Ходім відціль!

Мефістофель

Чи так, то й так, молодче!

Гомункул

Солдати радо йдуть у бій,
Дівчата йдуть в танець охоче,
Усяке потяг має свій.
Сьогодні ж саме празник роковий
Класичної Вальпуржиної ночі.
Там — не між цих противних стін —
В своїй стихії буде він.

Мефістофель

Такого свята щось я не чував.

Гомункул

Для здивування тут нема підстав:
Привиддя знаєш ти лиш романтичні,
Але існують також і класичні.

Мефістофель

Куди ж це ми з тобою подамось?
Колег античних не люблю чогось.

Гомункул

Північний захід — край твій, Сатано,
Південний схід одвідать нам дано.
В долині там Пеней тече поволі
Через гаї й лани широкополі;
Там рівнява прослалась аж до скал,
Де вікопомний височить Фарсал.[71]

Мефістофель

Стій, стій! Не хочу я оповіданнів
Про боротьбу рабів проти тиранів.
Аж нудно — ледве бій оце пройшов,
Вони знічев'я заведуться знов;
Ніхто з людей і не підозріває,
Що Асмодей усе те витіває.
Неначе йде за волю боротьба,
А придивись — дубасить раб раба.

Гомункул

Та цур їм всім — така вже людська вдача.
Ізмалку в них, як знаєш, бийсь, борись,
То, може, в люди й виб'єшся колись...
Цього б ось нам підвести — от задача.
Як маєш лік — давай сюди мерщій,
А якщо ні, я випробую свій.

Мефістофель

Я знаю штучки брокенські, германські,
Та не пройду крізь засуви поганські.
Мізерний люд та навісна гречва,
А почуття нестримно порива,
В гріхи веселі хоч кого принадить,
А в нас похмурість тим гріхам лиш вадить.
То що ж робить?

Гомункул

Та ти ж відомий зух,
До фессалійських чарівниць-відюх
Ти б залюбки поженився.

Мефістофель

(хтиво)

До фессалійських чарівниць? Авжеж!
Цього я здавна добивався.
Ніч в ніч із ними не вживеш,
Не хочу я тії турботи,
А для охоти, так, — не проти...

Гомункул

Розкинь свого плаща скоріш.
Він понесе, як і раніш,
Тебе із другом на зальоти;
Я присвічу.

Вагнер

(боязко)

А я?

Гомункул

А ти

Тут дома мусиш в лад все привести.
Бери старі пергаменти у руки, —
Життя, мов, можна скласти так і так,
І щоб добрать потрібної сполуки,
Зважай на "що", ще більш зважай на "як".
А я піду в світи шукать пригоди,
Поставлю, може, крапку ту над "/".
Велику ціль досягнемо тоді,
За ревний труд діждемся нагороди, —
І честі, й слави, і добра без меж,
А може, ще знання й чесноти теж.

Прощай!

Вагнер

(смутно)

Прощай! Тяжке мені розстання.
Боюсь, що бачу я тебе востаннє.

Мефістофель

Нум до Пеню, та прямцем!

І дядько буде родич милий.

(Ad spectiatores).

Залежим ми, кінець кінцем,
Від тих, кого самі створили.
Класична Вальпуржина ніч
Фарсальські поля.

Темрява.

Еріхто[72]

На свято цієї ночі урочистої
Прийшла я знов, Еріхто хмуровидая,
Та не така страшенна, як ославили
Дурисвіти поети, меж не знаючи
В хвалі й хулі... Дивлюся, мов біліється
Широке поле шатрами примарними.
То привиди цієї ночі лютої...
Як часто повторялась ця жахлива річ
І буде, знать, довіку повторятися.
Ніхто ж нікому владу, взятую силою,
Без бою не віддасть, і кожен думає
Під себе нахилити всіх сусід своїх,
Хоч сам не владний над своєю волею.
Тут бій відбувся, що став великим прикладом,
Як сила переборюється силою,
Вінок квітчастий волі розривається
І строгий лавр чоло вінчає владарю.
Помпей тут снів про щастя слави й величі,
І Цезар з ним ігрався напереваги...
Та знає світ, яка їм доля випала.
Огні дозорні скрізь палають червоно,
Земля мов дише кровію пролитую;
Принаджені такої ночі чарами,
Злетілися сюди всі міфи еллінські,
Пронесються від вогнища до вогнища
Або й сидять, казкові давні постаті...
Хоч місяць і щербатий, а розсяявся
Легідно й світло, високо підбившись;
Примарні шатра чезнуть, ватри синіють...
А що це угорі за метеор такий?
Виблискує він кулею тілесною...
Живим запахло... Ну, тепер не випада мені
Підходити до живого, щоб не вшкодити —
Обтяжена я й так лихою славою...
Спускається... Надумалась — піду собі.
(Іде геть).

Угорі повітроплавці.

Гомункул

Облетімо ще раз колом
Понад блиски, понад хмари, —
Глянь, як там широким долом
Розгулялися примари.
Мефістофель

Вже й на півночі немало
Я набачився привидь, —
То і тут би випадало

З ними дружбу встановить.

Гомункул

Глянь, що тій довготелесій,

Що цибає так від нас?

Мефістофель

Нас уздрівши в піднебесі,

Налякалася нараз.

Гомункул

Та й байдуже, хай тікає...

Краще лицаря спусти;

Він же в цім казковім краї

Знов життя гада знайти.

Фауст

(доторкнувшись до землі)

Ну, де ж вона?

Гомункул

Іще не знаєм,

Але напевно розпитаєм.

Між вогнищ, поки світ свіне,

Блукай, шукай, стлумивши подив;

Бо, хто до Матерів доходив,

Тому нічого не страшне.

Фауст

Та я до того торгу й пішки!

А щоб не сталося замішки,

Хай кожен нарізно іде,

Чи де пригоди не знайде;

Коли ж нам треба буде знов зійтися,

Тоді, малий, заграй і засвітися.

Гомункул

Отак світити й грати буду!

Склянка заяскріла й задзвеніла.

Ідіть же всяк назустріч чуду!

Фауст

(сам)

Де, де вона? Сказать іще несила...

Коли її земля ця не носила,

Коли її ця хвиля не гойдала,

То в цім повітрі річ її звучала!

У Греції я чудом опинивсь

І взнав те вмить, як тільки приземливсь,

Ступивши, сонний ще, на ґрунт оцей,

Я сильним враз почувся, як Антей.

Яких би див я на шляху не стрів, —

Обнишпорю весь лабіринт огнів.

(Подався вдаль).

На горішньому пенеї

Мефістофель

(никає туди й сюди)

Блукаючи поміж огнів, вивчаю

Й дивуюся тутешньому звичаю:

То зовсім голі, то вбрання нескромні,

Безстидні сфінкси, грифи безсоромні, [73]

Скрізь волохату здибаш принаду, —

Все світиться і спереду, і ззаду.
І наше плем'я не завжди етичне,
А не таке нахабне, як античне.
Надати б їм сучаснішого строю
Та молоддю помазати новою..
Які ж бридкі! Але ми тут гостями..
Вітаю вас, мої прекрасні дами!
І вам чолом, премудрі сиві гриви!
Гриф
(клекоче)
Не гриви — грифи! Не толкуй нас криво —
Ти кривдиш нас. Так часто етимолог
Пучками слів нагонить просто полох:
Гризь — грижа — грізний — грузний —
грубий — гробний.
Ряд слів подібний — нам же невподобний.
Мефістофель
Та можна ж інший ряд тут навести:
Гриф — граф — грабіж — громадити — гребти.
Гриф
(клекоче й далі)
Спорідненість цих слів ми довели, —
Було ж за те й огуди і хвали!
Грабуй, греби дівчат, вінці, скарби!
Грабіжники — улюбленці судьби.
Мурашки-велетні[74]
Річ про скарби — ми силу їх надбали
І поховали все в печери, в скали,
Та арімаспи вислідили лаз,
Сміються, бач, — усе покрали в нас.
Грифи
Дізнаємось ми, де вони, чекайте.
Арімаспи[75]
Але не в цю святкову ніч.
А вранці вже хоч як шукайте —
Не знайдете, даремна річ.
Мефістофель
(розсівся між сфінксами)
Я враз освоївся з цим краєм
І розумію геть усіх.
Сфінкс
Ми, духи, звуки видихаєм,
А ви утілюєте їх.
Та хто ти є — відкрійся перед нами.
Мефістофель
Я різними зовуся іменами.
Тут брити є? Вони ж мандрують скрізь
В краях цих історичних, екзотичних,
Серед руїн прославлених античних,
І мною зацікавляться, надісь;
Мене у давніх творах драматичних
Вони дражнили Old Iniquity.[76]
Сфінкс
Чому?

Мефістофель

Цього не знаю, як і ти.

Сфінкс

Нехай! Поглянь на зорі угорі —
Що нам вони віщують в цій порі?

Мефістофель

Зоря в зорю, ще й місяць сяє ясно,
І при тобі я чуюся прекрасно,
Левина шкуро, у теплі й добрі.
Чого ж нам попід зорями ширяти?
Загадуй краще загадки, шаради.

Сфінкс

Та загадку не штука б то завдать,
Чи ти ж себе зумієш розгадать?
"У знадобі і доброму й лихому,
Тому — мішень, поборювать лукаве,
Тому — товариш-друг у всьому злому,
І все то те — Зевесу для забави".

Перший гриф

(клекаче)

Женіть його!

Другий гриф

(іще дужче)

Погана бридь!

Обидва

Чого там з ним і говорить!

Мефістофель

(отризається)

Ти думаєш, що, може, в гостя нігті
Так не вдряпнуть, як у самого кігті?
Попробуй лиш!

Сфінкс

(лагідно)

Гаразд, як хоч, сиди,
Та не до речі втрапив ти сюди;
У себе вдома ти завжди утішний,
А тут чогось ніяковий, непришній.

Мефістофель

Ти зверху мов мальована картина,
А знизу глянь — страхітлива тварина.

Сфінкс

Говориш ти собі на безголов'я,
У нас у лапах — сила і здоров'я.
А в тебе — кінське копито,
І ти між нас ніщо й ніхто.
Сирени заспівують прелюдію вгорі.

Мефістофель

Що то за птиці на тополі
Гойдаючись заводять спів?

Сфінкс

Не слухай їх; людей доволі
Той зрадний спів із світу звів.

Сирени

Нащо вам потвори ниці,

Що торочать вам дурниці?
Ми літаєм знадним роєм,
Ми співаєм ладним строем,
Ми сирени-чарівниці.

Сфінкси
(передражнюють їх на той самий голос)
Поховались там у листі
Ви, хижачки пазуристі, —
І істоту нещасливу,
Що заслухається співу,
Ви розшарпаєте враз!

Сирени
Гетьте, зависть і ненависть!
Голубливість і ласкавість
Хай панує проміж нас...
Чи на полі, чи на морі,
Чи в небесному просторі,
Ми привітні повсякчас.

Мефістофель
Оце іще мені новини!
За звуком звук іллється, лине,
Неначе струни виграють...
Та хай виспівують як хочуть,
Хоч звуки вуха і лоскочуть,
До серця все ж не дістають.

Сфінкс
До серця, кажеш, шарлатане?!
Якесь пuzдерко шкуратяне
У тебе в грудях там, мабуть.
Фауст

(надходить)
Приємне це видовище незвичне:
В потворному угадуєш величне...
Усе мені віщує тут удачу;
Кого це я перед собою бачу?
(Указуючи на сфінксів).
Із цими говорив Едіп колись,
(указуючи на сирен)
Між цими в путах корчився Улісс,
(указуючи на мурашок)
Оці скарбів найвищих осягли,
(указуючи на грифів)
А ці їх вірно й широко берегли...
В душі моїй встають привабно-кличні
І постаті, і спогади величні.

Мефістофель
Раніше їх прокляв би ти,
Тепер зробився менш суворим:
Де милу думаєш найти,
Радієш часом і потворах.

Фауст
(до сфінксів)
Озвіться, левожони, ви до мене:
Чи хтось із вас не бачив тут Гелени?

Сфінкси

Ми не зазнали вже її часів,
Останніх з нас Геракл убив.
Удайся краще до Хірона,
Він десь гасає між духів —
Ото тобі допомога й охорона.

Сирени

Тут добудешся ти всього!
Як Улісса ми приймали,
То наслухались од нього
Дивних повістей немало.
Ми тобі те все розкажем,
Будь лиш любим гостем нашим, —
Гарне море в нас зелене.

Сфінкс

Ти не вір їм, то ж сирени!
Так, як Улісса чар зв'язав,
Тебе хай наша рада зв'яже:
Знайди Хірона, він покаже
Тобі усе, як я сказав.
Фауст відходить.

Мефістофель

(незадоволено)

Що то за птиці — крячуть бридко,
Лопочуть крильми швидко-швидко
І так летять, що ледве видко, —
Стрілець не влучить їм і вслід.

Сфінкс

То зграя бистрих стимфалід —
Летять, як вихор, прудкокрилі,
Коли б не Геркулеса стріли,
То їх нічого не взяло б.
В них гусі ноги, орлій дзьоб,
Вони нас крякотом вітають,
Бо всіх за родичів вважають.

Мефістофель

(ніби аж злякався)

А що ж за погань там шипить?

Сфінкс

Та не турбуйся дуже нею,
То голови гадюки із Лернею,
До тулуба вже їх не приліпить.
Та що це сталося з тобою?
Уже нема в тобі спокою..
А, бачу, бачу... Ну, іди,
Коли схотілося туди;
Чого ж вертїти головою?
Красунь там є на всі лади:
То ламії, дівки любливі,
Усміхливі і жартівливі;
Усього діб'ється од них
Сатир, зухвалий козлоніг.

Мефістофель

А як вернусь, я ще вас тут застану?

Сфінкс

Іди собі до того каравану.
З Єгипту ще привикли ми царить
На протязі тисячоліть,
І як до себе слухну шану чуєм,
То днями сонця й місяця керуєм.
Як верховний суд народів,
Сидимо між пірамід,
І нічого нам не в подив —
Мир, війна, потоп, весь світ.
На долішньому пенеї
Пеней, оточений потоками й німфами.
Пеней

Очерете, колихайся,
Ти, комишу, коливайся,
Верболози, шелестіте,
Ви, тополі, шарудіте,
Недоспав я, недоснив!
Бо якийсь непевний трепет,
Звідусіль таємний шепіт
Всі потоки пробудив.

Фауст

(виходячи на річку)
Чи примарилося знову,
Чи я чую людську мову?
Понад берегом імлистим,
Поза хашем густolistим,
Хвиля лагідно хлюпоче,
Легіт любо щось шепоче.

Німфи

(до Фауста)

Лягай та полежиш
В затишнім куточку,
Всі болі, всю втому
Приспи в холодочку.
Хто муки набрався,
Спочинути рад
Під шепіт, під шемріт,
Під журкіт наяд.

Фауст

То я не сплю! Які розкоші!
О юні постаті хороші!
Це ж я насправді бачу вас,
Немов якого чару повен!
Чи це видіння, а чи спомин?
Являлись ви мені вже раз.
Між буйних заростів долини
Тут не один струмочок лине —
Леліють тихо, ледь дзюрчать;
Та ось в одно злились потоки,
І став постав із них широкий,
Простора і прозора гладь.
Там молоді тіла жіночі
Подвійним чаром ваблять очі.

Свічадо вод відбило їх:
Ті поринають вглиб сміливо,
А ті ступають боязливо;
Гармидер, галас, гомін, сміх..
Чому б на них не любити,
Жадібних зорів не втішати, —
Та мрія далі все біжить:
Там за рясним зеленим листям,
На ложі ніжнім, запашистім
Цариця-вродниця лежить..
Диво дивне! З бухт затишних
Впливає гроно пишних,
Величавих лебедів.
Плинуть лагідно, спокволу,
Кожен повен задоволу,
Гордо голову підвів..
Та один, за всіх гарніший,
І пишніший, і сміліший,
Обігнав товаришів,
Розпустивши пера білі,
Розгойдавши хвильно хвилі,
У святилище заплив..
Всі інші плавають по ставу,
Прибравши грізную поставу,
А ті й змагались завелись,
Аж полякалися служниці,
Що їм уже не до цариці, —
Аби самим уберегтись.
Німфи
До лужка, до бережка
Прихилимо, сестри, вухо —
Бо, здається, здалека
Кінський тупіт чути глухо.
Як би взнати, що за гість
І яку несе нам вість?
Фауст
Загуло, заколивало,
Справді, хтось там мчить чвалом..
Яка краса!
Звершаться чудеса,
І я її дістану,
Єдину, незрівнянну.
Все ближче й ближче верхівець —
Сміливець, видно, і мудрець —
На сніжно-білім румакові.
Я знаю, що це за один —
Філіри славнозвісний син.
Хіроне, стій! Зі мною стань до мови!
Хірон
Чого тобі?
Фауст
Придерж лишень ходи!
Хірон
Не встою ж я.

Фауст

Ну, то мене зсади.

Хірон

Сідай! Тепер як слід ми поговорим.

Куди тобі? Туди, через потік?

Ми тії хвилі миттю перебором.

Фауст

(сідає)

Вези, де хоч. Я вдячний буду вік...

Славетнику, відомо, як плекав ти

Героїв рід на шану у віках,

У тебе вчилися мужні аргонавти

І інші всі, безсмертні у піснях.

Хірон

Облишмо це! Нащо Паллада, й то

Як Ментор шани мало щось наводить;

По-своєму усяк себе поводить,

Мов їх і не виховував ніхто.

Фауст

У лікаря, що все спізнав до краю,

Коріння силу і цілючість зіль,

Що гоїть рани і втишає біль,

І тіло й дух я щиро обіймаю.

Хірон

Колись пораненим в бою

Ставав і я в пригоді духом,

Тепер ту справу віддаю

Попа́м та баба́м-шепотухам.

Фауст

Воістину великий муж

До слави й почестей байдуж

І скромно хоче доказати,

Немов таких, як він, багато.

Хірон

Підлесник криється в тобі

Чи то цареві, чи юрбі.

Фауст

Героям ти найбільшим був сучасник,

Великих діл і сам не раз учасник;

Багато бачив, і не менш зробив,

І як півбог розумно й чинно жив.

Скажи, кого б з усіх отих героїв

Ти вищої шаноби удостоїв?

Хірон

Всі аргонавти гідні похвали,

По-своєму героями були:

В одного те яскраво виступало,

Що в іншого нерідко бракувало.

Де брали гору юність і краса,

Там Діоскурів славила яса;

Де треба другу помочі і ради,

Вели перед одважні Бореади;

Де йшлося про розум, глибину думок, —

Царив Язон, улюбленець жінок;

Орфей[77] був ніжний, лагідний і щирий,
Скоряв усіх дзвінкою грою ліри;
Лінкей зіркий, ні вдень ані вночі,
Було, не схибить, човна ведучи..
їм небезпеки дружбу гартували:
Що діяв хто, те інші похваляли.
Фауст

Що скажеш ти про Геркулеса?

Хірон

О, не буди в мені жаги!
Не бачив Феба я, Ареса,
Не знаю, що то за боги,
Але не раз дививсь на того,
Що люди славили, як Бога.
Хоч родом він і цар був сам,
Юнак, красою незрівнянний,
А брату старшому слухняний
І найвродливішим жінкам.
Такого не вродить вже Геї,
І Гебі в небо не піднять;
Даремно творять епопеї,
Даремно статуї різьблять.
Фауст

Таку ти змалював картинку,
Що і різьбяр навряд би вдав.
Про мужа кращого сказав,
Скажи ж і про найкращу жінку.
Хірон

Красу жіночу славить годі,
Вона була пуста й німа;
Яка ціна холодній вроді,
Де життєрадності нема?
Краса сама собі царює,
А грація усіх чарує,
От як Гелена, що я віз.

Фауст

Ти віз її?

Хірон

На цій ось спині.

Фауст

Куди і я оце заліз?

Від щастя я не тямлюсь нині.

Хірон

Вона й держалася отак,

Як ти, за гриву.

Фауст

Мов у сні я...

Вона ж моя єдина мрія!

Розкажуй все мені, що й як,

Куди її і звідки віз ти?

Хірон

Про се цікаво розповісти.

Тож Діоскури, гідні похвали,

У розбишак сестричку відняли;

А ті не звикли до таких невдач,
Оговтавшись, в погонь пішли навскач,
Та я з братами мало не застряг
На елевсінських болотах;
Вони йшли вбрід, а я з сестрою вплив...
Як дякувала там мені вона,
Розсудлива, поважна й приязна;
По вогкій гриві гладила...
Та юнь старого знадила!
Фауст

Це в десять літ!

Хірон

Обман філологічний —
Літа лічить вродливиці міфічній!
Поет її усе одною зна:
Не зріє і не старіє вона,
Ізмалечку її вже викрадають,
За літньою герої упадають,
Чи втратить же вона коли красу?
Поет не визнає оков часу.

Фауст

Й вона хай буде часу непокірна!
Без часу бо, щасливий неймовірно,
Ахілл її у Ферах десь найшов,
На зло судьбі добув її любов.
Чи ж я не зможу силою чуття
Прекрасний образ визвать до життя,
Безсмертну ту істоту богорівну,
Величну й ніжну, владну і чарівну?
Де, де вона, скажи, богиня ця,
Прекрасна і жадана без кінця?
Одне бажання пориває душу —
Як не знайду її, то й жить не мушу.

Хірон

По-людському ти просто захопився,
А духам так здається — з глузду збився.
Але тобі щастить-таки, нівроку:
Я хоч на мить навіднуюсь щороку
У храм до Манто, доньки Ескулапа;
Там молитись отцю старенька баба,
Щоб він нарешті лікарів направив,
Цілить, а не вбиває людей наставив,
І тим себе на всі віки прославив.
Навряд чи є ще хоч одна сивіла,
Щоб так, як Манто, пособить уміла;
Вона вже певно дасть такого зілля,
Що вилічить тебе від божевілля.

Фауст

Не треба ліків! Розумом я світлий!
Хіба ж мій намір, як у інших, підлий?
Хірон

Не дай зневаги помочі святій.

Приїхали... Злізай мерщій!

Фауст

Ти мчав мене по рінявій ріці,
Куди, скажи, прибились ми вкінці?
Хірон

Отут, поміж Олімпом і Пенеем,
Стялись колись Емілій із Персеєм;
За царство неосяжне йшла в них пря,
І переміг громадянин царя.
Дивися вгору! Бачиш, на вершині
Видніє храм у місячнім промінні.

Манто

(марить всередині храму)

Від тупу кінських ніг
Гуде святий поріг;
То півбоги серед ночі.

Хірон

Це ми!

Розплющуй лиш очі!

Манто

(прокидається)

Вітаю! Ти таки сюди.

Хірон

Твій храм на місці, як завжди.

Манто

Блукаєш, як раніш, невтомно?

Хірон

Ти все сидиш сумирно, скромно,
А я все мчусь, як той Пегас.

Манто

Я все сиджу, хай мчиться час.

А це хто?

Хірон

Ночі цеї вир

Йому душевний збурих мир;

Гелени хоче цей шалений,

І, щоб добутися Гелени,

Удався він оце до мене;

Йому полікуватись випада.

Манто

Люблю, хто неможливого жада.

Хірон уже помчав далеко.

Манто

Ходи сюди і радуйся, причинний:

Цей темний хід веде до Прозерпіни;

Там під горою, в хмурій глибині,

Вона все жде на знаки потайні.

Туди вже раз Орфея я водила;

Не розгубись, як він... Сміліш до діла!

(Спускаються вглиб).

На горішньому пенейі

Як раніше.

Сирени

Гей у хвилі, у Пеней!

Поринаймо, виринаймо,

Любим співом потішаймо

Тих зневірених людей!
Без води нема пуття!
Линьмо всі в Егейське море,
Там потоне всяке горе
У відрадощах буття!
Землетрус.
Сирени
Потекла вода назуспіт,
Берег рветься – тріскіт, лускіт,
Затрусилася земля,
Дим із глибу мов стріля...
Утікаймо! Живо, живо!
Не к добру те дивне диво...
За нами в море, любі гості,
На широкі широкості!
Хвиля грає там шумливо,
В берег плещеться грайливо,
Місяць сяє там подвійно,
Тихострунно, ніжномрійно;
Там – свобода і краса,
Тут – тривога і труса.
Хто розумний, утікай!
Жаху сповнений цей край.
Сейсмос
(бурчить і гримає в глибині)
Знайте силу землетруса!
Раз плечима ще упруся
І нагору продеруся –
Хто ж подужає спинить?
Сфінкси
Що за прикра двиганина,
Осоружна хитанина,
Безнастанна трусанина,
Гуркотнеча безупинна, –
Як же нам те все терпіть!
Тільки сфінкси сіли скло,
їх не зрушить з місця й пекло.
От склепіння пнеться вгору,
Хто ж то править за підпору?
То ж той самий велет сивий,
Що колись під час бурхливий
Острів Делос здвиг із хвилі
Для Латони-породіллі.[78]
Мов Атлант, він м'язи пружить,
Все здвигає, рушить, крушить,
Підіймає купи мулу,
Рінь і твань, глейку гамулу,
Ґрунт і персть, пісок і глину...
Так розложисту долину
Поперек він розбуяв –
І знічев'я гору сп'яв.
Ось колос той мускулястий
Камінь тирить, щоб покласти
На підмур'я до споруди,

У землі іще по груди;
Ну, та далі він не піде,
Сфінкси тут — рости вже ніде.
Сейсмо́с
Я сам-один воздвиг цю гору,
Не може бути тут і спору:
Не мав би світ таких окрас,
Якби я не трусив, не тряс...
Чи то ж могли б велично звитись
В небесну синь верхів'я гір,
Коли б я їх з землі не витис,
Щоб земнородним тішить зір!
В часи прадавні Ночі та Хаосу,
З титанами змагання ведучи,
Перекидав я Пеліон і Оссу, [79]
І гори в нас літали, як м'ячі.
Ми довго так сказано пустували,
Коли ж та гра вкінєць знула нас,
Ми нап'яли ті дві гори зухвало,
Немов подвійну шапку, на Парнас.
Тепер живуть там світлі музи
І їхній зверхник Аполлон,
І сам Зевес у громовій потузі
Посів піднятий мною трон.
Отак, напружившись, з безодні
І нині гору я воздвиг.
І закликаю вже сьогодні
В нове житло жильців нових.
Сфінкси
Глянь на гору цю велику —
Скажеш, тут стоїть одвіку,
Але ми — наочні свідки,
Як вона постала й звідки.
Ще скаляться скрізь скали на горі,
А вже рости взялися чагарі,
Та сфінкс на те байдужливо погляне,
З святого місця зроду він не встане.
Грифи
Злота стяжки, злота кришки
Крізь щілини аж жахтять.
Ви, мурашки-чіпконіжки,
Скарб той мусите дістать.
Хор мурашок
Аби де велети
Воздвигли гору,
Ви її встелете,
Мурашки, скоро...
В кожній тут щілочці
Скарбу багато,
В кожній тут жилочці
Набгом набгато.
Пильно обнишпормо
В кожнім куточку,
Золота вишпурмо

Всяк по шматочку.
Щоб не партолити,
Працюймо дружно:
Берімо золото,
Землі не рушмо!
Грифи
Аби хто золото знайшов, —
Під наші пазури на схов!
Із-під таких кріпких замків
Іще не крадено скарбів.
Пігмеї
Ось і ми тут опинились,
Як — незчулися й сами;
Не питай, відкіль прибились,
Раз уже на місці ми!
Для веселої оселі
Кожен шмат землі згодивсь,
Показалась щілка в скелі —
Гульк! — і карлик уродивсь.
Карлик з карлицею в парі
Дбало в'ють собі кубло
І живуть, не знавши свари...
Чи і в раї так було!
Кращого й шукати годі,
Вже не підем відціля.
І на заході, й на сході
Щедра мати всім земля.
Дактилі
Усе пішло від неї,
Як вивела пігмеї,
Вона й найменших сплодить
І рівню їм наводить.
Старші над пігмеями
В зручному місці
Станом ставаймо
І без користі
Часу не гаймо:
Поки спокійно,
Кузню збудуймо,
Будуть же війни, —
Зброї накуймо!
Рийтесь, мурашки,
Щирі комашки,
Щоб нам дістали
Різні метали!
А ви, дактилі,
Малі та смілі,
В купу складайте
Дрова і гілля,
Жар розгнітайте,
Паліть вугілля!
Генералісимум
Стріли і луки
Швидко у руки!

Плавають озером
Селезні козирем,
Дзьоб підіймають,
Часом помагають
Гордо крилом...
Всіх їх побийте,
В пера повийте
Кожен шолом!
Мурашки й дактилі
Гноблять нас хижо,
Мучать тирани,
Наше залізо —
Нам же кайдани.
Ждемо ми спасу
Слушного часу.
Івікові журавлі[80]
Крики, зойки передсмертні —
Вороги немилосердні!
Лопіт крил, страшна яса
Устає під небеса.
Вже тих селезнів побили,
Що аж хвилі зчервоніли;
Ті потворні коротишки,
Товстопузі кривоніжки,
Хижаки, до крові ласі,
Рвуть їх пір'я на окраси.
Гей до нас, пернаті друзі!
В непохитному союзі
Захищаймо спільну справу,
Відомщаймо всіх по праву.
Хай скарає лютий гнів
Наших нищих ворогів!
(Курличучи, розлітаються різно).
Мефістофель
(на рівняві)
На півночі навик я до відьом,
А тут між духів чуюсь чужаком.
Нема як Блоксберг[81] — ніби рідний дім,
Ти знаєш всіх, і сам відомий всім.
Там Ільза вік на камені сидить,
І Генріх на своїм шпилі не спить;
Хоч дмуть на Еленд пельки Хропунів,
Там все стоїть десятками віків.
А тут ідеш, і хтозна-звідкіля
Беруться складки, брижиться земля.
По рівному я йшов, і, мов на зло,
У мене ззаду гору піднесло;
Воно не скільки там і висоти,
А сфінксів тих я можу й не знайти...
Долиною палають скрізь огні,
Навкруг снуються привиди чудні.
Ось гроно краль примхливо-чарівне
Гука й тіка — приваблює мене.
Гайда до них! У кого сильна хіть,

Той повсякчас до насолод спішить.

Ламії

(приваблюючи Мефістофеля)

Біжімо далі

В веселім шалі!

На хвилю станьмо,

Назад погляньмо...

Це ж насолода:

Той гріховода,

Старий, плюгавий

Та ще й кульгавий,

Летить за нами

Немов без тями.

Не раз спіткнеться,

Впаде не раз,

А все женеться —

Кортить до нас.

Мефістофель

(пристає)

Бодай вам грець! З Адама плем'я кляте

Привчилося чоловіків звабляти!

На старощах ізнов ума рішивсь...

Чи мало ж я іще у дурні шивсь?

І знаєш же, що шваль то непутяща,

Шнуровані, фарбовані ледаща,

Аби схопив котору навшманя, —

Посиплеться зусуди порохня...

Назнався вже, набачився задосить,

А свиснуть, стерви, — враз до танцю зносить.

Ламії

(спиняються)

Стій! Він стоїть, задумався, поник...

Нум навперейми, щоб, бува, не втік!

Мефістофель

(рушає знов)

Вперед! Бо ще мене зашпорта

В тенета сумніву цілком;

Кий чорт хотів би бути за чорта,

Коли б не малося відьом!

Ламії

(знадливо)

Задрібцюймо круг героя,

Може, в серці спалахне в нім

Почування до котрої.

Мефістофель

Та при світлі цім непевнім

Всі ви ніби непогані,

Не завдам нікому гани.

Емпуза

От і я! В веселім крузі

Дайте місце і Емпузі.

Ламії

Вона в гурті у зайвину,

Женім причепу навісну.

Емпуза

(до Мефістофеля)

Братусю, я ж твоя кузина,
Емпуза б то, нога ослина,
А в тебе кінський, бач, копит;
Привіт, ріднесенький, привіт!
Мефістофель

В новім шукаючи одради,
Забивсь я з Гарцу до Еллади,
І тут усім я сват чи брат,
Уже я й родичам не рад.

Емпуза

На все я вдана, швидко дію,
В сто видів обертаться вмію;
Сьогодні в постаті осла
Я на поклін тобі прийшла.

Мефістофель

Я постеріг, що в цій країні
Шанують страх зв'язки родинні;
Та ще я з розуму не сплив,
Щоб родичатись до ослів.

Ламії

Та кинь ту капосну бридуху,
Вона краси не терпить духу;
Де що хороше й гоже є,
Вона одразу зіпсує!

Мефістофель

Та й ви, красуні чулі й милі,
Сказати правду, підозрілі:
Од ваших ладних щічок-роз
Боюся я метаморфоз.

Ламії

Чи так, чи ні, ти спробуй щастя.
Багато ж нас, то, може, вдасться
Впіймать найкращу... Та скорій!
Розтеревенився ти хтиво,
Розхвастався — велике диво —
Жених підтоптаний, старий!
Ввійшов у круг — погратись можна;
Дійде черга — скинь маску кожна
І суть свою, як є, відкрий.

Мефістофель

Уже я вибрав. Ось найлучча...

(Хапає одну).

Ой лишенько! Яка худюча!

(Хапає іншу).

А це? Огидниця якась!

Ламії

Тобі, паскудо, кращих зась!

Мефістофель

Чи до малої піддобриться?
З рук вислизла, мов ящуриця,
Коса-змія, хоч ізневірсь...
Хай краще вже оця довганя...

Гай-гай! Даремні намагання!
Та це ж шишкоголовий тирс!
Хіба підлізти до товстулі
Та з нею десь піти на гулі —
Хоч тут невдача не спітка!
Пухка й крихка — такі на сході
Завжди були в ціні і в моді...
Брр! Пирсла порхавка гідка!
Ламії

Гей, налітайте роєм чорним,
Грізною хмарою огорнем
Цього причепу відьмача!
У пику биймось кажанами!
Не схоче жартувати з нами,
Нехай удруге вибача!

Мефістофель

(обтрушується)

Я й досі не набрався тям;
На півдні й півночі — те ж саме,
Як там, тут привиди бридкі,
Народ, поети теж гідкі.
І тут однакий маскарад,
Де кожен солодошам рад...
Під масками красунь шукав я —
Потвор жахливих одкривав...
Та від обману б не втікав я,
Аби лиш довше він тривав.
(Заблудився поміж каміння).
Та де ж це я? І що за знак,
Що не вхоплю тропи ніяк?
То по гладкому йшов неначе,
Тепер застряв між каміняччя;
І як я виберуся звідси,
І як найду ізнов ті сфінкси?
Чи це ж таки можлива річ —
Така гора в одну лиш ніч?
Е, тут народ не те, що наш,
І Блоксберг носять на шабаш.

Ореада

(з природної скелі)

Ходи сюди! Моя гора,
Ти ж бачиш сам, як світ стара.
Вшануй мої круті пороги,
Це Пінда славного відроги
Отак далеко простяглись;
По них тікав Помпей колись...
А то — мара, уяви гра —
О півнях щезне та гора;
Таке тут часто постає
І раптом ніби розтає.

Мефістофель

Хвала тобі! Твоє чоло
Дубами густо заросло,
Що й сяйво місяця ясне

Між них пітьми не розжене.
Але яка то світлина
З-за хашів тихо вилина?
І як складається усе —
Та це ж Гомункула несе!
Ти звідки це, малий гультаю?
Гомункул
Та я собі туди-сюди літаю,
Страх хочеться розбити тюрму скляну,
Родиться справді, стати на стану,
Та ще не зважився до краю —
Аж боязко, як подивлюсь;
А це пішов на підслух, признаюсь:
Два мудреці між себе щось говорять
І про природу безнастанно спорять.
Хотів би я все до кінця почути —
Відома ж їм буття земного суть;
То й я нарешті, може, визнаю,
Що, власне, я вчинити маю.
Мефістофель
Ти дій завжди на власну руч.
Бо де заводиться привиддя,
Там для філософа угіддя.
Він їх натворить ще з десятків,
Щоб показати ума достаток...
Лиш блудячи до правди знайдеш ключ.
Родиться хоч — родись на власну руч.
Гомункул
Чом не чинить, як радять мудрі люди?
Мефістофель
Ну що ж, лети! Побачимо, що буде.
(Розходяться різно).
Анаксагор
(до Фалеса)
То на своєму ти стоїш несхибно;
Яких тобі ще доказів потрібно?
Фалес[82]
Покірною хвиля волі вітерка,
А від скали крутої утіка.
Анаксагор
Вогнем земним гора ця спорядилась.
Фалес
Первінь життя в волозі зародилась.
Гомункул
(між ними)
Ведіть мене, уми ясні,
Кортить родитися й мені.
Анаксагор
Скажи, Фалесе, бачив ти коли,
Щоб води в ніч таку скалу звели?
Фалес
Живу природу ув одвічнім русі
Ні день, ні ніч не замикає в пружі,
Все певним ладом створює вона,

Насилля і в великому не зна.

Анаксагор

А тут не так! Плутона пал огнений

І дух Еола, в вибухах шалений,

Землі старої розпороли кору

Й на рівняві піднесли миттю гору.

Фалес

А що нам далі, зрештою, провадить?

Гора — горою, що кому не вадить.

Це спір такий — аби прогаять час

Та нудить тих, хто вислухає нас.

Анаксагор

Вже на горі кишать тубільці —

Там мірмідонці в кожній щілці,

Дактилі, карлики, мурашки —

Все запопадливі комахки.

(До Гомункула).

Ти до великого не рвавсь,

За склом одлюдником ховавсь.

Коли кохаєшся у владі,

Будь за царя отій громаді.

Гомункул

А як Фалес?

Фалес

Я б не хапавсь;

З малими змалієш навіки,

З великими й малий — великий.

Поглянь! Он хмара журавлів;

На той народ впаде їх гнів —

То й на царя були б у злобі.

Ось, пазуристі, гостродзьобі,

Вони обпали дробину,

Несучи згубу всім жажну.

Того пігмеї й заробили,

Як мирних селезнів побили,

Бо з душогубства вироста

Жорстока, невблаганна мста.

За кров пролиту вірні друзі

Катам одплатять по заслuzі;

Не допоможуть їм щити,

Не захистять списи і стріли;

Мурашки трупом гору вкрили,

Дактилі врозтіч — хто куди.

Анаксагор

(по паузі, урочисто)

Донині я уславлював Гадес, [83]

Тепер звернусь угору, до небес...

Ти благісна, ти добрісна,

Трийменна і триобразна,

Діано, Луно, Прозерпіно! —

Врятуй народ мій від загину!

Ти мрійно сяюча і сяйно мріюча,

Надійно знаюча і тайно діюча,

Бездню таємниць ти нам одкрий,

Явись без чар у моці віковій.

(Пауза).

То заклик допоміг?!

Мої слова

Вона вчува —

Природи зрушується біг.

Все ближче й ближче лине он —

Богині круглий сяйний трон,

Кривавим відблиском багриться,

Росте безмірно — страх дивиться!

Спинись, кружало вогнезоре,

Ти знищиш нас, і землю, й море!

То правда, що чаклунський спів

Зухвалих фессалійських дів

Униз звертав твою дорогу

Ділам злочинним на допомогу?

От світле коло потьмарилось,

Враз трісло, блисло, заіскрилось...

Який там гул, яке шипіння,

І гримотіння, й вітровіння!

Перед богинею впаду —

Даруйте! Я призвав біду.

(Падає ниць).

Фалес

Що чулося, що бачилось йому?

Що сталося, ніяк я не дійму.

Я все сприймав не так, як він, інакше.

Це ніч якась химерлива, однак же

Наш місяць так, як за старих часів,

Висить спокійно, де й висів.

Гомункул

Поглянь на карликів жилля —

Раніш там не було шпиля.

Я чув — гора аж застогнала,

То скеля з місяця упала

І причавила всіх як стій,

Байдуже їй, чужий чи свій.

А все ж велика творча сила,

Що, низом діючи й верхом,

За ніч одну звести зуміла

Гори скелястої огром.

Фалес

Облиш те все! То лиш фантом!

Хай гине бридь — нам мало горя,

Хоч ти й хотів царем там бути.

Ходім на світле свято моря,

Чудних гостей уже там ждуть.

(Ідуть геть).

Мефістофель

(дряпаючись горою з другого боку)

Знов лізь по тій крутій тропі скалистій

Та спотикайся об прикорні дубів!

У нас на Гарці дух такий смолистий,

Мов сірка тхне — той запах я злюбив.

А тут така вже сторона мізерна —
Нема нічого схожого ні зёрна...
Чудні ці греки — нічим їм, либонь,
Роз'ятрювать пекельницький огонь.
Дріада
Розумний вельми ти у себе дома,
А тут тобі звичайність невідома.
Чим згадувать весь час про рідний край,
Святим дубам пошану тут воздай.
Мефістофель
Що втратимо, про те завжди гадаєм,
До чого звикнем, те здається раєм.
Але скажи — яка то там трійня
В печері тій, де світло ледве блима?
Дріада
То Форкіади. Познайомся з ними,
Якщо тебе перестрах не спиня.
Мефістофель
А чом би й ні! Та я ж до всього вправний,
Проте дивуюсь, дивлячись на них:
Вони бридкіші, як альравни,
Іще не бачив я таких.
Усі гріхи смертельні навіть,
Коли б їх поруч тут поставить,
Здалися б кращими за них.
Адже страховища подібні
І в нас у пеклі непотрібні,
А тут, у цім краю краси,
їх як античних величають...
Та вже мене вампіри помічають,
Я чую їх шиплячі голоси.
Форкіада
Подайте око, сестри, хай спитає,
Хто це в наш храм зухвало так вступає.
Мефістофель
Добродійки! Дозвольте підійти
І в вас благословенства засягти.
Хоч я немов на чужині знаходжусь,
А вам далеким родичем доводжусь.
Вже бачив я усіх старих богів,
І Рею, й Опс поклоном я почтив,
І навіть Парок, теж дочок Хаоса,
Мені зустріть недавно довелося, —
Але скажу, ніхто не рівня вам;
Я захвату словами не віддам.
Форкіади[84]
Цей дух говорить ніби щось тямуже.
Мефістофель
Дивуюсь я лиш одному — чому ще
Поет ні жоден вас не оспівав?
Зображень ваших теж я не видав,
А вас різець не згірше міг би вдати,
Як ті Венери, Гери та Паллади.
Форкіади

Занурені у ночі самоту,
Не думали ми втрюх про славу ту.
Мефістофель
Авжеж, ви живете собі самотно,
Нікого вам, нікому й вас не видно.
Та краще ж інше місце вам обрять,
Де розкіш і мистецтво вдвох царять,
Де що не день різноманітних кроїв
Із мармуру увічнюють героїв,
Де...
Форкіади
Замовчи! Не спокушай дарма!
З усього того нам пуття нема...
В пільмі ми зроджені, споріднені пільмі,
Ніхто не знає нас — хіба себе самі.
Мефістофель
То байдуже! Ви ж можете на пробу
Другому передати свою подобу.
Одне в вас око, й зуб один на трюх,
Та суть трійну вмістили б ви і в двох, —
Це повністю в міфологічній дусі;
А в третю я на час який вселюся.
Чи згодні ви на те?
Одна
Ну, сестри, як?
Інші
Аби без ока й зуба — хай і так.
Мефістофель
Позбавитись найкращої оздобы —
Не буде досконалої подобы.
Одна
Ти з двох очей одно собі заплющ
Та ікло з рота вискали чимдужч, —
І, в профіль глянуть, будеш акурат
На нас схожий, ніби рідний брат.
Мефістофель
Я рад! Хай так.
Форкіади
Хай так!
Мефістофель
(як Форкіада у профіль)
Я мов картина —
Хаосова улюблена дитина!
Форкіади
Тут трое нас — і всі Хаоса діти.
Мефістофель
Пошився я — ганьба! — в гермафродити.
Форкіади
На нову трійцю просто глянуть любо —
Тепер у нас два ока і два зуби.
Мефістофель
Всіх поглядів я мушу уникати,
Хіба піду в аду чортів лякати.
(Пішли геть).

Скелясті затоки Егейського моря
Місяць підбився в зеніт.

Сирени

(лежать по скелях, співають у супроводі флейт)

Як тебе колись, бувало,
З неба зводили зухвало
Фессалійські чарівниці, —
То й тепер поглянь, царице,
З півми ночі вниз на хвилі,
Млистим блиском заяскрілі,
І осяй в'юнкий народ,
Що вигулькує із вод.

Ми у тебе служба пильна,
Будь же, Луно, нам прихильна!
Нереїди і тритони

(як морські дивогляди)

Залунали дзвінко тони
На усі морські затони,
Добриніли аж до дна...

Ми покинули глибини,
Захист наш од хуртовини,
Зве нас пісня чарівна.
Для вродистої нагоди
Повдягали ми клейноди —
Злото, перли, самоцвіти
І намисто коштовите,
Безліч рідкісних окрас...
Ви скарби ті наспівали,
Як мандрівців чарували, —
Все те маємо од вас.

Сирени

Знаєм ми, що в синім морі
Риби грають на просторі,
Ходять вільно вшир і вглиб.
Ви вдягли коштовні шати,
Тільки ми б хотіли взнати,
Що значніші ви од риб.
Нереїди і тритони
Щоб ті сумніви розбити,
Нашу вищість появити
Вже й раніше ми могли б.
Браття, сестри, нумо, швидко,
Попливімо — буде видко,
Що значніші ми од риб.
(Пливуть геть).

Сирени

Де й ділися вмиць!
Іх рій в Самофракію мчить,
І вітер сприяє плавбі.
Чого ж то тягне так звірів
До царства величних кабірів?
Боги ті на всіх не походять,
Невпинно самі себе родять,
Незнані довіку й собі.

Стій на місці, стій,
Місяцю святий,
Щоб ще ніч потривала,
Щоб зоря нас не прогнала.
Фалес

(на березі до Гомункула)
Тебе я до Нерейя поведу,
Уже його печера на виду.
Примхливий, впертий то старик,
На всіх і все бурчати звик,
І що не чинить людський рід, —
Усе йому не так, як слід.
Та він в майбутнє прозира,
Чимало робить і добра.
Тому-то в світі немала
Йому пошана і хвала.

Гомункул
Постукаймося, що б там не було!
Ачей вціліє і вогонь, і скло.
Нерей
Чи й справді людський голос я почув?
Одразу гнів у серці спалахнув!
Створіння ті богам рівнятись хочуть,
Хоч вище себе зроду не підскачуть.
Мені б, як богу, вже спочить пора,
А все бажаєш доброму добра;
Та всяк, нарешті, власним робом ходить
І тим нанівець всі поради зводить.
Фалес

А все ж тобі звіряємося ми,
Ти, мудрий діду, нас напоуми!
Цей вогник-чоловічок буде рад
Послухатись у всіх твоїх порад.
Нерей
Порад! Чи з них було пуття в людей?
Розумне слово не для їх ушей.
Хоч своєум і напита біди,
Держиться він свого ума завжди.
Паріса ж я, як батько, всовіщав,
Щоб він чужої жінки не чіпав.
Як він зарвавсь до грецьких берегів,
Йому я все прийдешне провістив:
Пожар, і дим, і звалища будов,
Жахну різню, пролиту морем кров,
Страшний суд Трої, ввінчений в піснях
Потомним дням на подив і на жах.
Та він не слухав острого моїх,
Зробив як знав — і Іліон поліг,
Гігантським трупом в муках розпластавсь,
Орлам із Пінда на поталу давсь.
Та й Одиссею я прорік в свій час
Цірцеї хитрість, Поліфема сказ
І нерозсудливість товаришів...
А він таки по-своєму рішив!

По волі хвиль він довгий час носивсь,
Аж випадком в гостинний край прибивсь.
Фалес

Так, мудрецеві прикро все те бачить,
Та хтось колись за раду і віддячить,
А золотник удячності завжди
Переважа невдячності пуди.
У нас поважна справа, не дурниця;
Цей хлопчик хоче так як слід родиться.
Нерей

Найкращий настрій ви зіпсуєте!
Мені сьогодні в голові не те:
Дочок Дорід я в гості запросив,
До мене прийдуть грації морів.
І сам Олімп — не тільки що земля —
Таких створінь повабних не явля;
Вони шугають, зграбні і знадні,
На водянім драконі чи коні,
З стихією зливаючись всуціль,
Мов ніжна піна на поверхні хвиль.
В перловій колісниці навзавід
Мчить Галатея, краща між Дорід;
Коли Кіпріда з Пафосу пішла,
Вона богині місце зайняла
І осягла по ній у спадок там
І колісницю, і престол, і храм.
Тож геть! Не хочу я цю світлу мить
Зненавистю і сварами тьмарить.
Йдіть до Протея! Знає той стовид
І створення, і перетворень хід.
(Подався до моря).

Фалес
Мабуть, ізнов порожняком повернем,
Бо той Протей удався собі химерним:
Його де стрінеш — він щезає вмить,
А й скаже що, то годі зрозуміть.
Та якщо конче хочеш раду мати,
То мусимо таки його спіймати.
(Віддаляються).

Сирени
(угорі на скелях)
Що здалеку там біло
Над хвилями замріло?
Чи то човнів вітрила,
Мов лебедині крила,
Чи то морські невісти
Чудово-промисті?
Спустімся з кручі нижче,
Почуймо голос ближче.
Нереїди і тритони
Вернулись ми щасливо,
Везем вам дивне диво:
На черепашій броні
Кабіри, як на троні.

Богів усі стрічайте,
Піснями величайте.
Сирени
Малі ви на тілі,
Великі на силі,
Надія корабельникам,
Рятунок потопельникам.
Нереїди і тритони
Із нами вже кабіри;
Святкуймо свято в мирі!
Од сили їх святої
Нептун засне в спокої.
Сирени
Ми проти них малі.
Як тонуть кораблі,
їх сила, всім на подив,
Рятує мореходів.
Нереїди і тритони
Ми трьох взяли; четвертий
Не хотів іти, упертий,
Сказавши, що один
За всіх їх дума він.
Сирени
Глузує бог із бога —
Нічого їм від того,
А ми шануймо всіх,
Щоб не страждать від них.
Нереїди і тритони
їх, власне, цілих сім.
Сирени
А де ж їм бути всім?
Нереїди і тритони
Цього не можемо сказати,
Хіба на Олімпі спитати;
І думаєм чогось ми,
Що є вже там і восьмий.
Ті припливуть пізніше,
Розвинувшись повніше.
Вічно пориваються
В далечінь славути,
Неосяжне досягнути
Ревно сподіваються.
Сирени
Молитись нам
Усім богам,
Чи тут, чи там
Стоїть їх храм.
Нереїди і тритони[85]
Перед нам тут вести дано,
Хто б нашу славу змірив?
Сирени
Ви більші, ніж герої
Історії старої;
Вони дістали лиш одно,

Якесь там золоте руно,
А ви — кабірів.[86]
Загальний хор
(підхоплює)
Вони лиш золоте руно,
А ми (ви) кабірів!
Нереїди й тритони пливуть далі.
Гомункул
Немов горшки, потвори ці,
Поглянеш — глина гола,
А розбивають мудреці
Об них твердії чола.
Фалес
Усякий з них того й бажа:
В монеті ціниться іржа.
Протей[87]
(незримо)
І я, старий, скажу радніше,
Що чим чудніше, тим гідніше.
Фалес
Де ти, Протею?
Протей
(як черевомовець, то ніби здалеку, то зблизька)
Тут! і тут!
Фалес
Оддавна був ти баламут!
Та я ж тобі старий товариш,
Мене так просто не обмариш.
Протей
(ніби здалеку)
Прощай!
Фалес
(нишком до Гомункула)
Він близько десь. Світи, світи-бо!
Цікавий він, немов та риба;
Огонь його сюди принадить,
Хоч так, хоч так себе він зрадить.
Гомункул
Заллю я світлом радо все дотла,
Але гляди, щоб не розбити скла.
Протей
(приймає вигляд здоровенної черепахи)
Що це воно так гарно блись та блись?
Фалес
(застує Гомункула)
Як хочеш бачить — ближче підступись
Та обернись гарнесенько в людину,
Ти ж можеш це вчинити в мить єдину;
Бо те, що ми від поглядів ховаєм,
Покажемо, кому самі бажаєм.
Протей
(приймає людську подобу)
Та ти й хитрець, а не лише мудрець.
Фалес

А ти на перетворення митець.

(Відслоняє Гомункула).

Протей

(здивовано)

Світячий карлик! От мені дивниця!

Фалес

Він просить ради, як би дородиться.

Мені він по секрету оповів,

Що створений поки що лиш напів.

У нього є вже якості духовні,

Але тілесні — надто аж умовні.

Його лиш скло од згуби береже,

Утілитись пора б йому уже.

Протей

Це ніби непорочне зачаття:

Не народившись, маєш ти життя!

Фалес

(стиха)

Іще одна є вада в цім дитяті:

Ніякої воно не має статі.

Протей

Та це якраз йому на щастя,

Стать по бажанню нині дасться.

Чого тут довго мудрувать —

Ти мусиш з моря починать!

Там починається дрібнота,

Що ще дрібніших знай глита;

Росте, росте — і вироста

Все досконаліша істота.

Гомункул

В повітрі чуть живлющий запах брості,

Я плаваю в якійсь приємній млості.

Протей

Так, правда, приязне маля!

А далі буде ще приємніше.

Ходім на замість відціля,

Живлом там пахне ще таємніше.

Дивись, он перезва морська,

Ходім поглянемо зблизька,

Ходім!

Фалес

І я піду туди.

Гомункул

Три духи йдуть на три лади.

Тельхіні[88] родоські підпливають на водяних конях і драконах, з

Нептуновим тризубцем у руках.

Хор

Нептуну ми гарний тризубець скували,

Щоб владно спиняв ним він хвилі зухвали.

Як Зевс-громовержець гримає в перуни,

Нептун їм назустріч здійсмає буруни,

Як блискавки в небі блискочуть між туч,

То й хвилі у морі клекочуть у ключ.

Що б'ється між ними в одчайнім змаганні,

Те згине, потоне в безодні, у хлані.
Тому-то сьогодні бог берло нам дав,
Щоб кожен на святі безпечно гуляв.

Сирени

Ви жерці ясного Феба,
Любленці денного неба,
Артеміду ми чтимо,
А привіт і вам шлемо.

Тельхіни

Прекрасна богиня нічного склепіння
Зичливо приймає і брату хваління,
На щасний Родос поглядає щомить,
Де вічний пеан Аполлону гримить.
Як тільки задніє — блищить його промінь,
Нас пестить і гріє живий його племін,
І гори, й оселі, і берег і хвилі
У світлі веселім Огнистому милі.
Туман на наш острів закрався б дарма —
Сяйне лиш, війне лиш — туману й нема.
Згори Феб там бачить усі свої лики —
Юнак він і велет, лагідний, великий..
Ми першими в світі в країні своїй
Поставили бога в подобі людській.

Протей

Нехай хизуються родосці!
Святому сонцю в високості
Кумири мертві — прах і дим.
Поставлять вражі остров'яни
Велике божище мідяне
Та й носяться не знати з чим.
А що ж їм справді удалося?
Стояв, стояв кумир-колбс,
А ледве в надрах затряслось —
Усе нанівець розплилося.
Та що й казать! Усе земне —
Нікчемне, хирне і дрібне;
В воді буйніш життя природи;
Замчить тебе на вічні води
Протей — дельфін.

(Скидається дельфіном).

Не бійся, сядь

Мені довірливо на спину!
Щасти нам, доле, цю дитину
Із Океаном поєднать.

Фалес

Виконуй мудрую пораду —
Творися з краю і по ряду!
До дій швидких готовий будь!
Ти перейди всі вічні норми,
Перебери незлічні форми,
Бо до людини довга путь.
(Гомункул злазить на Протея-дельфіна).

Протей

Спрямуй свій дух в живу вологу,

Буяй в ній широко, розлого,
Зазнай життя до повноти.
Не квапся в вищі лиш одміни,
Бо вже як дійдеш до людини,
То далі нікуди іти.
Фалес
Та непогано б кожному із нас
Буть справжньою людиною в свій час.
Протей

(до Фалоса)
Та ти ж якраз таким і був,
Тому й свій час пересягнув;
Бо серед блідного привиддя
Тебе я бачу не одне століття.
Сирени

(на скелі)
Що за флер прозорий скраю
Коло місячне обвив?
Впізнаємо любу зграю
Білокрилих голубів.
Із Пафосу прилетіли,
До кохання запальні,
Бути свідками схотіли
Шаленистої гульні.
Нерей

(підступає до Фалеса)
Як людині подивиться,
То — проміння гра примхлива,
А у духа-ясновидця
Думка інша, справедлива.
Це — священні голуби,
Славний почет Галатеї,
Льоту навчені від неї
Із прадавньої доби.

Фалес
Пристаю і я на те,
Що цей мудрий муж мовляє,
У природу він вселяє
Щось живе і щось святе.
Псілли і Марси
(на морських биках, телятах і баранах)
На Кіпрі, в яскинях підземних,
В повітря тремтіннях таємних,
Ми з давніх-давен гніздимося,
Безпечні Нептуна й Сейсмаса.
Там бережно нами храниться
Богині ясна колісниця,
Що іншим і в сні не присниться.
В цю ніч із тремким мерехтінням
Над хвиль мережастим плетінням,
Невидні новим поколінням,
Приводим царицю сюди.
Не боязно нам ні орла того,
Ні лева крилатого,

Ні хреста, ні півмісяця, [89]
Що гордливо знай висяться,
Між собою воюючи,
Тут по черзі пануючи,
Край багатий руйнуючи.
Ми, як завжди,
Прекрасну царицю приводим сюди.
Сирени
Коливаючись повільно,
Ближче й ближче надплива,
Обліпивши повіз щільно,
Мальовнича перезва.
То дебелі Нереїди —
Дикий вигляд, добра суть,
І тендітніі Доріди
Галатею нам везуть:
Величава, богорівна,
Знак безсмертя на чолі,
Та ласкава і чарівна,
Як проста дочка землі.
Доріди
(хором, пропливаючи на дельфінах повз Нерей)
Лий нам, Луно, ласку світла,
Глянь, як любо юнь розквітла!
Тих, що візьмемо в мужі,
Панотцеві покажи.
(До Нерей).
Врятували з паші виру
Ми цих гарних юнаків,
Доглядали потай миру
Між мохів та комишів.
Поцілунками палкими
З них одплату візьмем всі ми;
Привітай же красунів!
Нерей
За добродійство в нім же й нагорода,
У милосерді вам же й насолода.
Доріди
Якщо ми за благодію
Сподобилися похвал,
Ввічливі, батьку, нашу мрію —
Їхню юнь і їхній пал.
Нерей
Радійте з цих чудесних сходин,
Із юнаків зробіть дружин,
Та я того їм дати не годен,
Що може дати Зевс один.
Під вами хвиля хистко гнеться,
Така ж хистка і та любов;
Як порив пристрасті минеться,
На берег вихлюпніть їх знов.
Доріди
Ви, гарні хлопці, нам дорогі,
Та вже нам розлуку кличуть...

Ми хочем вічної жаги,
Боги її не зичать!
Юнаки
Як любо лелієте ви нас
Ласкавим теплом дівочим!
Таке нам щастя в перший раз,
Ми кращого й не хочем.
Галатея надпливає на колісниці з мушлів.
Нерей
Це ти, моя доню!
Галатея
Мій любий татусь!
Спиніться, дельфіни, нехай подивлюсь!
Нерей
Вони не спинились; гучною юрбою
Йдуть далі у звичному крузі...
Коли б узяли і мене вже з собою!
Ах! Що їм по батьківській тузі!
Та цього стрічання щаслива мить
Річного чекання томління затьмить.
Фалес
Хвала вам, і прісно хвала!
У мене душа розцвіла
Великим, прекрасним, правдивим..
Усе із води появилось,
Все вічно водою живилось!
Будь нам, океане, зичливим!
Коли б не ти із тучами,
Рясні дощі несучими,
З потоками кипучими
І ріками могучими —
І гори, і доли були б без пуття,
Ти цілому світу струмуєш життя.
Ехо
(хор всіх кругів)
Ти цілому світу даруєш життя.
Нерей
Вони звертають вдалині —
Не пройдуть більше при мені;
Далеко протяглими тронами
За свята нічного законами
Збіговище плине в'юнке.
Та жемчужний трон Галатеї
Все бачу в тій юрмі;
Він блискотить зорею
У пільмі.
Що любим, те нам видно всюди!
Й далеко буде
Світле і ярке,
Дійсне і близьке.
Гомункул
В волозі цій розмайній
Вбачає дух мій сяйний
Найкращу красоту.

Протей

В волозі життедайній
Осягне дух твій сяйний
Найвищу висоту.

Нерей

Яка нова тайна в тій зграї урочій
Засяяла сяйно і ловить нам очі?
По жемчугу грає огонь перебіжно —
То сильно й яскраво, то лагідно й ніжно,
Тріпоче любовно круг ніг Галатеї...
Фалес

То бідний Гомункул послухав Протея...
Охоплений владно одною жагою,
В життя він ірветься, тремтить з непокою...
Коли б він нагально об трон не розбивсь!
Спахнуло — сяйнуло — уже він розливсь...

Сирени

Яке ж то нам чудо явилось огнисто,
Що хвиля об хвилю черкає іскристо?
Всю просторінь полумінь вщерть пойняла,
Зажеврили в темряві ночі тіла,
Усе надокола вогнем запалало...
Хай царствує Ерос — усьому начало!
Слався, море! Славтись, хвилі,
Світлим блиском заіскрілі!
Слався, вогне! Слався, водо!
Слався, дивная пригода!

Увесь хор

Слався, вітре, милий брате!
Слався, земле, щедра мати!
Всім стихіям чотирьом
Возсилаємо псалом!

ДІЯ ТРЕТЯ

Перед палацом Менелая у Спарті
Увіходить Гелена з хором бранок-троянок.[90]
Провідниця хору Панталіда.

Гелена

На світ увесь прославлена й ославлена,
Приходжу я, Гелена, прямо з пристані,
Мов п'яна ще від плеску хвиль розгойданих,
Що з ласки Посейдона, Евра силою
Несли нас на хребтах високих, пінявих
З фрігійських піль до батьківщини берега.
Цар Менелай із воями хоробрими
Святкує там внизу своє повернення.
Тож привітай мене, високий тереме,
Що Тіндарей, мій батько, повернувшись
Від пагорба Паллади, тут на кручі звів;
Ти був у Спарті всім домам окрасою,
Як, граючись, в тобі ми з Клітемнестрою
Росли з братами Кастором і Поллуксом.
Вітайте й ви мене, о двері бронзові!
Колись гостинно відчинились навстіжень
Ви Менелаю, в величі пресвітлому,

Обранцеві моєму, нареченому.
О, відчиніться знов, я мушу виконать
Царський наказ – подружній мій обов'язок.
Пустіть мене! Позаду хай лишаються
Всі буряні пригоди й хвильні злигодні!
Відколи я безжурно дім покинула,
Подавшись в храм Цитери по обітниці,
І вкрав мене фрігійський розбишака там[91], –
Відтоді сталося багато дечого,
Про що так любо людям всюди славити
І так нелюбо нещасливцю слухати,
Про кого поговір у казку вибуяв.

Хор

Не зневажай, царице з цариць,
Дарів найвищих, блага із благ!
Щастя найбільше тобі лиш дано,
Слава краси, що затьмарює все.
Гордий герой, бо славне ім'я
Іде перед ним, –

Та впертість сама схиляє чоло
Перед красою всесильною враз!

Гелена

Доволі! З мужем ми плили разом сюди,
Тепер одну до міста він послав мене;
А що на мислі в нього – не вгадать мені.
Чи буду знов дружиною, царицею,
Чи жертвою за кривду Менелаєву,
За лихоліття довгочасне еллінів?
Взяли мене, а чи в полон – не відаю.
Бо славу й долю, – двох краси супутників
Непевних тих, – двозначно прорекли мені
Боги безсмертні; й навіть на порозі тут
Вони звелись навстріч мені погрозливо.
Уже й на кораблі дививсь на мене муж
Лиш порідку й не озивався приязно,
Немов на мене він лихе намислив щось.
Коли ж ввійшли човни в сагу Евротову,
То, ледь об землю їх носи черкнулися,
Промовив він, неначе богом зрушений:
"Тут всі мої в порядку вийдуть воїни,
Огляну їх я на морському березі,
А ти їдь далі вздовж Еврота славного,
Землею благодатною, плодючою,
Скеровуй коней луками квітчастими,
Аж виїдеш на ту прегарну рівняву,
Оточену узгір'ями величними,
Де наш святий Лакедемон красується.
Приїдь, іди в високовезий дім царський,
Збери усіх служебок, що лишив я там
Із бабою-шафаркою обачною; [92]
Нехай вона покаже всі скарби тобі,
Від батька в спадок дістані і надбані
Пізніш трудами мирними і ратними;
Побачиш там ти все в порядку пильному,

Цареві ж бо подоба, повернувшись,
Знайти в господі все добро-майно своє
На тому місці, де колись лишив його;
Бо раб не змінить, що царем заведено".

Хор

Нехай ті всі чудові скарби
Тобі голублять серце і зір!
Кільця оздобні й корони сяйні
Гордо та пишно недвижно лежать.
Тільки ввійди і їх загадай —
Вони оживуть;
Побачимо ми, як світла краса
З золотом, з перлами вступить у спір.

Гелена

А далі так промовив повелитель мій:
"Коли усе, як водиться, оглянеш ти,
Візьми триніжків, скільки буде в надобі,
Й начиння все, що треба жертводієві
Для звершення обряду урочистого —
І казани, і чаші, і полумиски;
Налий води із джерела священного
В глеки високі; налаштуй доволі дров
Сухих, палких, із дерева горючого,
Та щоб ножа було як слід нагострено;
А всьому іншому сама вже лад даси".
По тих словах додому відіслав мене;
А що за животвір богам гадає він
Офірувати — так і не сказав мені:
Непевне щось! Та що мені журитися —
Нехай усе так чиниться і діється,
Як вирішать безсмертні небожителі.
Чи добрим, а чи злим здається вирок той,
Доводиться покірним бути смертному.
Не раз було, що зносивсь ніж офірника
Над шиєю похилою рокованця
Та й не спускавсь — являлось перешкодою
Втручання ворога чи й бога доброго.

Хор

Як усе складеться — невгадна річ.
Сміло, царице, іди,
Куди слід!

Людям добро і зло
Все неждано приходить;
Віщуванням віри не ймем.
Троя ж горіла, й бачили ми
Смерть у вічі — ганебну смерть;
А зараз ми тут
Тобі радісно служим,
Бачимо в небі сонце сліпуче
І красу всьогосвітню —
Тебе! О, щасливі ми!

Гелена

Ну що ж, нехай стається те, що станеться!
Я мушу йти не гаючись у дім царський,

Давно не бачений, жагуче бажаний,
Немов утрачений — і знов повернений.
Так легко не зійду я тими сходами,
Де я гуляла жвавою дитиною.

Хор

Сестри коханії,
Бранки сумливії!
Жаль і тугу забудьмо!
Разом з царицею,
Разом з Геленою
Возвеселімся, що вона
Хоч і пізно — вертається
Кроком твердим і радісним
Знов до отчого дому!
Слава святим богам,
Що сподобили нас
Путь верстати щасливо!
Линуть-бо звільнені,
Ніби окрилені,
Через безодні хоч які;
В'язень же бідний задарма
Руки благально простяга
До стін німої в'язниці.
А її із чужини,
Іздалеку,
Із троянських руїн
Боги вернули сюди
У старий, оздоблений знову
Отчий дім,
Щоб по безмірному
Щастю і горю
Літа дитинячі
Вона знову згадала.

Панталіда

(провідниця хору)

Покиньте стежку співу сяйно-радісну
І до дверей ви зором оберніться!
Що бачу, сестри? Це ж до нас вертається
Цариця кроком бистрим і схвильованим!
Що скоїлось, царице? Що могло тобі
В твоїм дому замість вітання вірних слуг
Страшне спіткатися? Та ти й не криєшся —
Відраза на чолі твоїм малюється
І гордий гнів, що з дивуванням бореться.

Гелена

(не зачинивши дверей, збентежено)
Не личить переляк дочці Зевесовій,
І страх рукою знишка не торкне її.
Та жах, що народився в надрах темряви
І з правіку приймає різні постаті,
Мов полум'я з вулкана вогнедишного,
Нарине нагло — потрясе й герою дух.
Так і тепер знаменнями жакливими
Стігійці вхід у дім мені охмарили,

Що від порога рідного, жаданого
Радніша б я втекти, немов нелюбий гість.
Та ні, на світло вийшла я, і далі вже
Мене вам не прогнати, сили темнії!
Я освячу палати, і, очистившись,
Хай прийме вогнище царя з царицею.
Провідниця хору
Відкрий слугиням шановливим, владарко,
Що там тобі всередині спіткалося?
Гелена
Що бачила я там, і ви побачите,
Коли ще ніч своє потворне кодро те
Не поглинула в надра таємничії.
Та щоб ви знали, я скажу й словами вам:
Гадаючи про свій святий обов'язок,
Вступила я в хором царський, у присінок —
Дивуюся пустельності й мовчазності;
Не чує вухо походу поспішного,
Не бачить око порання покvapного,
Нема ніде ні служниці, ні ключниці,
Щоб привітала приязно прибулицю.
Іду я далі, підійшла до вогнища,
Аж бачу, коло приску недотлілого
Сидить так ніби жінка, щось, закутавшись, —
Велика, спить — не спить, а мов задумалась.
Недбалу владно я до праці збуджую,
Гадаю, що то ключниця, поставлена
Тут мужем, щоб усьому дому лад вести;
Вона ж сидить, закутавшись, недвигою.
Я погрожаю — руку підвела вона,
Немов мені тікати геть наказує.
Розгнівано від неї одвернулась я,
На сходи йду, що із покою спального
Ведуть до скарбосховища багатого;
Але ж яга з долівки тут зірвалася,
Мені дорогу грізно заступаючи, —
Худа, висока, з дико хмурим поглядом,
Що душу й зір жахає неоміряно.
Та річ моя тут марна, бо словами я
Не вималюю постаті потворної.
Дивіться, йде! І світла не злякалася!
Та наша влада тут, допоки верне цар.
Красоприхильник Феб те ночі твориво
Здоліє геть прогнати чи приборкати.
Форкіада виступає на порозі між одвірками.[93]

Хор

Всього зазнала я, хоч і юні
Кучері в'ються в мене круг чола;
Жахів немало бачила навіч —
Бою злигодні, Трої пожар,
Згуби ніч.
Чула я гамір з'юрмлених воїв,
Чула безсмертних грізне гукання,
Чула мідяний Розбрату голос,

Що серед поля гучно лунав,
В мури бив.
Ох, ті мури стояли ще,
А вже полум'я ринуло,
Дім за домом руйнуючи,
Звідусіль налягаючи, —
Потрясло, мов ураган,
Місто, загорнене в морок.
Біжучи крізь вогонь і дим,
Я вбачала крізь заграву
Велетенськії постаті
Олімпійців розгніваних;
Грізно, грізно йшли вони
В палахкотінні жахному.
Я не знаю — бачила
Все те справді я чи мій дух,
Жахом оплутаний, марив лиш.
Тільки знаю, що бачу
Перед собою нині щось
Несказанно жахливе;
Навіть могла б торкнутися
До страхіття руками я —
Та побоююсь лиха.
Котра, скажи, ти
З Форкіса дочок?
Бо добре бачу вже —
Ти з його роду.
Мабуть, одна з Грай хмуровидих,
Що вживають по черзі вдвох
Одне око й один зуб —
Жаховиті почвари!
Як же ти сміла
Поруч з красою
На очі Фебові,
Маро, з'явитись?
Ну що ж, виходь, виходь, як хочеш,
Все ж на огиду не гляне він;
Бо його священний зір
Зроду тіні не бачив.
Нас же, смертних, примушує
Доля зла, невблаганная
Муку тяжкую зносити —
Гірко на мерзощі, всіми зневажені,
Красолюбцям дивитися.
Ти, що стріла зухвало нас,
Слухай гану й прокльонів град,
Слухай лайку й погрози грім
З уст проклинаючих гордих
щасливців тих,
Що боги сотворили їх!
Форкіада
Старе це слово, та довічна правда в нім,
Що стид з красою не живуть у приятні,
Не ходять поруч стежкою житейською:

Одне із одним ворогують глибоко,
І де вони удвох собі зустрінуться,
То спинами навзаєм обертаються
І різно кроком поспішним розходяться,
Стид — з тугою, краса — з пихою гордою,
Поки обох не вкриє Орку темрява
Або дочасно старощі не зборкають.
І ви, нахаби, з чужини приплентачі,
Сюди, мов журавлі оті, наринули,
Що з хриплим і пронизливим курлюканням
Над головами пролітають хмарою,
Аж треба вгору глянуть подорожньому, —
І знов вони своїм шляхом потягнуться,
А він — своїм; і з вами так же станеться...
Хто ж ви такі, що тут, в царській хоромині,
Буяєте менадами сп'янілими?
Хто ж ви такі, що на поштиву ключницю,
Мов собачня на місяця, розгавкались?
Гадаєте, не знаю, що за цяці ви?
В воєнний час і зроджені, і зрощені,
Лакомствами розпущені й розбещені,
І вояків, і громадян спокусниці!
Поглянуть — чисто сарана ненаситна,
Що ниви нам родючі поспіль нівечить,
Чужих трудів ледачії розхвійниці,
Добробуту ганебнії нищительки,
Товар обмінний, капосні запроданки!
Гелена
Хто лає слуг у паниній присутності —
Привласнює собі права господарки,
Бо їй одній хвалить годиться хвальнее,
І їй одній карати за переступи.
А я своєю челяддю вдоволена;
Вони мені служили щиро й віддано,
І в Трої ще — і в цілій, і в зруйнованій, —
І в злигоднях непевних мореплавання,
Де часто й густо всяк за себе дбає лиш.
І тут од них добра я сподіваюся;
Не в тім річ, хто слуга, а в тім, як служить він.
Тож замовчи і більше не визвірюйся;
Коли ти досі лад вела у палаці
Замість хазяйки — честь за те й хвала тобі;
Тепер прийшла хазяйка — уступися їй,
Бо замість дяки кари ще здобудешся!
Форкіада
Так, має право челяді погрожувать
Царська жона, ясна домодержавиця,
Що довгі роки мудро в домі правила.
Тепер, коли сюди ти, знову визнана,
Вступаєш господинею й царицею, —
Прийми до рук давно забуті поводи,
Всьому добру і всім нам будь володарка.
Але благаю, захисти стару мене
Від ледащиць, що, мов гуски, гелґочучи,

Круг тебе в'ються, гарная лебедонько!
Панталіда
Яка гидка проти краси бридота ця!
Форкіада
Який дурний цей нетям проти розуму!
Далі хоретиди виходять із хору, відмовляючи поодинці.
Перша хоретида
Напевне, ти Ереба й ночі виплодок.
Форкіада
Ти Скіллі ніби-то сестра питимая.
Друга хоретида
Увесь твій рід — потвори та страховища.
Форкіада
Іди до Орку! Там уся рідня твоя!
Третя хоретида
Та й ті, що там живуть, молодші всі, як ти.
Форкіада
Іди підсунься до древнього Тірезія!
Четверта хоретида
Тобі за внучку мамка Оріонова.
Форкіада
Тебе кормили Гарпії з помийниці.
П'ята хоретида
А ти вже, худорба, чим ти годуєшся?
Форкіада
Та вже ж не кров'ю, що до неї ласа ти!
Шоста хоретида
Сама трупиця, трупами ти ласуєш.
Форкіада
У тебе й зуби в пельці мов вампірячі.
Панталіда
Скажу я, хто ти, щоб тобі заціпило!
Форкіада
Скажи, хто ти, і загадка розгадана.
Гелена
Не з гнівом, а із сумом я втишаю вас —
Забороняю навісні пересвари!
Володарю немає шкідливішого
Над розбрат і незлагоду між челяддю:
Тоді його накази не вертаються
Луною виконання незабарного, —
Бувають скрізь свавільники розгукані,
І він даремно лає їх, розгублений.
Та це не все ще: сварами та чварами
Ви лиховісних викликали привидів;
Вони мене обстали, ніби в Орку я,
А не до краю рідного вернулася.
Чи це мара, чи спогади минулого?
Чи я була, чи є, чи буду жахом тим,
Руїницею міст, манною, маревом?
Тремтять дівчата, а тобі все байдуже,
Промов, стара, слова свої розважливі!
Форкіада
Хто довгих літ всіляке щастя згадає,

За сон тому богів найвищі милості.
Ти ж, долею прещасною впосажена,
В житті стрічала лиш коханців пристрасних,
Готових на які завгодно подвиги.
Тезей тебе запраг, тебе, дитину ще,
Сам гарний, дужий, рівня Геркулесові.
Гелена
Узяв мене, десятилітню сарноньку.[94]
Сховав мене в Афідні-місті, в Аттиці.
Форкіада
Коли ж тебе звільнили Кастор з Поллуксом,
Геройства цвіт найкращий за тобою вивсь.
Гелена
Та підійшов під ласку перш, признаюся,
Патрокл одважний, побратим Ахіллові.
Форкіада
Тебе ж оддав твій батько Менелаєві,
Що був і морехід, і домолюб разом.
Гелена
Віддав йому дочку, а з нею й царство все,
І Герміона в шлюбі тім родилася.
Форкіада
А як пішов він в бій за критську спадщину,
Прекрасний гість явивсь тобі, самітниці.
Гелена
Нащо ти згадуєш напіввдівство мое
І лихо, що мені потому скоїлось?
Форкіада
Бо в тій війні і я, критянка вільная,
У бранку обернулась, у невірлицю.
Гелена
Шафаркою тебе він враз поставив тут,
Звіряючи на тебе все майно своє.
Форкіада
А ти його покинула і в Трої десь
Кохання насолодами впивалася.
Гелена
Не говори про насолоди! Безліч бо
Мені упало злигоднів на голову!
Форкіада
Ще славлять, ніби двійником являлась ти —
Тебе і в Трої, і в Єгипті бачили.
Гелена
Облиш химерні вигадки та вимисли,
Бо хто я є, уже й сама не тямлю я.
Форкіада
А ще говорять, що до тебе з Гадесу
Ахілл літав любовним перелесником,
Бо й за життя без долі був закоханий.
Гелена
Як тінь із його тінню я єдналася, —
То був лиш сон, те і слова потверджують:
Тепер уже й сама я тінню нидію.
(Омліває, падає на руки півхору).

Хор
Змовкни, змовкни,
Зловіснице, злорічнице ти!
Із пащеки однозубої,
Із гирла жахного
Тільки лихе можна почуť.
Бо та злоба, що вдає з себе добрість,
Вовче нутро під овечим руном
Більше лякають мене, як трьох –
головий той Цербер.
Ми тривожно слухаєм:
Чом? Як? Відки те взялось –
Тая лютість,
Що в потворі таїться десь?
Замість утішних, привітних, лагідних
Слів, що навіяли б нам забуття,
Ти із минулого згадуєш
Більше про нещастя,
Блиск теперішнього тим
Ти отьмарюєш разом
І в майбутнім
Світло надії криєш ясне.
Змовкни, змовкни!
Щоб душа із цариці
Геть не вилинула,
Щоб осталась надовго
В найпрекраснішій тілі,
Що понад нього в світі нема.
Гелена опритомніла і знову стає серед хору.
Форкіада
Із-за хмари, із-за тучі вийди, сонце золоте!
І сповите ти ясніло, а тепер – гори, палай!
Глянь ласкаво, як навколо розцвітає любо світ!
Хоч і звуть мене бридкою, я прекрасне визнаю.
Гелена
Хилитаючись виходжу я зі млосної імлі;
І радніша б відпочити, бо вже втома всю змага,
Та годиться нам, царицям, як і людям взагалі,
Бадьоритись, не коритись несподіваній біді.
Форкіада
Нині встала перед нами ти у величчі краси;
В тебе в зорі – повеління; що велиш нам? Говори!
Гелена
Що ви згаяли у сварці, надолужте нині враз!
Все зготуйте для офіри, як загадано царем!
Форкіада
Все готове вже в хоромі: триніг, чаші, гострий ніж,
Чим кропити, чим кадити – тільки жертву укажи.
Гелена
Не назвав і цар офіри.
Форкіада
Не назвав? О горе нам!
Гелена
Що за горе прочуваєш?

Форкіада
О царице! Жертва — ти!
Гелена
Я?
Форкіада
І решта.
Хор
Горе й лихо!
Форкіада
Ти поляжеш під ножем.
Гелена
Це жахливо! Чуло серце!
Форкіада
Неминучий той кінець.
Хор
Ах! А ми? Що з нами буде?
Форкіада
їй судилась гідна смерть,
Вам же всім упала доля — у піддашші на трямку,
Мов дроздам у западеньці, теліпатися рядком.
Гелена і хор стоять, уражені й перелякані, своєрідною мальовничою групою.
Привиддя! Так усі й поціпли злякано,
Тремтять за те життя, що вже немає в них...
Отак і люди — ті ж нікчемні привиди,
Не люблять з сонця світом розлучатися,
Та від кінця — ні випросу, ні визволу,
І всі те знають, хоч бодай не знать його!
Так, ви пропащі! Нум, пора заходитись!
(Плеще в долоні).
Де не взялись у дверях замасковані карлики, що жваво виконують усі загади.
Сюди, до мене, карлики кружалисті!
Підкочуйтеся! Тут досхочу нашкодите.
Ось місце вівтарю золоторогому;
На срібний пруг кладіть ножа блискучого,
Глеки поналивайте вщерть водою ви,
Щоб плями крові чорної було чим змити;
Долівку застеліть розкішним килимом,
Щоб жертві стать по-царському навколішки,
Нехай тоді її, обезголовлену,
Почесно, як годиться, поховаємо.
Панталіда
Стоїть цариця осторонь, задумавшись,
Дівчата в'януть, мов трава підкошена...
Між них найстарша я, і мій обов'язок —
З тобою, щонайстарша, перемовитись.
Досвідчена ти, мудра й мов зичлива нам,
Хоч та безмізка челядь і сварилася.
Скажи, як можна лихові зарадити?
Форкіада
Це легка річ; залежить од цариці лиш
Себе спасти і вас зарядувати всіх,
Тут треба тільки швидкості й рішучості.
Хор

Найчесніша поміж Парок, наймудріша між Сівілл,
Не вживай ти злотних ножиць, провісти нам довгий вік!
Бо мов чує вже гойдання, неприємне колихання
Наше тіло, що воліло б колихатись у таночку
Чи в обіймах любо млить.

Гелена

їх страх бере; мені ж не страшно — боляче;
Даси рятунку, то прийму з подякою;
Бо мудрому, обачному стає не раз
Можливим неможливе. Говори мерщій!

Хор

Говори ж ти, не барися: як нам, бідним, увільниться
Від тих зашморгів жорстоких, що намистом ненависним
Нам от-от очеплять шиї? Вже ми чуєм, бідолашні,
Задихання, жах конання... Зжалься, змилуйся над нами,
Рее, мати всіх богів!

Форкіада

Чи стане ж вам терпцю на довгу оповідь?
Я б розказала вам про все, що трапилось.

Хор

Ой, стане! Поки слухатимем — житимем.

Форкіада

Той, хто добра пильнує, дома сидючи,
Хто стіни житла дбало зашпаровує
І лагодить покрівлю, щоб не капав дощ, —
Той вік звікує в щасті і в добробуті!
Хто ж кине те святе домове огнище
І легковажно у світи повіється, —
Хоч місце й найде той старе, вернувшись,
В нім змінено усе, коли не знищено.

Гелена

Облиш старі, усім відомі приказки!
Розповідай, та не роз'ятрюй ран старих!

Форкіада

Це не докір, а вступ лиш до історії.
Цар Менелай блукав десь, все плюндруючи,
Ні суходолу не минав, ні острова,
Часами навертався лиш зі здобиччю.
Провоквав аж десять літ під Троєю,
А скільки літ додому плів — не відаю.
А що ж ведеться в домі Тіндареевим?
Що діється у царстві Менелаєвим?

Гелена

Невже ти так із лайкою зріднилася,
Що без докору й слова вже не вимовиш?

Форкіада

Не рік, не два гуляло пустовщиною
Міжгір'я, що лежить од Спарти к півночі,
За Тайгетом, звідкіль шумливим бистренем
Еврот біжить, до нас у діл спускається,
Лебежі стаї в комишах погойдує.
В міжгір'ї тім осілось плем'я сміливе,
Прийшовши з глибу пільми кімерійської, [95]
Ізмурували тверджу неприступну там

І верховодять краєм, як їм хочеться.
Гелена
Чи видано ж? І як вони зробили те?
Форкіада
Та мали час — затого буде двадцять літ.
Гелена
Один там пан? Чи зграя то розбійницька?
Форкіада
Вони не розбишаки, й пан один у них.
Його не ганю, хоч сюди й навідувався;
Усе б забрати міг, а вдовольнивсь, проте,
Дарунками, мовляв, а не даниною.
Гелена
Який же він?
Форкіада
Та я його вподобала:
Хороший, жвавий, сміливий, освічений,
Розсудливий — не гурт таких між греками,
Хоч варварами звуть їх, я не думаю,
Щоб хто з них здатен був на ті жорстокості,
Що їх герої в Іліоні коїли.[96]
Звіряюсь я його великодушності.
А замок той — аби ви тільки бачили!
Вже не того незграбного муровання,
Що ваші предки так чи сяк виводили,
Нетесаними кам'яними брилами
Вергаючи безладно по-циклоп'ячи;
У них же замок — шнур у шнур розмірено.
Зокола глянь — до неба аж здіймається,
Гінкий, кріпкий, мов сталь гладка, поблискує.
І думкою полізеш — піде поковзом.
Всередині ж лежить просторе дворище,
Будівлями всілякими обсажене;
Колони скрізь, колонки, арки й арочки,
Альтани, галереї, ходи й виходи,
Герби...
Хор
Герби? Які герби?
Форкіада
Ви ж бачили
Гадюку в'ячу на щиті Аяксовім;
Так само мали й семеро під Фівами
У себе на щитах значущі образи:
Чи місяць та зірки на небі темрявім,
А чи боги, герої, списи, факели,
Усе, що мирним городам погрожує.
Такі ж ото процвітані зображення
І ці герої мають з діда-прадіда:
Леви, й орли, дзьоби, і крила, й пазури,
Павинний хвіст, троянди, роги зуброві,
Смужки червоні й сині, злотні й сріберні;
І все то те у залах понавішано,
А в залах тих і просторо, і весело —
Бери й танцюй...

Хор

Скажи, чи є ж танцюри там?

Форкіада

Та ще й які! Золотокудрі красені!

Від них аж паше молодістю ярою,

Як од Паріса, що царицю..

Гелена

Годі вже!

Не відбігай від речі, до кінця доводь!

Форкіада

Тобі кінця доводити — погоджуйся,

І я тебе перенесу у замок той.

Хор

Погоджуйся, себе і нас врятуєш ти!

Гелена

Невже ж таки я маю сподіватися

Від Менелая лютої жорстокості?

Форкіада

Забула, що вчинив він Деїфобові?

З тобою, братовою завдоволю,

Він жив насильно, ласо розкошуючи,

Тож Менелай йому і носа, й вуха втяв,

Збагнітував, що страх було й дивитися.

Гелена

За мене то він люто так скарав його.

Форкіада

За нього ж то він люто так скара й тебе.

Красу ділить шкода; хто мав усю її,

Радніш уб'є її, як мати тільки часть.

Здалека чути сурми.

Хор здригається.

Як гук сурми у вуха вам вдирається,

Геть шарпаючи душу, так і ревнощі

Вгризаються у груди чоловікові,

Нагадують, що мав він і що втратив він.

Хор

Чуєш, грають жоломійки? Бачиш, блискають мечі?

Форкіада

Здрастуй, царю-володарю! Радю я тобі вслужу.

Хор

Ну, а ми?

Форкіада

А ви, відомо, вам рятунку вже нема:

Перш помре цариця ваша, потім згинете самі.

Пауза.

Гелена

Що зараз треба нам, я вже надумала.

Здаєшся ти мені облудним демоном,

Що і добро на зло оберне з капості.

Піду я поки за тобою в замок той,

Що буде далі — я про тєс відаю,

Не вам відкрити помисли царицині.

Ходімо всі! Стара, іди попереду!

Хор

Залюбки йдем ми туди,
Йдем, поспішаєм;
За нами — смерть,
Перед нами знов
Мури твердині,
Ворогам недоступні.
Хай вони нас бережуть
Так, як і наш Іліон, —
Він же врешті впав
Тільки від підлих хитрощів.
Підіймається туман, залягає глибину сцени, а як треба, і передній кін.
Що це за знак?!
Сестри, поглядіть:
Був такий світлий день!
Де не взявся млистий туман
Із Еврота хвиль святих;
Вже не видно й берега,
Очеретом умаєного,
Вже почезли в імлі
Лебеді-білогруди,
Що гуртом лагідним
Поплески плили.
Чути здаля —
Лебедіють десь...
Лебедіють-ячать.
Все те, певно, віщує нам смерть;
Ми рятунку ждали вже —
Що ж натомість станеться?
Все грозить загибеллю нам,
Лебедятам дрібним,
Пташечкам білогрудим,
Нашій Лебедівні...
Горе, горе нам!
Все облягла кругом
Темна, густа імла;
Вже й одна одну не вгледимо!
Чи ми йдем, чи не йдем?
Чи по землі,
Чи над землею дріботимо?
Бачиш? То ж Гермес мріє там
Спереду нам... Має злотним жезлом,
Мов завертає нас знову назад
До безвідрадного, похмурого,
Хоч повного невловних постатей,
Та вічнопорожнього Аїда.
Ще темніше раптом стало, мла розвіялась без блиску,
Сірі, бурі, хмурі мури появились перед нами.
Замикають круговиди... Чи це двір такий, чи яма?
Страшно, страшно, любі сестри! Ми в неволі! І ніколи
Ми ще в тяжчій не були!
Внутрішнє замкове подвір'я, оточене багатими фантастичними
середньовічними будівлями
Провідниця хору
Поквапне й нерозумне те жіноцтво скрізь!

На всіх вітрах сюди й туди хитається,
Хвилюється і долею й недолею..
Завжди одна із одною в незгоді,
Перечитесь — і тільки в горі й радощах
Буває, що водно сміється й плачється.
Мовчить і ждить, дивиться: наша владарка
Задумалась, вирішує, що діяти.

Гелена

Та де ж ти ділась, Піфіє, чи як тебе?
Виходь уже з склепінь твердині хмурої!
Як ти пішла до ватага славетного,
Щоб запобігти нам його прихильності, —
Хвала тобі! Веди мене до нього враз!
Спокою вже по всіх тривогах прагну я.
Провідниця хору

Даремно ти, царице, озираєшся;
Вже зникло десь напевне те страховище,
Запало, може, в надра тої темряви,
Що з неї ми так загадково вирнули;
А може, десь блукає лабіринтами
Чудного замку з тисячею пазамків,
Господаря питаючи для зустрічі.
Гляди, вгорі усе заворушилося,
Порталами, ходами, коридорами
Снують туди й сюди меткі прислужники —
Либонь, бучне вітання нам готується.

Хор

Дух угору піднявся! О, погляньте туди —
Як там чемно ідуть, сповільняючи хід,
Юнаки-двораки все улад та уряд..
На чие ж то веління, на чий то наказ
Наближає до нас в урочистій тиші
Гроно хистке чарівних молодят?
Залюбується всяк на ту гошу ходу,
І на кучерів май круг ясного чола,
І на лиця рум'яні, як персика плід,
Злегка засіяні ніжним пушком..
Аж кортить укусити, та боюся якось,
Бо бувало й раніш, що укусиш таке —
Попелом візьметься в роті!

Та ось найкращі

Підходять сюди:

Що ж то несуть?

Ступні під трон,

Килим до ніг,

Пишний понад —

тронний намет;

Він вінцем імлистим

Звивсь над головою

Нашої цариці,

Бо вона вже сіла

На оздобний розкішний престол.

Станьмо сюди

Всі попідніжжю —

Слуги її.

Славне, славне, триславне,
Благословенне вітання таке!

Все сказане хором поступово виконується. Після того як слуги та джури довгою вервечкою поспускалися вниз, угорі на сходах з'являється Фауст у лицарських середньовічних пишних шатах і повагом зіходить униз.

Провідниця хору

(уважно роздивляючись на нього)
Коли йому, як іноді трапляється,
Боги усього того не позичили, —
Величності, пристойності, люб'язності, —
А дарували, — скрізь удачу матиме:
В запеклому бою з мужами сильними
І у дрібній війні з жінками гожими.
Він перевершить щонайкращих витязів,
Яких, було, так високо цінили ми.
Ходою неспішною, шанобливою
Надходять князь; звернись до нього,
владарко!

Фауст

(підходить, побіч нього Лінкей у кайданах)
Замість яси, вітання-шанування
І зустрічі врочистої, як личить,
Веду тобі раба в важких кайданах,
Що, занедбавши власний обов'язок,
Мені не дав звершити мою повинність.
Впади до ніг володарці, винись!
Царице! Я поставив був його
Бачучого на вежу височенну,
Щоб він звідтіль уважно і обачно
Землі і неба далей пильнував
І вістував про все, що там побачить, —
Чи хмарою насуне десь отара,
Чи лавою надходить враже військо
Із гір у діл — отару захистим,
На військо вдарим. Нині ж він прошкодивсь:
Ти йдеш — а він про те не сповіщає,
І не змогли ми гідно вшанувати
Достойну гостю. Цю тяжку провину
Він кров'ю б досі вже спокутував,
На горло скараний. Але тепер
В твоїх руках покара і пощада.

Гелена

Ти дарував мені високу власть
Судді й цариці, і хоч я гадаю,
Що ти мене лиш вивірити хочеш,
Звершу судді найперший обов'язок —
Послухати винуватця. Говори!

Баштовий Лінкей[97]

Дай вклониться, подивиться,
Смерть моя, моє життя!

Богом послана цариця —

Лиш тобі мої чуття.

Ждав я рано, що на сході

Вирне світла джерело,
Та неждано в пишній вроді
Сонце з півдня ізійшло.
І в той бік звернувся весь я;
Замість падолів і гір,
Замість далі піднебесся
Лиш його вбачав мій зір.
Я удався винозорим,
Мов у лісі темнім рись,
Та серпанком півпрозорим
Очі раптом понялись.
Ледве мріє щось там тьмяне —
Вежа? Брама? Вал? Стіна?
Мла рідіє, мла мов тана —
Аж богиня вирина!
Сяйво миле полонило
Серце й душу, все ество;
Нещасливця осліпило
Красотою божество.
Я забув, що на сторожі,
Не трубив мій вірний ріг...
Вбий мене — і я без дрожі
Згину в тебе біля ніг.
Гелена
Не випада мені карать за злочин,
Що через мене стався... Скрізь і всюди,
Собі на безголов'я, пориваю
До безуму серця мужів, які
Себе й других ладні згубить за мене.
Боги й напівбоги, герої й демони
За мене бились, шарпались, боролись
І за собою по світах водили...
Первинна вже накоїла я лиха, [98]
Вторинна ж, і третинна, й четвертинна —
Ще більше! Увільни цього бідаха.
Кого знетямив Бог, невинен той.
Лінкей виходить.
Фауст
Володарко! Здивовано я тут
І влучницю, і влученого бачу,
І лучницю, і враженого нею...
Ось стріли знов за стрілами летять
І в мене б'ють, дзижчать навкруг, пернаті,
Пронизуючи наскрізь замок мій.
Що я тепер? Бентежиш ти мені
Знічев'я вірні слуги й кріпкі мури;
Боюсь, що й військо скориться мое
Тобі, непереможно-переможній.
Що ж діяти? Мабуть, себе і все,
Що мав своїм, — тобі віддати мушу...
Дозволь мені до ніг твоїх схилитись
І вільно й широко визнати тебе
Царицею, єдиною віднині.
Лінкей

(несучи скриню; слуги за ним несуть ще декілька)
Могутня владарко, я знов
На тебе глянути прийшов!
Хай подивлюсь на вроди чар,
Убог, як раб, багат, як цар.
Чим був я перш? Чим став тепер?
Чи я вродивсь, чи я помер?
В очах моїх, немов крізь сон,
Мигоче твій сліпучий трон.
Зі сходу ми юрбою йшли
І захід весь мов залили.
Народ повсюди плив, як плав,
Передній заднього не знав.
Один поліг, другий надбіг,
І третій з ратищем настиг,
Скрізь за одним валило сто,
На вбитих не вважав ніхто.
Нестримний був той наш похід,
Ми йшли й горнули все під спід,
Де я сьогодні панував,
Там завтра інший плюндрував.
Усе ми брали на трапку:
Ті білу челядь, хто яку,
А ті — бики, а ті — воли,
А інші коней знов вели.
Я ж на абищо не хапавсь,
Я тільки в рідкіснім кохавсь,
І те, що в інших теж було,
Кидав я геть, як бите скло.
Я всюди нишпорив скарбів,
І зір мене несхибно вів,
Бо він до всіх кишень сягав,
Крізь віко скрині прозиравав.
Без ліку злота я надбав
І самоцвітів назбирав.
Бери що хоч — ось чудо з чуд,
Великий ярий ізумруд.
Найкращий жемчуг-жемчужок
Візьми собі для сережок;
На засоромлений рубін —
Зблід від твого рум'янцю він.
Візьми увесь коштовний скарб,
Що грає змінним блиском фарб;
Складаю я тобі до ніг
Набуток ратних діл моїх.
Багато скринь вже на виду,
А треба буде — ще знайду:
З твоєї ласки я б тут звів
Палату цілу з тих скарбів.
Лиш зійдеш ти на трон ясний,
І вже схиляються як стій
Багатство, розум, сила й міць
Перед царицею з цариць.
Те все добро було моє,

Тепер воно твоїм стає;
У чім я мав життя мету,
Вбачаю нині суєту.
Все те зів'яло й полягло,
Неначе скошене зело;
Та як привітно глянеш ти,
Все буде знов рости й цвісти.

Фауст

Неси назад набуток бойовий,
Коли без гани, то й без нагороди.
І так уже усе належить їй
У замку в нас — чи ж випада давати
Окремо щось? Іди порозкладай
Скарби всі влад! Небачену пишноту
Яви очам! Щоб замкове склепіння
Заграло чистим небом, щоб чудовно
І неживе в тім раї ожило!
Щоб їй під ноги славсь квітчастий килим,
Щоб їй долівка скрізь пушилась пухом,
Щоб їй усе промінним сяйвом сяло,
Таким, що не засліпить лиш богів!

Лінкей

Зайвий, пане, твій наказ —
Все слуга влаштує враз:
Тій красі добро й життя —
Все віддам без вороття...
Присмирніли вояки,
Притупилися клинки;
Взрівши той чудовий вид,
Сонця лик — і той поблід...
Проти кращої з богинь
Все на світі — прах і тлінь!
(Виходить).

Гелена

(до Фауста)

Бажаю я розмовитись з тобою;
Сядь при мені! Займи порожнє місце
І водночас мені моє вбезпеч.

Фауст

Ні, перш дозволь навколішки упасти,
Зложити клятву вірності і руку,
Що підійма мене, поцілувати!
Хай буду я співвладником твоїм
Безмежній, неоміряній державі,
Приклонником, слугою, оборонцем!

Гелена

Я бачу й чую тут немало див,
Хотілося б спитать не про одне.
Скажи, чому слуги твогого мова
Бриніла так незвично й милозвучно? [99]
До звука звук пристроювався влад.
До слова слово ніби пригорталося,
Голубилось, голублячи мій слух.
Фауст

Коли тобі злюбилась наша мова,
То, певно, й спів сподобається теж
І зглибока схвилює, пройме душу...
Найкраще ми ту музику спізнаєм,
Обоє розмовляючи навзаєм.

Гелена

Хотіла б я навчитись тої мови.[100]

Фауст

То мова серця й щирої любові.
Як серце, мріючи, радіє і болить,
Тоді шукаємо...

Гелена

...з ким мрію поділить.

Фауст

В минулім чи вдалось, в майбутньому
чи вдасться,
Лише в теперішнім...

Гелена

...знаходимо ми щастя.

Фауст

У нім одрада, влада в нім тривка,
Зарукою тому...

Гелена

...моя рука.

Хор

Хто закине щось цариці,
Що приймає так прихильно
Пана цього замку?

Вже ж нам правди ніде діти:

Всі ми бранки, ще й не вперше,

З часу Трої загибелі,

З часу мандрів тривожних

Та безвихідних злигоднів.

Жони, звичні до кохання,

Добре знають, хто що варт,

А не вибирають;

Пастухам золотокудрим

А чи й фавнам чорношерстим —

Як кому коли випаде —

На принадливе тіло

Рівне право дають вони.

Ближче й ближче зсуваються

Вже цариця та лицар, —

Коліно в коліно, плече в плече,

Рука в руці гойдаються

На подушках

Свого трону препишного.

Бо ж не бояться величні царі —

Тайнії радощі

Сміливо виявить

Перед очі народу.

Гелена

Далеко десь і близько разом я,

І світ увесь по-новому сія.

Фауст

Душа в мені огнем жаги взялась;
Я мов у сні — зникає місце й час.

Гелена

Я віджила й відмолоділа знов;
Це все дала мені твоя любов.

Фауст

Як зрозуміть цю долю пречудну?
Ми мусим жити — бодай лиш мить одну...

Форкіада

(увиходить прожогом)

Киньте читанку кохання,
Пустотливе воркування,
Воркітливе пустування, —
Розважатися не час.

Чуйте — віє даль грозою,
Сурми грають десь до бою,
Згуба близиться до вас.

Менелай шикує лави

Змити в битві бруд неслави,
Загасити пал образ!

Переможця визнаєш злобу —
Буде те, що й Деїфобу, —
За жіночий любий лас.

На гілках повиснуть зайди,
А на зрадну жінку, знай ти,
Жрець сокиру вже припас.

Фауст

І знов завада, знову неприємності!

І в небезпеці не люблю я кваплення.

Зла вість гінця й найкращого обриджує,
А ти, найбридша, в злих вістях кохаєшся.

Але у нас тобі не пощасливиться —

Пусті слова! Немає небезпеки тут,

А якщо й є — то нам до неї байдуже.

Сигнали, постріли з веж, сурми й жоломійки, військова музика, похід
потужного війська.

Дивись, як одіб'ють удар той

Хорообрі витязі мої:

Лиш той любові жінки вартий,

Хто вміє захистити її.

(До ватажків, що вирізняються із лав і підходять до нього).

В них погляд стримано-жагучий;

І переможна в них хода;

Це — порив півночі могутий,

Це — сила сходу молода.

Одіті в сталь, повиті в грози,

Де йдуть вони — усе паде,

І скрізь по тій жахній дорозі

Земля гуде — луна іде...

Перехопились через Пілос, —

І Нестор здержать не здолав,

Царків рушення розчепилось

Під ярим тиском буйних лав.

Женіть же звідси Менелая,
Зіпхніть у море знов мерщій!
Хай там добичником шмигляє,
Як до душі йому розбій.
Ви нині герцоги, владуйте,
Я вам весь край оддам у лен —
Цариці Спарти всі слугуйте,
Вона над вами сюзерен.
Германцю я Корінф лишаю,
Нехай затоки береже,
А готу звірю Ахаю —
Хай крутояру стереже.
Хай франк іде собі в Еліду,
Мессену сакс бере в уділ,
Норман посяде Арголіду,
Морський очистивши окіл.
Для ворогів незламні в гарті,
Між себе — мов одна сім'я,
Ви підкоряйтесь тільки Спарті,
Де трон володарки сія.
Вона вщасливить всю державу,
Зичливо дбаючи про всіх,
І суд, і право, й силу, й славу
Всяк найде в неї біля ніг.
(Сходить із престолу, князі обступають його навкруги,
щоб краще почути його накази й розпорядження).

Хор
Той, хто красуні жадає собі, —
Передусім обачно
Доброї зброї хай припасе!
Словом лагідним він добув
Найцінніше на світі, —
Та здобуток непевний той;
Хитрий підлесник украв би його,
Смілий розбійник одняв би його, —
Тим зазіханням відсіч готуй!
Нашого князя за те я хвалю
І над усе ціную,
Що так уміло й сміло з'єднав
Він дружину хоробрую,
Завше вірну й покірну.
Всі сповняють наказ його,
Кожен для себе на зиск і користь,
Для можновладця на дяку й хвалу,
Для обох разом на славу й честь.
Хто ж би відняв її
В нашого пана вже?
Хай володіє він нею один,
Владу ту радо ми всі визнаєм:
Він оборонить із нею і нас
Муром міцним, військом грізним.
Фауст
Дарунки, роздані тобою,
Наткнули їх на бранний труд;

Нехай ідуть вони до бою,
А ми удвох лишімся тут!
Несхитним муром ставши вколо,
Вони вбезпечать тишу й мир
Півострову, який із суходолом
Поеднує легеньке пасмо гір.
Це край щасливий, край блаженний,
Це рай для всіх земних племен,
Уділ прекрасної Гелени,
Що став в той день благословен.
Коли між комишів Еврота
Вона з яйця постала там,
Божественна, осяйна врода,
На диво матері й братам.
Цей край у радості безмірній
Тобі несе свої скарби;
Над світ увесь, тобі покірний,
Свою вітчизну возлюби!
Хай шпиль зубчастий ледве-ледве гріють
Холоднуваті сонця паруси,
Там нижче гори трохи зеленіють —
Вже є якась пожива для кози.
Джерела б'ють, дзюрчать гірські потоки,
Тут зелен кожен схил і кожен яр,
Тут полонини стеляться широкі,
Хвилюють руном лагідних отар.
Худоба ходить безбач там рогата,
Над урвищами бережно пнучись,
Всім є тут тирло, хоч скота й багато,
Між скелями печер доволі скрізь.
Тут Пана храм, тут жвавих німф оселі,
Байраків свіжа, прохолодна тінь,
Дерева тут гіллясті понад скелі
До неба пнуться, рвуться в височінь.
Це праліси! Пишає дуб крислатий,
Немов навік у землю вкоренився,
А явір, соком радісним наллятий,
Стрункий-гінкий, мов граючися, звівсь.
Там молоко струмує для маляток,
Здоров'ям віє тінявий намет,
Жахтять плоди — Помони щедрий даток,
І з борті капле запахуший мед.
Тут щастя дістають у спадку,
Рум'яні лиця і вуста,
І кожен тут в довіллі і в достатку
Немов безсмертним вироста.
Викохуються діти ніжним маєм,
Доходять мужньої снаги,
Дивуючись, ми віри не діймаєм,
Що люди то, а не боги.
Сам Аполлон у постаті пастушій
Ходив між ними взором красоти;
Коли природа опанує душі,
Водно зіллються всі світи.

(Сідаючи побіч неї).

Прийшла до нас сподівана година,
Минулого нехай потане й слід!
Найвищий Бог зродив тебе, єдина,
Твій рідний край — прекрасний перший світ.
Навіщо ця тісна фортеця?
Лиш побажаймо — і для нас
Аркадія блаженна розцвітеться,
Ясна і юна повсякчас.
В той край коханий, рай жаданий
Дорога нам тепер лежить,
Змінявши трони на альтани,
В аркадським щасті вільно жить!
Сцена нараз відміняється. До низки гротів притуляються позакривані
альтани. Тінявий гай розкинувся аж до навколишніх стрімчастих скель.
Фауста й Гелени не видно.
Дівчата з хору полягали спати — хто де.
Форкіада

Чи довго ще оті дівчата спатимуть?
Таж їм, мабуть, і в сні того не снилося,
Що я отут на власні очі бачила.
Збуджу я їх — хай молоді чудуються,
Та й ви, бородані, що, долі сидючи,
Ждете розв'язки дивної історії, —
Вставайте, гей! Струсіте жваво кучері,
Пробуркайтесь і слухайте оповісті!

Хор
Говори нам, розкажи нам, що за чудо-диво склалось!
Найлюбіше те нам слухать, чому вірити незмога,
Бо уже ж нам остогидло, на ті скелі дивлячись.
Форкіада

Очка ледь попротирали, вже й занудилося вам?
Ну, то знайте: в цих печерах, в цих наметах,
в цих альтанах,
У притулку цім затишнім скрилась пара ідилічна —
Наша пані з нашим паном.

Хор
Що ти кажеш?

Форкіада
Потаймиру
Там вони собі втішались — тільки я їм слугувала;
Мала побіч я стояти, та, як вірниці годиться,
За чимсь іншим я дивилась, часто-густо одвихалась,
Все шукала трав, коріння, розмаїтих зіль цілющих
І лишала їх одних.

Хор
Ти таке говориш, ніби там, в альтані, світ є цілий —
Гай і луки, гори й ріки; байку баеш, та й уже!
Форкіада

Правда, правда, неймовірні! Там глибини незглибимі,
Залів, ходів, коридорів там без ліку, без числа —
Коли чую — у печері залунало срібним сміхом;
Аж дивлюся — то хлоп'ятко од жони до мужа скаче,
А од батька знов до неньки — там-то пестоців і ласок,

Там-то пустощів і жартів, там-то вигуків щасливих —
Аж не тямишся од них!
Ніби геній — так безкрилий, ніби фавн —
не звірюватий,
Ось уже й на землю скочив, та аби землі черкнувся,
Враз його кидає вгору, і за другим-третім скоком
Аж до стелі вже достав.
Мати злякано гукає: "Ти плигай собі як знаєш,
А літати стережися, раз літати не дано!"
Батько лагідно вмовляє: "У землі є рвійна сила,
Що тебе угору зносить; лиш ногою стань на землю —
Зразу сили наберешся, як той син землі Антей".
Так скакає жвавий хлопчик сміло з каменя на камінь,
Наче м'ячик скрізь літає, пружний, бистрий і в'юнкий.
Аж нараз в глибоку прірву провалився — і немає...
Мати плаче і голосить, батько хоче утішати.
Я не знаю, що робити... Коли раптом — що це знову?!
Чи наховано скарбів там? Вбраний в красні, барвні шати,
Він з'явився знов очам.
Весь розцвічений стрічками, ще й рукава з торочками,
В ручках — ліра злотострунна, — Аполлон малий,
та й годі, —
Він виходить радіий, жвавий і стає на скелі-кручі;
Аж нетямлячись од щастя, батько й мати обнялись...
А в малого понад чолом дивне сяйво заясніло —
Чи оздоба то злотиста, а чи генія вінець?
І в його поставі гордій видно віщу силу духа,
Що обійме все прекрасне, зродить музику безсмертну;
Ось почувате її ви, ось побачите його ви, —
Дивуватимете дивом з тої сили і краси.
Хор
Все це за чудо ти
Маєш, критянку?
Віщих поетових слів
Ти, певне, зроду не чула,
Старожитніх дум Еллади
Та легенд іонійських,
Переказів прадавніх
Про богів та про героїв.
Все бо, що діється
Нашого часу, —
Відгомін тільки сумний
Дивних епох предковічних...
Що твоє оповідання
Проти вигадок красних,
Правдивіших за правду
Про Гермеса, сина Маї.
І вродливим, і дужим був
Хлопець, щойно родившись;
Повили в пелюшки його,
Затягнули сповивачем —
Пустуна б то приборкали
Вже няньки-цокотухи...
Та гарненько поводить тут

Хлопчик ручками-ніжками,
Всім тільцем, ніжним, пружним,
І, дивись, уже випручавсь
Із-під гніту дошкульного,
З пурпурових покровів, —
Мов метелик, що радісно
Виринається з лялечки,
Жваво крильця розкрилює
І у сонячну просторінь
Лине буйно і сміло.
Тож недарма і став з нього
Бог, довічно зичливий
Всім пронозам і злодіям,
Хитрунам і пройдисвітам —
Сам із пуп'янка коїв він
Неабиякі штуки:
В Посейдона тризубця вкрав,
У Арея меча з піхов,
У Гефеста общеньки,
В Аполлона і стріли, й лук;
В Зевса-батька й у того він
Перуна з рук би вихопив,
Та вогню ізлякався;
Із Еротом боровшись,
Підставляв йому ніжку,
А з Кіпрідою бавлячись,
З неї пояса зняв він.
З печери чути чарівно-світлу струнну мелодію.
Всі слухають, глибоко зворушені. Відси аж до відміченої паузи гра йде під музику.
Форкіада
Любі згуки наслухайте,
Киньте вигадки старі!
Всіх богів своїх цурайте —
Інше стало на порі.
Вас ніхто не розуміє,
Нам потрібна дань нова:
Тільки те на серце діє,
Що із серця випливає.
(Іде на скелі).
Хор
Раз тебе, страшна потворо,
Те грання так дійняло,
То з очей не бризне скоро
Сліз блаженних джерело.
Хай померкне сонце ясне —
У душі в нас світло є;
Дасть усе нам серце власне,
Чого світ нам не дає.
Гелена, Фауст і Евфоріон[101] в описаному вище вбранні.
Евфоріон
Чи веду я спів дитинний —
Вам одрада то з одрад,
Чи піду я в танчик звинний —

Ваше серце б'ється влад.

Гелена

Де любов єднає двоє,

Вище людське щастя там; [102]

Де кохання створить троє,

То небесна розкіш нам.

Фауст

Те, що снилось, все здійснилось:

Твій-бо я, а ти моя!

Лиш би все те не змінилось —

Одного бажаю я!

Хор

В любім, лагіднім маляті

Світлі мрії многих літ;

Хай розквітне в благодаті

Тої спілки красний цвіт!

Евфоріон

Дайте побігати,

Дайте погратись,

У високості

Безмежні знятись

Смілим бажанням

Повен я вкрай.

Фауст

Ой стиха, стиха,

Землі держися,

Падіння й лиха

Постережися;

Сину коханий,

Нас не вражай!

Евфоріон

Не хочу долі

Нудьги та скуки!

Пустіте одіж,

Пустіте руки,

Пустіте кудрі —

Все ж це моє!

Гелена

Подумай, чий ти,

Кому належиш!

Що може вийти,

Коли збентежиш

Його блаженство,

Моє й твоє!

Хор

Боюсь, що спілку

Він розіб'є!

Гелена і Фауст

Будь же покірливий,

Сину любимий,

Порив невимірливий

Лагідно стримуй!

Тіш свою вроду

В тиші долин!

Евфоріон

Вам на догоду

Дам собі впин.

(В'ючися поміж хором

і пориваючи його до танцю).

В жвавім народі я

В'юся навкруг;

Гарна мелодія,

Гарний танечний рух!

Гелена

Добре єси вчинив —

Коло красунь повів

В ладний танець!

Фауст

Ні, в тім нема добра —

Якась непевна гра...

Де ж їй кінець?

Евфоріон і хор, танцюючи й співаючи, в'ються-переплітаються в колі.

Хор

Влад підіймаючи

Ручки тендітні,

Кудрями маючи

В грі самоцвітній,

Діл ледь торкаючи

Ніжкою зграбною,

Всюди зринаючи

Постаттю звабною, —

Причарувало нас

Любе дитя

І полонило враз

Наші чуття!

Пауза.

Евфоріон

Найшов я зграю

Прудких газелей

І з ними граю,

Радий-веселий:

Вже я мисливець,

Ви — дичина!

Хор

Біжи тихіше,

Щоб нас піймати,

Ми всі радніші

Тебе обняти...

У нас, красунчику,

Мета одна!

Евфоріон

Ні, пошугаєм

Полеми гаєм!

Я ж бо милую

Здобич легку,

Що взято силою,

Те до смаку!

Гелена і Фауст

Ну й шаленство, ну й свавілля!
Годі ждати од нього впину;
Стогне гай, луна поділля,
Мов роги гудуть гучливі...
Що за гамір! Що за гам!

Хор

(швидко пробігаючи поодиноці)
Мимо нас усіх пробіг він,
Гордівливий і глузливий,
Найдикішу ось настиг він
І схопив на заздрість нам.

Евфоріон

(несучи молоде дівчатко)
Я маленьку гордівницю
Приголублю силоміцю,
Вперті губи поцілую,
Пружні груди помилую,
Силу сильного явлю,
Волю вільного вволю!

Дівча

Геть од мене! В цьому тілі
Теж є смілий, вільний дух;
Наші волі рівні в силі,
Ми не зносимо наруг.
Із зухвалого насильця
Насміюся я сама:
Обпалю тобі я крильця,
Загорівшись жартома.
(Займається, здіймаючись угору).
Линь за мною в синь безжурну,
Линь за мною в тінь похмурну,
Линь за тим, чого нема!

Евфоріон

(обтрушуючи рештки полум'я)
Тут гущина лісів,
Хмура тіснота скал;
Рве мене в шир морів
Рвійний юнацький пал.
Буйного вітру квиль,
Буряний рокіт хвиль
Манять мене завжди, —
Хочу туди!

(Стрибає все вище по скелях).

Гелена, Фауст і хор
Він дедалі пнеться ввись!
Ой дитино, бережись!

Евфоріон

Вище, вище підіймуся,
Ширше, ширше подивлюся.
Знаю вже, де це я:
Між островів сія
Пелопса любий край,
Хвиль і вітрів розмай.
Хор

Якщо ці гори й ліс
Тобі немили —
Глянь, виноград поріс
Всюди по схилі,
Мов у земнім раю,
Віття плоди аж гнуть...
В лагіднім цім краю
Лагідним будь!

Евфоріон
Мрієте ви про мир?
Віриш у мрії — вір!
Бій — нині оклик мій,
Бій, переможний бій!

Хор
Хто прагне воєн
І зневажа спокій,
Той недостоїн
Щастя надій.

Евфоріон
Краю цього сини
Знають огонь війни;
В бій вони сміло йдуть,
Кров свою щиро ллють.
Дух їх не скориться
Зроду ярму;
Хто з гнітом бореться,
Слава тому!

Хор
Знявся вгору — подивіться,
А здається, не малий.
Весь іскриться, ніби криця,
У побідний рветься бій.

Евфоріон
Що там стіни, що там мури —
Сам собою кожен будь!
Кращий захист проти бурі —
Чоловіка мужня груди.
Хочеш в вільній жити країні —
Зброю звір і в бою вир!
Кожна жінка — героїня,
Кожен хлопчик — богатир.

Хор
Слава поезії,
Вись до небес її!
Хай, мов ясна зоря,
Звідти вона сія!
І з далин луна
Всім нам чутна, гучна
Пісня твоя!

Евфоріон
Ні, вже не лагідна дитина,
Юнак озброєний гряде,
А з ним хоробрая дружина —
Все сильне, вільне, молоде.

Мерщій
Убій!
Той шлях до слави приведе.
Гелена і Фауст
На порозі існування,
Ледь узрівши світло дня,
Десь до горя, до страждання
Ти вже рвешся навмання..
Ти ж нам свій
Чи чужий?
Чи союз наш — маячня?
Евфоріон
Вам чути з моря грім прибою?
Вам чути з поля грізний клич?
То рать на рать іде стіною
На смертну брань, на люту січ.
В бій піти
Й полягти —
Це ж така звичайна річ.
Гелена, Фауст і хор
Бійся заміру страшного!
В бій іти і полягти!
Евфоріон
Ні, дивитись неспромога!
Мушу браттям допомогти!
Гелена, Фауст і хор
Там небезпека, жах,
Певний загин!
Евфоріон
Хай! Крил могутній змах!
Вгору! У гін!
Далі! Вперед! Вперед!
В бою пожар!
(Кидається в повітря; одіння якусь хвилю несе його;
голова йому сяє; за ним лягла смуга світла).
Хор
Згубний, безумний лет!
Ікар! Ікар!
Прекрасний юнак падає до ніг батькам; у загиблому ніби впізнають знайому
постать, але тілесне миттю щезає, в небо кометою зноситься ореол, долі
лишається тільки одіж, ліра і мантия.
Гелена і Фауст
Щастя втратили ми,
Горе прийшло жахне.
Евфоріон
(голос із глибини)
Мати! У царстві тьми
Не покидай мене!
Пауза.
Хор
(жалібний спів)
Не покинем! Де б не був ти,
Не журися самотою —
Хоч од нас і полинув ти,

Серцем завше ми з тобою.
Ні, талан твій не нещасний,
Геть тужіння жалібні!
Дух великий, спів прекрасний
Мав ти в ясні й хмурі дні.
Родом славний, міццю сильний,
Ти життя земне любив,
Та, бентежний і свавільний,
Рано сам себе згубив.
Мав ти зір очей всезрящих,
Серце — світу навстіжень,
Мав любов жінок найкращих,
Неповторний дар пісень.
Ти ж зірвався в даль сміливо,
Все пустивши на одчай,
Занедбавши бунтівливо
І закони, і звичай.
Мов натхненний духом віщим,
Аж до неба шугонув...
Ти погнався за найвищим,
Та його не досягнув.
Хто ж досягне? Хто зуміє
Темну долю побороть,
Як у злигоднях німіє,
Кров'ю сходячи, народ?
Нумо ж нової співати,
Хто в жалобі там поник?!
Таж земля, всеплідна мати,
Родить співи з віку в вік.
Повна пауза. Музика вривається.

Гелена

(до Фауста)

Немов про мене древнє слово сказано:
З красою щастя довго не вживається.
Життя й кохання ниті розриваються,
І з тим, і з тим прощаюсь я, сумуючи.
Востаннє, друже, міцно обнімімося...
Прийми мене, о Персефоно, з отроком!
(Обіймає Фауста; тіло її зникає, одіння лишається у нього в руках).

Форкіада

(до Фауста)

Держи хоч, що лишилося тобі,
Не випускай одіння! Бо, гляди,
Ще демони розшарпають його
І десь замчать в Аїд. Держи міцніш!
Це не богиня вже, що ти втерав,
А все ж божественне. Візьми собі
Коштовний дар і вгору підіймись!
Знесе тебе він над усе земне
В ефірну вись, — ширяй там досхоchu.
Побачимось пізніше — вже не тут.
Одіння Гелени розпливаються хмарою, огортають Фауста, підіймають його
вгору і линуть із ним удалину.

Форкіада

(бере з землі ліру й шати Евфоріона, виступає на передній кін, підіймає останки вверх і мовить)

Так часом найдеш не шукавши!

Щоправда, полум'я нема вже,

Та нам не жаль таких утрат.

Є чим і так поетів наставляти,

Під'юджувать до розбрату і звад.

Не можу я талантів наділяти —

Даватиму хоч одяг напрокат.

(Сідає на передньому коні під колоною).

Панталіда

Спішіть, дівчата! Вже тепер звільнилися ми

Від чар страшної відьми фессалійської;

Ущух і гам тих звуків, хитро сплєтених,

Що різав слух і розум заморочував.

Біжим в Аїд! Туди-бо подалася вже

Сама цариця — випадає й челяді

Вступити вірно й щиро у сліди її.

Вона вже там, край трону Незглибимої.

Хор

Добре царицям, добре їм скрізь,

Навіть в Аїді зверху вони,

З рівними рівні сходяться там

І з Персефоною в дружбі живуть;

Нам же йти в глушину, у нетрі,

В оболоні асфodelей;

Між сумними тополями

Та посохлими вербами

Невеликі нам радощі —

Кажанами шарудіти

Смутно, безживно, примарно...

Панталіда

Хто імені не має й благородності,

Належить той стихіям — розпливється в них!

А я піти бажаю за царицею,

Бо вірність може стать безсмертним подвигом.

Іде геть.

Всі разом

Знову прийшли ми до світлого світу,

Хоч не істоти ми —

Чуємо, знаємо,

А до Аїду не вернемо більш.

Вічно живуша природа

Право над нами взяла;

Ми знов, як духи, над нею.

Перша частина хору

В гіллі, в вітті ми розбудим шумний шепіт,

томний трепет,

Од коріння до верхів'я сік погоним живодайний;

І листками, і квітками рясно й красно закосичим

Кучерявії дерева на багатий урожай.

Вспіє овоч — враз зберуться юрби люду, юрми скоту;

Всі хапають, всі ласують, набігають і юртують,

Перед нами, як богами, всі схиляються кругом.

Друга частина хору

Ми огорнем ніжним валом ті дзеркальні стіни скальні,
Колихатимемось любо, приголублюючи їх;
Вчуєм, вловим кожен звук ми – щебет птахів,
шепіт плавнів
Чи страшливий окрик Пана, – й тут же відгук свій
шлемо.

Ми відшумлюємо шуму, ми відгромлюємо грому,
Стосоткротною луною кожен голос оддамо.

Третя частина хору

Ми, сестрички, моторніші, побіжімо ручаями,
Нас бо надять, нас бо ваблять дальні пагорби квітучі;
Поллемось далі й далі, пов'ємось закрутками,
Все лугами-морозами до садів та до осель,
Там, де пишні кипариси гінко в небо піднялися
Понад берег, понад води, понад весь той круговид.

Четверта частина хору

Ви гуляйте всі, де знайте; ми ж окриєм шумним роєм
Горб, де лози виноградні повилися по тичках;
Там щоднини й щогодини видно працю винороба,
Клопотання ревне й щире за непевний урожай.
Він копає, він сапає, підгортає, в'яже, ріже,
Всіх богів о поміч молить, бога сонця більше всіх.
Тільки Вакх розкошлюбний про слугу свого не дбає,
Все лежить у холодочку, з фавном грається малим.
Щоби мрій йому нав'ясть і приємно захмелити,
Досить є для нього завше у міхах, глеках, у кінвах,
Справа й зліва в темних гротах узапасено навік...
Всі ж боги тим часом добрі, а найпаче Феб пресвітлий,
Віють, гріють, поять, живлять ягід кетяги рясні;
Де винар трудився тихий, там стоїть веселий гамір,
Серед лоззя, поміж листям всюди чути жвавий шелест,
Скрип кошів, бряжчання відер і крехтання повних нош:
Все те йде в велику кадку, до давильників під ноги,
Свіжі, чисті виногрона топчуть потоптом вони;
З ягід чавлених струмує, аж шумує сік п'янкий.
Ось озвалися кімвали, мідні вдарили литаври –
Бо з містерій вже свавільно розповився Діоніс:
З козлоногами танцює, з козлоніжками дрібцює,
А між ними репетує ще й Сіленів довго вух...
Всюди ратиці зухвалі без жалю пристойність топчуть,
Заморочується розум, вуха ревнява глушить.
Голова й живіт вже повні, а п'яниць до чарки тягне,
А як хто й не втратив тям – лиш посилює гармидер;
Щоб налить вина нового, спорожняй старі міхи!
Заслона спадає.

Форкіада випростовується велетенськи на передньому коні, сходить із
котурнів, відслоняє маску й покривало і являється у вигляді Мефістофеля,
щоб у разі потреби витлумачити п'єсу в епілозі.[103]

Дія четверта

Верхогір'я

Стрімчасті шпилі. До них надпливає хмара і спускається на виступі скелі,
з неї виходить Фауст.

Фауст

Вбачаючи внизу пустельні урвища,
Ступаю я на верхогір'я бережно,
Пустивши хмару-птицю, що так лагідно
Несла мене широкими просторами.
Вона від мене звільна відділяється
І на схід сонця лине в даль, клубочучись,
За нею вслід мій зір біжить захоплено.
Пливе вона, хвилюється, міняється,
Формується, стає чудовим видом:
На сонячній перині спочиваючи,
Жона якась ввижається божественна;
Юнона то, чи Леда, чи Гелена там
Чарує око вродою величною?
Ой леле! Образ тана, розпливається,
Зливається з верхів'ями далекими,
Великий смисл минутих днів нагадує.
А вколо мене віє світле марево,
Леліє, прохолодою голублячи,
І легко, й плавно вгору підіймається
І там стає новим знадливим образом
Великого, святого блага юності...
Скарби мого серця прокидаються,
Любов Аврори згадую окрилено
І перший милий погляд, ледве вловлений,
Що згодом засліпив усіх клейнодів блиск,
Душевною красою любо сяючи,
Видіння те в ефір ясний здійсмається
Й несе з собою краще все, що є в мені.
На гору ступає чобіт-скарохід, за ним другий. Із них зіходить
Мефістофель. Чоботи крокують далі.
Мефістофель
Оце махнули те, що треба!
Але скажи, навіщо ти
Якраз сюди спустився з неба,
В ці звори, повні жахоти?
Я добре знаю урвище це скельне —
Було тут спрвовіку дно пекельне.
Фауст
Тобі казок ніколи не бракує,
Але мені безглуздя не смакує.
Мефістофель
(поважно)
Коли Господь — за віщо, не питай —
Нас вигнав з неба в глиб, у земні надра,
Де, з центру розогнівши, з краю в край
Розбурхано палає вічна ватра, —
Жилося нам не дуже зручно, звісно:
І гаряче, і боляче, і тісно.
Давай чорти тут кашлять, дмуть, хукать,
Хропти, сопти, з усеї сили пукать,
Аж сіркою все пекло засмерділо;
Ото був газ! Несосвітене діло!
З усіх усядів так і напирала, —
Потріскалась гладка земна кора,

Все обернулось догори ногами,
Спід верхом став, горами стали ями.
Так деякі учені – круть і верть –
В теоріях все ставлять шкереберть.
Як ми звільнились з темного затвору
І вирвались на свіжий дух, нагору –
Все це була велика таїна,
Пізніш людям відкрилася вона. (Ефес. 6, 12)

Фауст

Вдивляючись в громаду гір німу,
Я не питаю: звідки? і чому?
Природа, що сама себе створила,
І землю всім, що є на ній, укрила,
Звела шпилі і вирила яри,
Поставила тут гору до гори,
Там пагорби, вже лагідніші схили,
А там долини тихі їх змінили...
Радіє мати всім – і все то те
Без вибухів собі росте й цвіте.

Мефістофель

Куди ж тобі! Усе тут ясно вам!
Мене не вчи, я був при тому сам.
Я бачив сам той полог і той колот,
Коли вогонь з безодні плив, як плав,
Коли Молоха невловимий молот,
Куючи гори, скелі роздробляв. [104]
Ще й досі видно всюди каменюки,
А поспитай – хто кинув їх туди?
Хоч як учені бралися на штуки,
Але, на стид і сором для науки,
Не довели нічого їх труди.
І тільки прості темні люди
Збагнули істину давно;
Ті твердо знають: все це чудо,
І чортом зроблене воно.
Покаже всякий вам скиталець
Тут чортів міст і чортів палець.

Фауст

Цікаво справді нам постерегти,
Як на природу дивляться чорти.

Мефістофель

А як би ми на неї ще дивились?
Тут головне, що ми їй прислужились.
Чорти – народ, на все велике здібний,
Ім скрізь давай розгартіяш подібний.
Але невже на обширі земному
Ти не знайшов принадності ні в чому?
Відкрили ж бо тобі оці висоти
"Земні царства і їхні всі пишноти". (Матв. 4) [105]
Але тебе нелегко вдовольнить,
Либонь, тобі нічого й не кортить?

Фауст

О, маю я велику мрію!
Вгадай, яку.

Мефістофель

Та це я вмію.

Побудувать собі столицю,
Міщанам клітку-годівницю;
Тісні в ній вулички й домки,
Базар, капуста, буряки,
Різниці й ятки, сало й м'ясо,
Де мухи в'ються роєм ласо,
І скрізь по городу всі дні
Багато смороду й крутні.
Там площі й вулиці широкі,
Будинки пишні та високі,
А там, де брама запада, —
За слободою слобода...
Поглянуть любо: скрізь коляси,
І пішоходи, й тарантаси,
Гармидер, галас, метушня,
Кишать людці, як комашня;
А ти покажешся між ними,
І натовп криками гучними
Тебе захоплено віта.

Фауст

Е, ні, то витівка пуста!
Годуй народ, учи, виховуй,
Держи його в теплі, в добрі,
На дяку все ж не розраховуй;
Ледь що — бунтар на бунтарі.

Мефістофель

А потім би, препишний і розкішний,
Побудував собі дворець потішний;
Серед полів, лугів, горбів
Я б сад небачений розбив,
А в ньому бархатні альтани,
Прехитро вряжені фонтани,
Алеї тіняві прямі
І гроти в лагідній півтьмі.
Між скель криштальні водоспади,
Перлисто-піняві каскади...
У затишку там не один домок
Ховав би найпрекрасніших жінок;
Я б насолоджувався грою
То із одною, то з другою,
Не знаю, як кому — мені
Жінки любіш у множині.

Фауст

Модерна гидь, Сарданапале!

Мефістофель

Та хто ж їх може осягти,
Твої величні ідеали?
Чи не на місяць часом ти
Тепер скеруєш літ зухвалий?

Фауст

Ізнов не те! І на землі
Для діл великих місця стане,

Звершиться диво несказанне;
Чи в мене сили замалі?
Мефістофель
То слави ти бажаєш нині...
Недарма був при героїні!
Фауст
Я влади прагну, володінь.
Діла — це суть, а слава — тінь.
Мефістофель
І все ж — де візьмуться пііти
Твої діла вікам явити
І дуром в інших дур жити.
Фауст
Де знать тобі, ницак лихий,
Чого бажає дух людський?
Не зрозуміть тобі ні в вік,
До чого прагне чоловік.
Мефістофель
Гаразд, як хочеш, так і буде!
Одкрий мені свої причуди!
Фауст
Дивився я на море неозоре,
Що ненастанним виром вирувало,
Розгойдувало круто хвилі-тори
І плоский берег рвійно штурмувало.
Тоді мене досада узяла,
Бо вільний дух, що цінить всі права,
Обурюється щиро проти зла,
Не терплячи сваволі торжества.
Гадав я перш — то просто гра випадку;
Дивлюсь — вода назуспіт геть пішла,
Покинувши все те, що здобула;
А прийде час, то почина з початку.
Мефістофель
(до глядачів)
Подумаєш — велика новина!
Наш брат це сотні тисяч років зна.
Фауст
(провадить запально далі)
Отак вода, безплідна, як безвіддя,
На береги поширює непліддя,
Здіймає хвилю раз у раз страшну
Й затоплює пустельну мілину;
Пограються вали ті шаленисті
І йдуть назад без жодної користі.
До розпачу доводить розум мій
Безцільна сила яросних стихій...
І рветься вже туди мій дух крилатий:
От з чим боротись, от що подолати!
І це можливо! Хай хоч як буя
Свавільна й дика водна течія,
А є й на неї греблі та загати:
Найменший горбик мусить оббігати,
В найменшу ямку мусить уступать...

Отож і став я думать і гадать,
Як осягти рідкої насолоди,
Як одвести від узбережжя води,
Як побороти непокірний вир
І звузити вологи тої шир.
Обміркував я зріло це завдання,
Ти ж поможи здійснити моє жадання.
Праворуч, позаду глядачів, здалека чути звуки барабанів і військової музики.

Мефістофель

Це річ легка! Ти чуєш, що за гам?

Фауст

Ізнов війна! Це прикро мудрецам.

Мефістофель

Війна чи мир — розумним треба бути

І все собі на вжиток повернути.

Хто скористав нагоду — той і прав;

Сприяє доля — Фаусте, не прогав!

Фауст

Ти загадки мудровані облиш,

Висловлюйся простіше і яснійше.

Мефістофель

Дізнався я, як був іще в дорозі,

Що добрий цісар нині у тривозі...

Його колись удвох ми веселили,

Йому скарбів облудних уділили,

І він гадав — його весь світ.

Він трон обняв за юних літ

І з того виснував фальшиво,

Що нібито цілком можливо

Великим царством правувать

І водночас розкошувать.

Фауст

Яка помилка! Хто тримає владу,

її саму хай має за відраду,

Хай у собі високий дух плека,

Що не збагне ані душа людська;

Наближчим тільки задум свій з'ясує, —

Звершилося, і цілий світ дивує.

Так буде він найвищий над всіма,

Розкошування ж гідність одніма.

Мефістофель

Розкошував незгирше цісар наш!

А в царстві тут постав розгардіяш;

Старе й мале бунтує; свари, чвари,

Гризня, різня, грабунки і пожари,

Міста повстали на міста,

А на дворянство чернь проста,

В мирян з попами ворожнеча,

Усюди розбрат, колотнеча,

Розбій, убивство, бешкет у церквах,

Купці й мандрівці гинуть по шляхах.

Усяке тут за зброю узялося,

Бо жить — борються... Так воно і йшлося.

Фауст

Ішлось, кульгало, падало, вставало,
Аж поки врешті покотом упало.

Мефістофель

Нікого перше не вражав цей стан,
Бо кожен думав: сам собі я пан.
Найменші й ті поводились зухвало,
І от найкращим тут терпцю не стало.
Розумні встали й кажуть: "Де та власть,
Що нам життя спокійне, мирне дасть?"
Не може цісар чи не хоче того,
То оберімо іншого якого,
Нехай сваволлю усмирить
І буде нами володіть,
Спокою гледючи святого!

Фауст

Попівщина!

Мефістофель

Попи й зробили це,
Щоб убезпечить повне черевце;
Вони поспільство сколотили
І ворохобню освятили.
От цісар той, наш приятель старий,
Іде сюди чи не в останній бій.

Фауст

А жаль його: він добрий був і щирий.

Мефістофель

Покіль живий, не трать у щастя віри.
Ходім сердегу визволим з біди,
Врятуймо раз, а може, й назавжди;
Хтозна, що в небі зорі написали?
Всміхнеться доля — знайдуться й васали.
Виходять на середгір'я і оглядають військо, розташоване в долині. Знизу
чути барабанний бій і військову музику.
Позицію обрали дуже вдало;
Щоб виграти бій, за нами діло стало.

Фауст

Якого тут чекать добра?
Це все мана, це все мара.

Мефістофель

Перемагає завше вмілий!
Не забувай великих цілей
І ні на що не потурай.
Як цісарю на поміч станеш,
У вічну державу дістанеш
Безмежний прибережний край.

Фауст

Ти діяв скрізь — і тут подій,
Візьмись на штуки й виграй бій.

Мефістофель

Тепер тобі можливість дам:
Цим разом ти командує сам.

Фауст

Висока честь, хоч і для кого,

Командувать, не тямлячи нічого.

Мефістофель

Як генеральний штаб працює,
Фельдмаршал втоми не відчує.
Давно я ждав великих справ,
Військову раду сформував
Я з сил гірських заздалегідь;
Тепер їх знай у хід пустить.
Фауст

Я бачу онде збройний стан.

Чи ти підняв усіх горян?

Мефістофель

Ні, квінтесенцію саму,
Як Пітер Сквінс, я з них візьму.
Увіходять Трое Дужих[106]. (Сам. II, 23, 8)

Мефістофель

Дивись, ідуть мої герої;
Вони, як бачиш, різних літ,
У різних одязі і зброї,
Та всі воюють так як слід.
(До глядачів).

В наш час скорили всі смаки
Лицарські панцири і лати;
Алегоричні вояки
Напевне будуть успіх мати.

Рубай

(молодий, легко озброєний, строкато вбраний)
Хто йде на мене – смільчака,
Одним ударом перекину,
А боягуза, що втіка,
Однак піймаю за чуприну.

Хапай

(середніх літ, добре озброєний, багато вбраний)
Та бійка – байка, ні до чого,
Даремний перевід часу.
Бери, хапай, що тільки мога,
В цім бачу я життя красу.

Тримай

(старий, важко озброєний, просто вбраний)
І в тому теж пуття немає,
Добро не знать куди спливає,
Коли не вмієш берегти.
Брать добре, а тримати краще;
Я не пушу напризволяще,
Чого вдалося осягти.
Всі сходять у долину.

На передгір'ї

Знизу чути барабани й військову музику. Напинають цісарський намет Цісар,
головнокомандувач, гайдуки.

Головнокомандувач

Тут буде непогане бойовисько.
В цей діл, закритий із усіх боків,
Стягнули ми все наше військо;
Найкращий вибір я зробив.

Цісар

Чи добрий він, саме покаже діло;
Та відступать, як і тікать, немило.
Головнокомандувач
Дивись, як правий фланг розташувався!
Для тактика цей кут якраз придався:
Не дуже круто, та й нестак приступно,
Нам вигідно, а ворогу погубно;
Поміж оцих хвилястих кучугур
Нам не страшний кіннотників алжур.

Цісар

Я задоволений тобою.
Гаразд, отут і бути бою.
Головнокомандувач
А он в самій долині, на краю,
Стоїть фаланга в бойовім строю;
Мечі булатні і списи стальні
Виблискують у раннім тумані;
Клекоче грізно вже потужна рать,
Усі жагою подвигів горять.
Побачиш скоро міць рішучих мас,
Зухвалий ворог не здолає нас.

Цісар

Уперше бачу цей незламний гарт.
Тут кожен воїн двох напевне варт.
Головнокомандувач
Про лівий фланг то нічого й казать,
Самі богатирі – ні втять, ні взять,
Окрили блиском зброї кручі скал,
Загородили щільно перевал.
Я бачу вже, що тут-то вороги
В кривавій січі згинуть до ноги.

Цісар

То все мої лукаві родаки,
Брати й свати, кузени і дядьки;
Сваволячи, ламаючи закон,
Вони гуртом розхитували трон,
Усобицями царство потрясли
І врешті бунт на мене підняли;
Сюди-туди хитався перш народ,
А там пристав до нищих воєвод.
Головнокомандувач
Ось вістовник біжить із гір уристь;
Якби він нам приніс хорошу вість!

Перший вістовник

Ми на вивідки ходили,
І туди й сюди пройшли,
Та новини лиш немілі
Вам із краю принесли.
Зберегло багато вірність
Владі цісарській твоїй,
Тільки ж черні непокірність
Іх утримує від дій.

Цісар

Себе лише тепер пильнує всякий;
Ні честі, ні обов'язку, ні дяки.
І невтямки всім себелюбцям тим —
Горить сусід, і в них займеться дім.
Головнокомандувач
Ось другий вісник ледве суне схилом,
Здорожився, тремтить бідак всім тілом.
Другий вістовник
Ми дізнались, як зчинився,
Закрутився веремій:
В них зненацька появився
Імператор там новий.
А за ним, як темна хмара,
Йде затуркана юрба,
Мов овець дурних отара
За баранчиком стриба.
Цісар
Цей самозванець на руку мені,
Свій сан тепер ціную я вдвійні.
Лиш як солдат одяг я цю броню —
Велику справу нині бороню.
Серед блискучих гульбищ і забав
Завжди по небезпеці я скучав,
За радою недбалих двораків
Я грав в кільце, а про турніри снів.
Не одвертай од воєн ви мене,
Було б уже ім'я моє гучне.
Як полум'я круг мене вирувало,
В грудях відчув я силу небувалу;
Стихія йшла на мене в люті дикій,
То був міраж, але міраж великий.
Свою колишню здержливість байдужу
Я славним ділом нині надолужу.
(Висилає герольдів викликати на герць самозванця).
Увіходить Фауст у панцері, в шоломі з напівопущеним заборолом.
Троє Дужих, одягнені й озброєні, як було вказано вище.
Фауст
Прийшла до вас неждана допомога,
І дужим не завадить осторога.
Ти знаєш, може, що гірські народи
Очитані в святім письмі природи.
Покинувши давно рівнини бідні,
Ці духи стали горам ніби рідні;
Серед ущелин темних і проваллів,
У благородних випарах металів
То зводять речовини, то розводять
І досвідом завжди нове знаходять.
Вони легкими пучками узорі
Із мінералів створюють прозорі,
І крізь кристал мовчазний знахарі
Вбачають все, що діється вгорі.
Цісар
Я вислухав усе, що ти казав,
Але, мій друже, переходь до справ.

Фауст

Нурційський славний некромант, сабінець, [107]

Твій вірний раб, прислав тобі гостинець.

Вже смерть його надходила зловіще,

Вже хмиз тріщав, курилося кострище,

Сухі дрова горіти почали,

Видаючи дух сірки і смоли;

Де люди б не спасли, ні Бог, ні біс,

Там ти йому визволення приніс.

Він лиш тобі завдячує життя

І відданий до самозабуття;

Від того дня про себе він не дбає,

Зірки і глиб про тебе лиш питає.

Він повелів, щоб ми сюди летіли

Тобі на поміч. В гір великі сили,

Живці природи в них нестримно б'ють;

Тупі попи все те чаклунством звать.

Цісар

В день радощів, коли гостей багато

До нас приходить на веселе свято,

Хвилюючися натовпом безкраїм, —

Ми раді всім і кожного вітаєм.

Але ще більше той для нас жаданий,

Хто нам одважно у пригоді стане,

Кого і небезпека не лякає,

Коли непевна доля нас чекає.

Проте прошу вас, в цю врочисту мить

Охочі руки від мечів прийміть;

Шануйте час, коли тут тисячі

Знесуть за нас чи проти нас мечі.

Всяк стій за себе! Хочеш мати корону,

Сам докажи, що ти достоїн трону.

Я хочу вбити власною рукою

Напасника, порушника спокою,

Що зве себе країни владарем,

Васалів паном, армії вождем.

Фауст

Похвальна річ — великих діл жадоба,

Та головою важить непогода.

Недаром же оздоблений шолом

Блищить над мужнім, сміливим чолом,

Таж тіло все — ніщо без голови:

Засне вона — всі члени неживі,

Болить вона — все тіло біль зборов,

Одужає — й воно здорове знов.

Тоді й рука вершить свої діла:

Там щит над головою підняла,

А там пустила в хід уже й меча

І на удар ударом одвіча;

Тоді удачу має і стопа —

Поверженим на шию наступа.

Цісар

Такий і в мене гнів на супостата,

Я хочу ланця потоптом стоптати.

Герольди

(вертаються)

Нас, герольдів, там сьогодні

Прийняли не по заслугі,

Наші речі благородні

Підняли усі на глузи:

"Цісар ваш? Його ж нема!

Він пропав, він щез, ізслиз!

Хто ж його і спогадає,

Як не казка: жив колись..."

Фауст

Що не приймають виклику до герцю,

Це нам, твоїм прибічникам, по серцю.

Надходить ворог, рветься в бій дружина,

Вели почать: сприяє нам хвилина.

Цісар

Командувать не буду цього разу,

(до головнокомандувача)

Ти будеш війську за привідця, князю.

Головнокомандувач

Хай правий фланг на ворога руша,

Що лівим флангом саме вгору суне;

Хай шире й вірне військо наше юне

Напаснику дасть добре одкоша.

Фауст

Хай цей герой відважний, запальний

Не гачись до тебе стане в стрій,

Ввіллється в цю громаду бойову

І всім покаже звагу вогневу.

(Показує направо).

Рубай

(виступає наперед)

Хто з ворогів навернеться лицем,

Тому я миттю обіб'ю всі щоки,

Хто тил покаже — повалю мигцем,

Не розбере, де плечі, а де боки.

Коли усі бійці твої

Мене наслідувать готові,

То скоро вражі гультяї

Потонуть геть у власній крові.

(Пішов).

Головнокомандувач

Середня рать нехай іде у діло,

Являючи свою розумну силу;

Правіше вже змішались вороги —

Спинити нас у них нема сили.

Фауст

(показуючи на середульшого)

Нехай і цей пристане у загін:

Прудкий, меткий, усіх захопить він.

Хапай

(виступає наперед)

З героїзмом війська мусить побіч

Стоять сподіванка на здобич.

Хай буде всім одна із мет
Вождя ворожого намет.
Йому недовго там пишаться,
Я в першій лаві — знай завзяття!
Підбирайка
(маркітантка, тулиться до нього)
Хоч я йому і не жона,
Проте й не зовсім чужина.
Багатий визрів урожай,
А жінці, звісно, тільки дай,
Вона ні на що не зважа.
Вперед, у бій! Гуляй, душа!
Обоє пішли.
Головнокомандувач
На лівий фланг, під тії стромовини
Свій правий фланг напевно ворог двине,
Стоятимуть там наші валом вал,
Щоб захистить узенький перевал.
Фауст
(показує наліво)
Прийми й цього до себе у солдати,
Не вадить сили сильному додати.
Тримай
(виступає наперед)
Про лівий фланг не клопочіться!
Держать, що є, мені не вчиться.
Що береже старий вояк,
Того і грім не втне ніяк.
(Пішов).
Мефістофель
(сходить згори)
Дивіться, з-поза скель стрімчастих
І з-поза виступів зубчастих
Ідуть, розсипавшись горою,
Нові бійці при добрій зброї.
Щити, мечі, шоломи, лати...
Нам варто їх у бій послати,
І миттю зроблена робота.
(Тихо до тих, що знають).
А хто й відкіль — моя турбота.
Я не ловив даремно ґав,
Всі арсенали обшугав;
А там у незворушній тиші
Вони стояли кінні, піші,
Колись — владики грізні та вельможні,
Тепер — слимачі домики порожні.
Я поселив усяких там привидь,
Середньовіччя треба ж підживить!
Нехай у них чорти із різних сект,
Вони незгірший справлять тут ефект.
(Уголос).
Чи чуєте, вперед вони вже мчать
І зброєю погрозово бряччать;
Вже майорять пошарпані прапори,

Що вирвались нарешті на простори.
Ви бачите, народ старий
Охоче йде на бій новий.
Зверху чути грізний суремний гук; вороже військо непомаду завагалось.
Фауст

Вже затьмарився вколо обрій,
Лиш де-не-де грізний, недобрий
Червоний сполох спалахне;
Кривавим блиском зброя грає;
Ліс, гори, небо — все вступає
У це побоїще жахне.

Мефістофель
Наш правий фланг хоробро б'ється,
Та над усіма видається
Завзятий велет Ганс Рубай:
До нього й чорт не підступай.

Цісар
Одна рука знялася вгору
Й здесітерилася в ту ж пору...
Непевні творяться діла.

Фауст
Ти чув про маревні мережі
На сицилійським узбережжі?
У білий день химерна мла
Там коливається в повітрі,
Виводить візерунки хитрі,
Снує видіння без числа:
То колихливими містами,
То мерехтливими садами
Порожній простір вистила.

Цісар
Що то за знак? На гострі піки
Упали раптом світлі бліки,
І наших лав списи блискучі
Окрили вогники скакучі;
Я бачу в цім якийся чар.

Фауст
Розхмур, о царю, чоло хмуре:
То знак зичливої натури,
Нам світять дивні Діоскури,
Що бережуть плавців од бурі;
Вони підсилять наш удар.

Цісар
А хто, скажи, і задля чого
Нам шле природу на допомогу,
Який незнаний володар?

Мефістофель
Не хто, як той мудрець великий,
Що відданий тобі навіки.
У нього аж душа болить,
Що йдуть на тебе супостати.
Щоб добродійця врятувати,
Готов він голову зложить.

Цісар

У час коронаційного параду
Хотів я зразу вивірити владу,
На чім — не став я довго обирати,
Звільнив сивобородого од страти.
Я зіпсував попівству насолоду,
Хоч добре знаю, сам собі на шкоду.
Невже аж нині, через стільки літ,
Пожну я діла радісного плід?

Фауст

Добро сторицею воздасться;
Зверни свій зір у неба вись:
То знамення тобі, дивись,
Воно віщує певне щастя.

Цісар

Орел ширяє в небесах,
А слідом — гриф, потворний птах.

Фауст

Вважай, то справді добрий знак,
Бо гриф — то міф, чи так чи сяк;
Та де б та вигадка могла
Здолати справжнього орла?

Цісар

Кружляють широко кругами
І раптом — блись! — уже зійшлись,
Один у одного впились,
Зчепились люто пазурами.

Фауст

Дивися, гриф уже підбивсь,
Узнав, що значить хист орлиний,
І, опустивши хвіст левиний,
За верховіттям бору скривсь.

Цісар

Нехай по цьому знаку й буде,
Приймаю з радістю це чудо.

Мефістофель

(праворуч)

Наших воїв тиск завзятий
Крушить міць ворожих ратей.
Гуркіт, клекіт, брязкіт, торох,
Вже подавсь направо ворог,
І безладна ця навала
Й інші лави захитала...
Наше військо невгавуше
Вправо вдарило ще дужче
На фаланги ослабілі,
Як розбурханії хвилі,
Сила з силою другою
Шаленіють у двобою...
Краще й вигадать незмога,
Наша буде перемога.

Цісар

(зліва до Фауста)

Глянь! Чи ж нашому загону
Утримати оборону?

Чи каміння їм не стало?
Вже узято нижні скали,
З верхніх теж одходять наші,
Лізуть, сунуть маси вражі
Вище й вище, далі й далі,
Може, вже на перевалі...
Ваші засоби нечисті,
З них немає нам користі.
Пауза.
Мефістофель
Ось мій один і другий ворон.
Летять похмуро і суворо,
Боюсь, що вісті злі несуть.
Цісар
їх вигляд збуджує неспокій...
Від скель, де бій кипить жорстокий,
Вітрила чорні їх женуть.
Мефістофель
(до воронів)
Сідайте лиш мені над вуха!
Той не загине, хто вас слуха,
Ви справите на вірну путь.
Фауст
(до цісаря)
Ти чув про пошту голубину?
До рідних гнізд, в свою країну
Ті птахи линуть з далини.
І ці нам служать службу ширу;
Лиш голуб — вісник задля миру,
А ворон — вісник для війни.
Мефістофель
Діла у нас, як мідний шеляг...
Глядіть, на тих стрімчастих скелях
Героям трудно припада!
Вже вороги взяли висоти,
А вдасться їм прохід збороти,
То буде нам гірка біда.
Цісар
Отак мене ви підманули,
В сильце лукаво затягнули,
Аж страшно на душі стає.
Мефістофель
Держись, кріпись! Ще вихід є!
Терпіння й хитрощі в притузі!
Кінець завжди бува трудний.
Ще є у мене вірні друзі,
Лиш дай мені свободу дій.
Головнокомандувач
(увиходить)
Ти з дуросвітами зв'язався,
Весь час я сумнівом терзався;
їх поміч лихо принесла.
Від ходу бою я в відчаї;
Хто починав, нехай кінчає,

Я відмовляюсь від жезла.
Цісар
Сховай його до кращих днів,
Іще ж нам доля усміхнеться!
А щодо цих чарівників,
У них зневірився вкінець я.
(До Мефістофеля).
Жезла тобі я не віддам,
Його інакші носять люди,
А зрештою, командує сам,
Побачимо, що з того буде.
(Іде в шатро з головнокомандувачем). [108]

Мефістофель
Ну що ж! Я не помру з жалю!
Нехай тобі патик хрещатий,
А нам з ним нічого почати.
Фауст
То що ж робить?
Мефістофель
Я все зроблю!
Гей, ворони, не гаючи й хвилини,
До озера, де граються Ундіни, —
Нехай сюди уявні води шлють.
Жіночі штуки трудно нам збагнути:
Так відділяють видимість од суті,
Що видимість покажеться за суть.
Пауза.

Фауст
Озерним дівам наші чорнокрили
Напевне непомалу підлестили;
Вода вже проступає тут і там.
Там, де були сухі і голі скали,
Джерела бистрі буйно бити стали...
Неждане лихо ворогам!
Мефістофель
Така диковина зляка
І боягуза й смільчака.
Фауст
Джерела ті зливаються в потоки,
Що ринуть невтриманно на всі боки;
Вирує шумовиння хвильове.
Вже поняла вода площини скальні
І, пінячись у ярості навальній,
Каскадами лункими в діл реве.
Тут героїчний опір неможливий,
Усіх знесе могутня сила зливи,
Мене самого острах огорта.
Мефістофель
Уже й злякався! Ця водяна морока
Не для мого, а для людського ока,
Мені ж дивиться — просто сміхота.
Всі мечуться, як в пеклі грішні душі,
І плавають кумедно так на суші,
Бо думають, що тонуть у воді,

Що їм уже залляло рот і вуші...
Усі в страшному сум'ятті.
Ворони вернулись.
Володарю ви добре послужили,
Та спробуйте тепер і власні сили.
Летить у таємничі кузні,
Де карли трудяться союзні,
Метал і камінь куючи;
Нехай скують огонь пекучий,
Яркий, блискучий і тріскучий
Ті чарівничі ковачі.
Хоча могуті блискавиці
Й падучі зорі-зоряниці
У літню ніч не дивина,
Та блискавки поміж кущами,
Зірки шипучі під ногами –
То буде ява чарівна.
Добийтеся того відразу,
Уживши просьби чи наказу.
Ворони летять. Усе робиться, як велено.
Мефістофель
Окрила тьма ряди ворожі,
Ідуть немов на бездорожжі.
То тут, то там, в'юни, сліпучі,
Мигочуть вогники летючі.
Та до таких жахливих штук
Потрібний ще несвітський гук.
Фауст
Ті лати, що німіли в склепній тиші,
На вільнім вітрі стали здоровіші;
Забрязкали, завили, загули,
Різноголосий шарварок звели.
Мефістофель
Тепер не буде їм угаву;
Зчепились за лицарську славу,
Як у блаженну давнину.
І рук і ніг блискочуть шини,
Неначе гвельфи й гібеліни
Продовжують свою війну.
В них ворожда спадкова, вічна,
Непримиренна й невідклична –
Зчинили бійку знов страшну.
В чортівських гульбищах до речі
Оті партійні ворожнечі
Та одчайдушная гризня;
І тут той дух ляка панічно,
Регоче дико, сатанічно,
Долину жахом ісповня.
В оркестрі бойовий шум, що врешті переходить у бадьорі маршові мотиви.
У шатрі самозванця[109]
Трон, пишна обстановка. Хапай, Підбирайка.
Підбирайка
Сюди ми першими прийшли.
Хапай

Летіли швидше, ніж орли.
Підбирайка
Які багатства тут лежать!
З чого почать і чим кінчать?
Хапай
Немає ліку тут скарбам.
Що потягнуть, не знаю й сам.
Підбирайка
Ті килими собі візьмим,
Незручно спати на твердім.
Хапай
Ота крицева булава
Мене до себе порива.
Підбирайка
Он позлотистий кармазин,
Мені давно вже снівся він.
Хапай
(бере зброю)
Ця штука виручить завжди:
Махнув, убив і далі йди.
А ти вже силу нагребла,
Та все якогось барахла.
Покинь одержу й килими,
Цю скриню краще підніми!
Одне лиш золото щире там
На плату найманим полкам.
Підбирайка
Такої вбивчої ваги
Не підійму, нема снаги.
Хапай
Ось нахилися на хвилину,
То я піддам тобі на спину.
Підбирайка
Ой, ой! Зніми його скоріш!
Важкий тягар ламає криж.
Скринька падає і розчиняється.
Хапай
Ото добро! Ото скарби!
Ну ж налітай, хапай, греби!
Підбирайка
(присідає навпочіпки)
Якби хоч пелену набрать,
То буде на що погулять.
Хапай
Ну годі! Йди, бо час мина.
(Вона встає).
Гай-гай! Дірява пелена...
Іще розгубиш на путі
Усі монети золоті.
Гайдуки
Чого залізли ви в шатро?
Це імператорське добро!
Хапай
Ми в битві важили життям,

Трофеїв часть належить нам.
Споконвіків ведеться так —
Бере із ворога вояк.
Гайдуки
А в нас такий звичай невлад,
Не мусить грабити солдат.
Узявся цісарю служити,
То честю треба дорожить.
Хапай
Та чесність вашу знаю я;
їй контрибуція ім'я.
Того ж ви поля ягоди,
І в вас пароль: давай сюди!
(До Підбирайки).
Тікай, не кидай, що взяла,
Нам зіпсували тут діла.
(Ідуть геть).
Перший гайдук
Чи ба, нахаба, ще й повча!
Чом ти не дав йому ляща?
Другий
Мені мов силу одняло,
У них непевне щось було.
Третій
Мені аж світ в очах затьмивсь,
То я гаразд не роздививсь.
Четвертий
Скажу без зайвих балачок —
Гарячий випав нам деньок!
У моторошній духоті,
В несосвітєннєм сум'ятті
Вперед ми рвались без ваги,
І никли всюди вороги;
Імлою очі повило,
В ушах дзвеніло і гуло...
Хоч ми в бою перемогли,
А як — сказати б не могли.
Увіходить цісар з чотирма князями, гайдуки виходять.
Цісар
Ну, як би не було, а наша перемога,
Розбиті вороги тікають якомога.
Стоїть порожній трон — зрадливее добро.
У пишних килимах блищить на все шатро.
В повазі цісарській ми будем тут чекати,
Поки прийдуть до нас народу депутати.
Утішні вісті вже ідуть з усіх усюд:
Все втихомирилось, до нас прихильний люд.
Хоча зв'язались ми в бою з чарівниками,
Проте подужали ми власними руками.
Буває, в боротьбі випадком пощастить:
На ворогів згори каміння й кров дощить,
Печери загудуть од громового хору,
Дух в'яне в недруга, а в нас росте угору.
Подоланий терпить наругу і хулу,

Звитяжець-гордівник до неба шле хвалу.
Вторує все йому, покірне і слухняне,
"Te Deum laudamus" з мільйонів глоток гряде.
Та в цей врочистий час я радше зазирну
Смирено у душі своєї глибину.
Хай замолоду принц недбало час гайнує, [110]
Дійшовши повних літ, його він оцінує.
Із вами чотирма до спілки я стаю,
Щоб правити в дому, в дворі і всім краю.
(До першого).

Ти, князю, всі війська розсудливо розставив
І в вирішальну мить героїськи їх направив;
Нехай і в мирний час твій досвід їх навча:
Тобі, фельдмаршале, вручаю я меча.
Фельдмаршал

Так, вірна армія спасла тобі корону
І пильнуватиме твоїх земель кордону.
Вбезпечим супокій та й будем пити мед,
У замку прадіднім справляючи бенкет.
Тоді з оцим мечем я побіч тебе стану,
Твоїй величності являючи пошану.

Цісар

(до другого)

Ти смілий чоловік і ввічливий разом,
Будь оберкамергер, керуй моїм двором,
Двірською челяддю нелегко управляти,
Не служать, як би слід, через одвічні звади.
Ти прикладом своїм зумієш напутить,
Як цісарю й двору належиться годить.

Оберкамергер

Я буду діяти по загаду царському,
Сприяти доброму, не шкодити й лихому,
Бути щирим і прямим, без хитрості й крутні;
Ти не зневіришся, володарю, в мені.
А перед учтою мені дозволиш потім
Подать тобі води у тазі щирозлотім
І персні потримать; ти руки освіжиш,
І в радує мій зір твій вид іще світліш.

Цісар

У мене сила справ, і зараз не до свята,
Але попереду ще радощів багато.

(До третього).

Ти будеш стольником – за ловами гляди,
Піклуйся птичною, в фільварках лад веди;
Я обиратиму улюблені страви,
А ти по всякий час пильнуй своєї справи.

Стольник

Я з радістю готов томитися постом,
Поки величності не вдовольню цілком.
Настачим з кухарем тобі всього до строку,
Далеке зблизимо, прискорим пору року.
Та їжа рідкісна тебе не приверта.
Тобі понад усе здоров'я й простота.

Цісар

(до четвертого)

Коли вже в нас якось про учти тільки й мови,
Ти будеш чашником, юначе мій бідовий!
Ти пильно дбатимеш, щоб наші погребі
Смачними винами повніли щодоби,
Та щоб не втратили високої довіри,
Сам у веселощах завжди дотримуй міри.

Чашник

Мій пане, честь таку приймаючи, юнак
Стає мужчиною, незчуєшся і як.
Бенкету славного чекаючи терпливо,
Я цісарський буфет обставлю напродиво,
Надбаю посуду — все злота та срібла,
Тобі ж я виберу бокал з тонкого скла,
Зі скла венецького, що дивну силу має —
Вино в нім кріпшає, проте не оп'яняє.
Звіряймося сміливо на дію чудо-чар,
Та здержливість твоя — то ще цінніший дар.

Цісар

Усе, що я сказав у цей момент важливий,
Як істину святу надійно сприйняли ви,
На слово цісаря ви можете вповать;
Та є в нас грамоти, і підпис, і печать,
Щоб слово ствердити. А ось, мов нарочито,
Сановний муж іде цю справу докінчити.
Увіходить канцлер-архієпископ.

Цісар

Коли в склепіння пруг останній камінь ліг,
Говорить чоловік: "Я дім навік воздвиг".
Ось четверо князів; ми міркували пильно,
Як нам двірські діла уряджувати спільно;
А для провадження державних суто справ
Собі я п'ятеро довірених обрав.
Маєтностями ви усіх затьмить повинні,
Тому й поширюю я ваші володіння,
Всі добра зрадників між вами поділю,
Вас можновладцями потужними зроблю.
Даю вам привілей збільшать наділи віном,
Міньбою, куплею чи іншим правим чином;
Вживайте повністю всіх вольностей і прав,
Що здавна наш закон князям удільним дав:
Хай вашим присудам скоряються підданці,
Не апелюючи до жодних більш інстанцій;
Нехай подушне й чинш ідуть вам звідусіль,
Карбуйте золото, беріть руду і сіль.
За вірну службу вам подякувати маю,
Тож вас до зверхника найближче підіймаю.
Архієпископ

Ми вдячні глибоко за все, що дав ти нам!
Підсилюючи нас, ти дужчаєш і сам.

Цісар

Ще й вищий привілей вам хочу доложити:
Для царства я живу і ще бажаю жити,
Та тіні прашурів нагадують мені

Про неминучий край земної суєтні.
Настане і моя година помирати,
Тоді ви мусите наступника обрати,
Хай пануватиме вінчаний володар
У мирі й лагоді, без міжусобних чвар.
Канцлер
Із гордістю в душі, з покорою в поставі
Вклоняються тобі державці величаві;
Допоки щира кров по жилах творить круг,
Ми — тіло, що твій дух проводить легко в рух.

Цісар
Нехай ці рішення несхибні і незломні
Увічнить грамота на всі часи потомні.
В своїх маєтностях ви вільні володіть,
Але з умовою — нічого не ділить;
Хоч як побільшите ви згодом дар монарший,
Усе те в спадщину хай син дістане старший.

Канцлер
Я на пергамені спишу оцей устав,
Щоб він імперії благим законом став;
Хай канцелярія тоді печать приліпить
І підпис твій святий усе навіки скріпить.

Цісар
Тепер ідіть собі й міркуйте в самоті
Про цей великий день, єдиний у житті.
Світські князі виходять.

Духовний
(залишається і промовляє патетично)
Твій канцлер геть пішов, єпископ тут
лишився,

Пересторогу дасть володарю рішився,
Уболіваючи по-батьківськи за ним.

Цісар
У цей веселий час чи можна бути сумним?
Архієпископ
Вбачати мушу я зі скрухою гіркою
Помазану главу в союзі з сатаною!
Хоч ти й посів престол, на тому не кінець.
Чи прийме те Господь і папа, наш отець?
Коли про ці діла Петрів намісник визнає,
Він царство грішнее святим огнем скарає,
Бо в ньому ти збудив іще в ту пору гнів,
Коли в вінчання день чарівника звільнив.
З твого вінця упав найперший промінь ласки
На клятву голову не з Божої указки.
Покайся ж хоч тепер і не гніви святинь,
З добра неправого посильну лепту кинь.
Оддай ті пагорби, де твій намет пишався,
Де з злими духами блюзнірськи ти еднався,
Де слухав ти словес лихого князя лжі,
Ти монастир святий побожно заложи;
Ліси навколишні, що ген у далі мріють,
Гірські пасовиська, що буйно зеленіють,
Озера рибнії, і ріки, і струмки,

Що у долину мчать, ізвивисті й шумкі,
Й долину всю даруй обителі священній,
За щире каяття сподобишся прощення.

Цісар

За ці тяжкі гріхи я й сам себе виню.
Постав же сам, як знай, границі наданню.

Архієпископ

На місці, де тебе уведено в спокусу,
Вели спорудити храм Господу Ісусу.[111]
Вже бачу духом я — угору мур росте,
Промінно світиться убранство золоте,
Встає олтар і неф, вивершуються хори,
І хрест зове мирян до віри і покори.
Благочестивий люд прямує в Божий дім,
Бо перший дзвін загув, як благовісний грім,
З дзвіниці гострої, що в небо гінко рветься, —
І грішник, молячись, людиною стається.
У день освячення — то буде втіха нам! —
Вшануй присутністю своєю новий храм.

Цісар

Нехай же здійсняться ці намисли натхненні
Во славу Господу, мені на розгрішення;
Діяння те мій дух угору піднесе.

Архієпископ

Як канцлер, я б хотів оформити це все.

Цісар

Випишуй грамоту на займища церковні,
Я підпишу її в одраді молитовній.

Архієпископ

(пішов був уже, при виході обертається)
Та дай церковникам довічний привілей
На всякі податі й відбутки від людей:
Щоб храм оздобити велично, благоліпно,
Чимало буде нам коштовностей потрібно.
А щоб на пустощі воздвигнуть храм скоріш,
Ти частку здобичі віддати нам велиш.
Та ще розпорядись, щоб люди приставляли
Нам камінь, дерево та й інші матер'яли,
А ми з амвону їх, як треба, навчимо,
Благословення їм на ревний труд дамо.
(Виходить).

Цісар

Таких тяжких гріхів я не робив ще зроду,
Оті кудесники ввели мене у шкоду.

Архієпископ

(ще раз повертається, низенько вклоняється)
Ти берег моря дав еретику тому,
Погрожує од нас анафема йому,
Як не одпишеш ти і звідти на святиню
Усі повинності, і чинш, і десятину.

Цісар

(прикро)

Але ж бо землю ту ще море покрива.

Архієпископ

То почекаємо, аби були права;
Да не промовиться владичне слово всує.
(Виходить).
Цісар
(сам)
Як так чинитиму – все царство роздарую.
Дія п'ята
Відкрита місцевість
Мандрівник
Ось він, тінявий, привітний
Холодок од лип старих...
По мандрівці довголітній
Знов потрапив я до них!
Ось хатина та гостинна,
Що скитальця прийняла,
Як його на цю містину
Вергла з моря хвиля зла.
Де ж господар, господиня,
Люди щирі, помічні?
Чи ж моє благословіння
їм продовжує ще дні?
Чи ж у всьому мають вдачу,
Чи живуть в теплі, в добрі?
Чи побачу, чи віддячу?
Вже й тоді були старі...
Бавкіда
(древня бабуса)
Тихше, тихше, гостю милий!
Цить! Дідуня не збуди!
Довгий сон старому сили
На короткі дасть труди!
Мандрівник
Ой, це ж ти, бабусю люба,
Що з дружиною колись
Вдвох мене од смерті-згуби
Рятувати піднялись!..
Ти, Бавкідо, одходила
Потопельника тоді...
Увіходить дід.
Філемон! Ти скорб мій сміло
Видер з пащі злій воді!
Вздрів ваш вогник я в тумані,
Вчув ваш дзвоник крізь борвій...
Вам завдячую, кохані,
Тільки вам, рятунок свій.
Хай же ще раз подивлюся
Я на хвиль морських розмай;
Поклонюся, помолюся –
Серце повне через край!
(Іде вперед по дюні).
Філемон[112]
(до Бавкід)
Приготуй вечерю живо;
Подаси в садочок нам...

Він же хай дивує диву,
Хай чудує чудесам.
(Стоячи побіч подорожнього) .
Подивися: там, де хвилі
Грізно били з краю в край,
Там сади вже посадили,
Нарядили справжній рай.
Не під силу вже старому
Рятівниче ремесло..
Але що мені по тому —
Море далі одійшло.
Пан умілий, челядь сміла
Рили рів, гатили гать;
Де царила моря сила,
Стали люди панувать.
Глянь — навкруг сади, городи,
Ниви, села, хутори..
Та ходімо до господи,
Сонце вже надвечори.
Мерехтливо мріє далеч —
То вітрила майорять,
Поспішають в гавань на ніч,
Як пташки в гніздо летять.
Море синьою стягою
Ледве мріється здаля,
Де не глянь, перед тобою
Скрізь видніється жилля.
В садку
При вечері утрюх.
Бавкіда
(до мандрівника)
Чом сидиш, мовчиш думливо?
Чом нічого не їси?
Філемон
Хоче знати він про диво,
Ти ж йому розповіси?
Бавкіда
Диво дивне, що й казати,
Я не стямлюся й сама,
Та якесь химерувате —
Знать, добра у нім нема.
Філемон
Ні ж бо! Цісар в займанщину
Берег цей оддав йому,
І герольд на всю країну
Просурмив про це в сурму.
Де взялись на узбережжі
Зразу шатра, курені,
Далі замок, мури, вежі
І сади кругом рясні.
Бавкіда
Вдень, бувало, дарма праця,
Як ті люди не пихтять;
А вночі вогні іскряться,

Вранці глянь — готова гать!
Жертв упало тут немало,
Ніччю — крики, зойки, шквал...
Море полум'ям хитало...
Вранці глянь — готов канал.
Ох, безбожник він, завида,
Вже й на наше зазіха...
Од непевного сусіда
Недалеко до гріха.
Філемон
Він же нас до себе кличе:
Скільки хоч землі бери!
Бавкіда
Бійся моря, чоловіче,
І не кидайся гори!
Філемон
Ну, ходімо до каплиці,
Поки захід не погас,
Подзвонити, помолиться —
Бог старий не зрадить нас!
Палац
Просторий розкішний сад, широкий, рівно виведений канал.
Фауст, старий, аж древній, ходить, думає.
Баштовий Лінкей[113]
(в рупор)
Сідає сонце; до причалу
Човнів несеться батова:
Останнім жваво до каналу
Байдак великий заплива.
Не гнуться щогли в нім добротні,
Грайливо мають прапорці,
На нім досвідчені й зальотні
Щасливо маються плавці.
На дюні дзвонить дзвін.
Фауст
(жахається)
Проклятий дзвін! Він невлічимо,
Мов зрадний стріл, у серце б'є!
Усе моє перед очима,
А за плечима б то чие?
Бринить у нім злорадність хижа,
Що всякій владі межі є:
Отой липняк, та вбога хижа,
Та церківця — то не моє...
Радніший я туди податся,
Та грізно тінь чужа встає;
То сіль в очу, то скабка в п'ятці,
Що всі відрадощі псує!
Баштовий
(як вище)
З вечірнім вітром прудко як
Летить процвітаний байдак,
Хоч наладований з верхом
Всіляким скарбом і добром!

Процвітаний байдак, наладований ущерть чужоземними виробами.
Мефістофель, Трое Дужих.[114]

Хор

Вернули ми,

Та ще й з добром...

Вельможний пане,

Б'єм чолом!

(Виходять на берег, вивантажують добро).

Мефістофель

Вернули ми не порожнем

І похвали од пана ждем.

Ми звідси два судна взяли —

Сюди аж двадцять привели.

Що нам доводилось долать,

Нехай посвідчить наша кладь.

На вольнім морі — вольний дух,

Гляди навкруг, не будь лінюх!

Бери, не гребуй, все одно,

Чи рибу вгледеш, чи судно!

Вдалося третє підчепить —

Четверте легше захопить,

А п'яте й одсічі не дасть —

У кого сила, в того власть!

Важливо — що, байдуже — як...

У мореплавстві я мастак:

Війна, торгівля і розбій —

Одно сукно, троякий крій.

Трое Дужих

Хвали нема!

Нема хвали!

Немов сміття

Ми привезли.

Чогось нахмурих

Пан лице:

Не до душі

Йому все це.

Мефістофель

Ніхто платні

Більш не чекай!

Уже ж ви всі

Взяли свій пай.

Трое

Та то бридня!

Попросим — дасть.

Усім належить

Рівна часть.

Мефістофель

Знесіть спочатку

В погреби

Усі кошовні

Скарби.

Огляне він

Усе пильніш

І порахує

Все точніш —
Не пожалкує
Він і сам,
Дасть учту пишну
Морякам.
Я завтра всяких птиць побачу,
Усіх обмислю, всім оддячу.
Вантаж відносять.
(До Фауста).
Не зсуплюй брів, не хмур чола,
Прекрасно йдуть твої діла.
Усе ти мудрістю скорив
І землю з морем помирив —
Охоче море од землі
Плавкі приймає кораблі.
Тут у палаці ти сидиш
І цілий світ в руках держиш;
Тут, де була лиш гола рінь,
Звели ми перший наш курінь;
Де ми прорили перший рів,
Тепер простір для веслярів...
І землю й море повнить слух
Твоїх трудів, твоїх заслуг.
І нині тут...
Фауст
Прокляте тут!. —
Мені отрута із отрут.
У серце наче колька коле,
Скажу бувалому тобі:
Бодай не знать того ніколи!
І гріх, і сором, далебі!
Коли вже тих старих посяду
І сам осяду між лип'я?
Воно чуже — і світовладу
Від того ніби трачу я.
Коли вже там поставлю вежу
І все побачу, все простежу,
Окину зором широчінь
Трудом набутих володінь,
І подивлюся, як навкруг
Прекрасно творить людський дух,
І ради мудрої додам
На поміч сміливим трудам.
Отак-то муки перенось,
Коли в багатстві брак чогось.
І дзвону гук, і запах лип —
Мені мов церква, цвинтар, гріб...
Невже всесильну волю тут
Оцей пісок заб'є до пут?
О, як те збути, як забути?
Почую дзвін — я лютий, лютий!
Мефістофель
Так, через прикрощі оті
Смаку не чуєш у житті.

Огидний, що й казати, той дзвін,
Шляхетне вухо ріже він.
Отой ненавидний бов-лив
Все небо жовчю мов залив
І від хрестин до похорон
Тобі ясує свій закон,
Немовбито між "бов" і "лив"
Ти і не жив, а тільки снів.
Фауст
Непослушенство й перекір
Мені струїли владу й мир;
Тут увірветься під кінець
І справедливості терпець.
Мефістофель
Чого ж тобі на них дивиться?
Вели сюди переселиться!
Фауст
Жени їх звідти, хай їм грець!
І тут їм добре буде житься —
Я дам прегарний хуторець.
Мефістофель
Та ми їх миттю переселим
І схаменутись не дамо,
І в новім селищі веселім
Старе забудеться само.
(Свиснув).
Приходять Трое Дужих.
Ходімо виконати наказ,
А завтра буде свято в нас!
Трое
Сьогодні пан не був ласкав,
Коли б хоч завтра бенкет дав.
Мефістофель
(до глядачів)
Ну що ж, не перший цей дідок:
І в Навуфея був садок. (Царств. I, 21)
Глупа ніч
Лінкей-баштовий
(співає, чатуючи)
Стою я на вежі
Немало вже літ,
В прекраснім безмежжі
Я бачу весь світ.
Поля неозорі,
І темні ліси,
І місяць, і зорі —
Все повне краси.
Скрізь вічні оздоби,
Скрізь вічне буття,
А в нім до вподоби
І власне життя.
Чи світле, чи хмарне
Було воно там,
Здавалося гарне

Щасливим очам.
Пауза.
Ні, не лиш одне щасливе
Бачить випало мені:
Щось зловісне, щось страшливе
Піднялося вдалині,
Загорілось, заіскрилось
Поміж віття темних лип,
Ще й од вітру розгнітілось —
Розлилося вшир і вглиб.
То палає хата вбога,
Мохувата, вогка стріха;
А впинить огню незмога,
Де рятунку взять од лиха?
Вам, стареньким, дітись ніде;
Як же ви не впильнували?
Весь ваш статок димом піде —
Безголов'я небувале!
Підлітають вище й вище
Хвилі полум'я страшного...
Чи старенькі там живі ще,
Чи втекли із пекла того?
Ось вогні прудкі, стрілисті
Геть розбіглись в гіллі, в листі;
Віти миттю зайнялися,
Вниз посипались, хрусткі...
Ой, нащо мені далися
Очі надто аж зіркі!
З хряском валиться каплиця,
Бо ж на неї все летить...
Вище полум'я зміїться —
Аж до самих верховіть.
Багрянисто палахкоче
Все стовбур'я наголо...
Довга пауза. Спів.
Що голубило тут очі,
Те навіки загуло.
Фауст
(на балконі проти дюни)
То хто там тужить, хто там плаче?
Лінкей виспівує печаль.
Я діяв надто нетерпляче —
Уже бере й самого жаль.
Ну що ж, нехай лип'я згорить те,
Візьметься попелом нехай —
Поставлю башту там і звідти
Дивитись буду у безкрай.
Побачу я нову оселю,
А в ній бабусю і дідка,
Що тихо, раді та веселі,
Там доживатимуть віка.
Мефістофель і Троє Дужих
(внизу)
Прибігли ми у повну ристь,

Пробач! Несем неладну вість.
Ми в двері стук, ми в двері грюк —
Вони зацепнуті на крюк;
Один потряс, другий натис —
Вони зірвалися з завіс.
Ми кричимо, ми прозимо,
А впертим ради не дамо —
Такі вдалися вже, мабуть,
Нікого й вухом не ведуть.
Тоді ми годі тих дурниць —
Давай тягти їх силоміць;
Старі, що кпили із недуг,
Із ляку визівнули дух...
Іще у них чужий там був,
Поліз у бійку — смерть добув.
Та поки билось і сіклось,
Жар на соломі впав якомсь,
І запалало все кругом,
Горить костром тим трупам трьом.

Фауст

Чи ви ж моїх не чули слів?
Не гвалту я — міньби хотів.
Клянусь я ваш кривавий чин!
Діліть між себе той проклятий.

Хор

Старі слова ізнов збулись:
Перед насильником хились!
Коли ж устав із ним на бій,
Майна й життя вже не жалій.

(Виходять).

Фауст

(на балконі)

На небі змеркло сяйво зір,
Вогонь притих, як ситий звір —
Війнуло вітерцем нічним,
Я чую смалятину й дим —
Непевний вчинок цей спішний!
Та що за привид там страшний?
Опівнічна доба

Виступають чотири сиві жінки.

Перша

Мене звуть Тіснота.

Друга

Мене звуть Нудя.

Третя

Мене звуть Турбота.

Четверта

Мене звуть Біда.[115]

Троє

Тут замкнуті двері — нам ходу нема,
Живе тут багатий — він нас не прийма.

Біда

Я тінню тут стану.

Тіснота

Я димом піду.
Нужда
Пестій і не гляне на мене бліду.
Турбота
Сестриці, сюди вам не вільно ввійти,
Та може Турбота і в щілку вповзти.
(Турбота щезає).
Тіснота
Ходімо вже, сестри мої хмурозорі!
Біда
Іде за тобою, як завше, Біда.
Нужда
Од вас не одстане ніколи Нужда.
Утрюх
Насунули хмари, не жевріють зорі,
І стайна з простору, де темріє смерк,
Злітає сувора сестра наша — Смерть.
Фауст
(у палаці)
Учотирюх прийшли, а втрюх пішли;
Якусь чудну, непевну річ вели..
"Біда", "нужда", щось ніби "смерк",
І знов зловісна рима "смерть".
Глухий той звук страшну віщує долю..
І досі я не виборовсь на волю.
Коли б зумів я магію прогнать,
Забуть химери чарів і залять
І сам на сам бороть природи гарт —
Людиною б і справді бути варт.
Таким я й був, поки тих чар не знав,
Поки себе і світу не прокляв.
Тепер тих чар в повітрі аж кишить,
Не знаю вже, де дітись од привидь.
Чи сяє день, поману женучи, —
Мара мене обмарює вночі;
Чи весело додому з поля йду —
Закряче крук, закрюче на біду..
Оплутує кругом нас забобон:
То примха десь, то знамення, то сон,
І моторош нам душу обійма.
Щось рипнуло — й нікого мов нема.
(Здригнувся).
Чи тут хто є?
Турбота
Та є, тобі ж чутно!
Фауст
А хто ти, хто?
Турбота
Хіба не все одно?
Фауст
Геть звідси!
Турбота
Ні, я втрапила сюди.
Фауст

(спершу гнівний, потім впинив серце, тихо)
Не закликай, не накликай біди!

Турбота

Хай нечутна я для вуха,
Та душа мій голос слуха;
В різних постатях встає
Грізне марище моє.
В полі, в морі, завше, всюди
Серцем чують мене люди,
Не шукаючи, знайдуть,
Улещаючи, кленуть.
Чи ти Турботи вік не знав?

Фауст

Я все життя не йшов, а гнав
І брав з нальоту кожную насолоду,
Кидав, що стало не в догоду,
А що пручалося, пускав,
Я лиш жадав, задовольняв жаду,
І знов бажав, і так, мов у чаду,
По світу мчав бурхливо і бентежно;
Тепер іду розважно, обережно.
Доволі вже спізнав я земний круг,
Шкода мені потойбіч зносить дух.
Безумний той, хто в мріях непотрібних
За хмарами шука собі подібних!
Тут твердо стій і пильний зір одкрий;
Допитливим і цей світ не німий.
Навіщо нам до вічності ширяти!
Що знаємо, рукою можна взяти.
Отак мудрець ітимає у житті,
І не зіб'є мара його з путі;
У русі тім йому розкоші й болі,
Й на хвилю він не стане в задоволі.

Турбота

Під моїм страшливим гнітом
Хто б не був, той нудить світом,
Той не бачить за пільмою
Навіть сонця над собою;
Хоч, дивиться, притаманний —
Дух охмарюють тумани;
Хоч скарбами володіє —
Користати з них не вміє;
В щасті, в горі він страждає,
У достатку голодає;
Всім утіхам і скорботам
Безпорадно каже: "Потім",
Завше завтрашнього жде він
І в сьогоднішнім не певен.

Фауст

Облиш, улізлива змія,
Ті нісенітниці торочить!
Геть, геть! Літанія твоя
І мудреця, нівроку, обморочить.

Турбота

Він не знає, що робити,
На яку йому ступити:
Пройде трохи по дорозі
І заточиться в знемозі;
В твань улипши, йде все глибше,
Не надіється на ліпше,
І собі, й другим немилий,
Ніби й сильний, а безсилий;
І без віри, й без відчаю
Не живе, а одживає.
Ті вагання, ті змагання,
Бунтування й підлягання,
Підіймання і зривання,
Напівсон, напівчування —
Держать його цупко й скло,
Щоб зіпхнути врешті в пекло.
Фауст
О привиди зловісні! Ви караєте
Наш рід людський мільйонами терзань
І низку днів байдужих обертаєте
У лабіринт нечувзних страждань.
Від демонів нелегко утекти,
На пута їх кріпкі немає ради,
Та ти, Турбото ница, ти
Не діждеш наді мною влади!
Турбота
Щоб з мене більш не насміхавсь ти —
Піду, лишивши прокляття!
Сліпують люди все життя,
Ти ж під кінець осліпни, Фаусте!
(Дмухає на нього).
Фауст
(осліпши)
Навкруг лягає ніч кромішним адом,
Але не згасла розуму зоря;
Ще встигну я здійснить великий задум —
Усе рішає слово владаря.
До праці, люди, шарварком умілим!
Сміливу мисль явіть чудовим ділом!
Намічене нам виконати слід —
Беріть знаряддя, заступи, лопати!
За ширий труд, за щедрий піт
Ждіть неабиякої плати;
Одна душа та рук сто сот
Досягнуть творчості висот!
Просторе дворище перед палацом
Смолоскипи.
Мефістофель
Сюди, сюди! Шкитиль, шкитиль,
Розхитані лемури,
З кісток, в'язок і сухожиль
Латковані понури!
Лемури[116]
(хором)

Зачули ми твій голос лиш —
І вмиль сюди примчали;
Либонь, прирізати нам велиш
Ти шмат землі чималий.

Сюди з вимірним ланцюгом
І гострими кілками
На клич прибігли ми бігом,
А нащо? — Не до тями.

Мефістофель
Та тут робота не яка —
Ви тільки власну міру знайте!
Найдовший хай ляга за мертвяка,
А інші — дерн навколо обкопайте,
А потім рийте яму там,
Як рили вже батькам, дідам!
З палати до тісної хати,
Хоч круть, хоч верть, доводиться махати.
Лемури

(копають із глузлиливими вихилясами)
Я молод був, я жив, любив —
За мед життя здавалось;
Гуляй, душа, без кунтуша! —
Співалось, танцювалось...
Підкралась старість тайкома,
Ціпком мене утріла,
Я, бідний, носом заорав,
Та не куди — в могилу!

Фауст
(виходить із палацу полапки, держачись одвірків)
Яка то втіха — чути брязк лопат!
Юрба, моїм покірні цілям,
Землі дає належний лад,
Виводить перепони хвилям
І морю творить строгу грань.

Мефістофель
(набик)
Шкода, старий, твоїх старань,
Шкода тих насипів і гатей!
Поживок матиме багатий
Нептун із того, чорт морський.
Усе те з вашим муравлищем
Кінець кінцем дотла ми знищим
Союзом пекла і стихій.

Фауст
Пригінчий!
Мефістофель
Я!

Фауст
Ти ж добре дбай,
Бери де хоч робочі руки, —
Вживай принади і принуки,
Плати, лести і підганяй!
Та щоб мені щодня ти говорив,
Наскільки посувається той рів.

Мефістофель

(півголосом)

Що треба буде, все ми зробим,
Та тут не ровом пахне — гробом.

Фауст

Край гір лежить гниле багно,
Весь край струїть грозить воно;
Його ми мусим осушити
І тим наш подвиг довершити.
Мільйонам ми настаним місця тут —
Стихію зборе їх свободний труд.
Простеляться лани широкополі,
Стада рясні заграють на роздоллі,
Круті горби зведе трудящий люд,
Укриє їх узорами споруд —
І заживе в цім краї, як у раї...
Нехай лютують хвиль скажені зграї,
Хай спробують де греблю ту прорвуть —
Здолає гурт прорив затамувать.
Служить цій справі заповідній —
Це верх премудрощів земних:
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.
Нехай же вік і молоде й старе
Життєві блага з бою тут бере.
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю,
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!
Провидячи те щасне майбуття,
Вкушаю я найвищу мить життя.
Фауст заточується. Лемури підхоплюють його і кладуть на землю.

Мефістофель

Утіхи, щастя — все йому в ненасить,
Жаги ніколи спрагнений не вгасить;
Бідаха рветься зупинить
Пусту, благу останню мить!
Боровся він зо мною скільки сил,
Та час — за нас: упав старий на діл.
Годинник став...

Хор

Вже став! Мовчить, немов могила.
Стрілки зронив.

Мефістофель

Зронив! Прийшла жадана хвиля.

Хор

Усе пройшло.

Мефістофель

Пройшло! То звук пустий.

Як так пройшло?

Адже ж пройшло — це те ж, що й не було.

Все, що твориться, що існує,

Колись унівець поверну я!
"Прошло, пройшло!" І що б це означало?
Усе одно, що й зовсім не бувало,
А крутиться все круга — мов і є...
Одвічна пустота — прихилище моє.
Гробокладина
Лемур
(соло)
Це хто спорудив тут мені
Хоромину ледачу?
Лемури
(хор)
Лежи там мовчки в савані,
Ще маєш ти удачу!
Лемур
(соло)
Де ж дівся бархат, де брокат?
Чом меблів тут не бачу?
Лемури
(хор)
Усе те бралось напрокат,
І все пішло на віддачу.
Мефістофель
Ось тіло вже лежить, а дух втекти готов,
Криваву підписку я пред'явити мушу;
На жаль, тепер є тисячі відмов,
Аби відняти в чорта душу.
Пустились ми старих шляхів,
А по нових — слизька дорога;
Колись би все я сам зробив,
Тепер потрібна підмога.
Щодня нам лиха прибува:
Старі звичаї і права —
Все повертається в насмішку.
Раніш, було, почую смертний хрип
І жду душі; ледь вилинула — хіп!
Запазурю її, як кішка мишку.
Тепер вона вп'ялась в ту гніль і цвіль,
У труп гидкий — лишитись там воліє,
Аж супротивнії стихії
Не витрусять її відтіть.
Мордюсь я щоднини й щогодини:
Коли, де й як дізнає хто кончини,
І навіть чи й дізнає взагалі?
В старій смерті сили замалі...
Поглянеш — так мов задубіло тіло,
Аж ні — ізнов ворухиться остило.
(Заклинає, фантастично розкрилюючи руки).
Агов, скоріш! Наддайте ходу в ноги,
Панове прямороги й кривороги,
Представники всіх дідькових порідь!
Мерщій сюди пекельну пашу пріть.
Щоправда, паш у пекла єсть багато —
Глитає кожна певний стан і чин,

Та відтепер ми будем вимагати
Унесення в той лад на краще змін.
Лівобіч розверзається страшенна пекельна паща.[117]
Із челюстів між вищирені ікла
Б'є полум'я у вихрі палахтінь,
Та і в диму кипучому не зникла
Од Міста Мук одвічних грізна тінь.
Вихоплюється звідти шум огненний;
І виплеснувся б грішник залюбки,
Та знов його вертає зуб гієни
У чортоторий племінної ріки.
Що ж робиться в куточках окремішних,
Там тьма тортур од одного вогню!
Лякайте муками пекельницькими грішних —
Вони ж те мають за брехню й бридню!
(До чортів-товстунів із короткими прямими рогами).
Гей, пузані, лайдаки здоровецькі,
З шияками товстеними опецьки,
Що в адській сірці ласо пасетесь!
Глядіть, чи не заблима фосфор десь:
То — душенька, Психея б то крилата;
Підборкайте, то й стане, як черва та;
Тоді на ній поставлю я печать,
Щоб тим певніш в огнистий вир помчать.
Пильнуйте спідньої частини —
Ось вам завдання гуртове;
Хто знає, де вона живе?
Можливо, навіть нижче спини...
А може, буде і в пупку —
Ловіть її, хлоп'ята, на трапку.
(До худючих чортів із довгими закарлюченими рогами).
А вам, довготелесі, накажу
Охоронять повітряну межу:
Держіть наготові руки й кігті,
Не дайте їй хтозна-куди забігти, —
Вона ж от-от вже виліне з нори,
Бо геній завше рветься догори.
Сяєво згори правобіч.[118]
Небесне воїнство
Неба обранці,
Раю посланці,
Линьмо туди!
Гріх викупляймо,
Прах оживляймо,
Всіх просвітляймо,
Возвеселяймо,
Благословляймо
В наші сліди!
Мефістофель
Згори до нас злітає світло кляте,
Я чую лемент, крикняву гидку...
То ж осоружні дівчури-писклята,
Що святобожним блазням до смаку.
Коли в зловісну прокляту годину

Ми пагубу кували на людину,
То наше найлютіше зло
Ханжам до любові було.
їм тільки рвать — не низом, так горою!
Не раз від них ми вже терпіли крах;
Однакова у них із нами зброя,
Це ті ж чорти, лиш в каптурах.
Програти тут нам буде вічний сором;
Згуртуймося дружніше — й ми поборем!
Хор ангелів
(сиплючи троянди)
Рози квітучії,
Роси пахучії,
Сяйно-живущії,
Тайно-зцілющі,
Вкрийте листочками
І пелюсточками
Вколо весь край!
Червоно й зелено
Пестися, май!
Вмерлому велено
Знестися в рай!
Мефістофель
(до бісів)
Чом нїтїтесь? Де ж ваш пекельний гарт?
Хай сиплється квіття несамовите, —
Держись, бісівський авангард!
Чи ж можуть ті блаґенькі квіти
Чортів гарячих засніжити?
Дихніть — і все зів'ялите за жарт.
Гей, дмухачі, дмухнуть! — Ну, буде, буде!
У тім чаду уже весь рїй побляк...
По ширості ви дули, на всі груди —
Занадто вже! Не треба ж так!
Не знаєте ніколи міри й краю!
Все в'яне, сохне, корчиться, палає
І нас отруйним обдає огнем...
Тримаймося! Хоч що там, не здригнем! —
Чорти тремтять! Завзяття підупало!
їх пройняло незвично млосним палом.
Хор ангелів
Цвітіння блаґісне,
Горіння радісне,
Живить усе воно,
Всюди несе воно
Ласку й любов.
Праведний, вірний
Світ не вечірній
В висі ефірній
Тихо зійшов.
Мефістофель
Ганьба поганцям боягузним!
Гориніж стали всі чорти,
Біси ж пішли в переверти

І в пекло гепаються гузном..
Ну що ж, нехай вам огняна купіль,
А я не рушуся звідціль!
(Розмаюючи летючі троянди).
Гей, вогнику, не вийсь перед лицем,
Бо як схоплю, то сядеш холодцем!
Геть, відчепися, іскорко мала!
Пече у скронь, мов сірка і смола..
Хор ангелів
Що не належить вам,
То й не займайте,
Що дух бентежить вам,
Те оминайте.
Воїнство, гублячим
Відсіч готов!
Владна над люблячим
Тільки любов!
Мефістофель
Пече в печінку, в серце, в скронь!
Це ж наддиявольський огонь!
Сильніш пекельних тії врази!
Так ось чому зітхають цілі дні
Відкинуті коханці, що ладні
За милою зорить, звихнувши в'язи.
І я!.. Куди я очі пориваю?
Раніш мені були бридкі без краю
Вони, мої одвічні вороги.
Та чимсь чужим душа моя обнята:
Мені до мислі ті любесенькі хлоп'ята,
І їх клясти не маю вже снаги..
Коли пошиюся я в дурні,
То більших дурнів не знайти.
Малята вредні, шурубурні,
Над вас немає любови!
Скажіть мені, кохані голуб'ята, —
Ви ж також люциферський рід і плід?
Кортить мені вас всіх розцілювати,
Воно, здається, так і слід..
Такі мені ви люб'язні і рідні,
Мов тисячі разів я бачив вас:
На постаті дивлюся миловидні
І відчуваю мов котячий лас.
Ходіть до мене, дітоньки, благаю ж..
Ангели
Ось ми йдемо — чого ж ти відбігаєш?
Ми близимось — а ти од нас в підскок!
Ангели заходять круга і окривають всю просторінь.
Мефістофель
(одтиснутий на передній кін)
Ви звикли нас лукавими взивати,
А вмієте незгірше чаклувати —
Чоловіків звабляти і жінок..
Оце так так! Оце так діло!
Мов любощів мені дано..

Пойнято полум'ям все тіло,
А голови вже й не чутно...
Ну, опускайтеся, не вийтеся без кінця!
Але ж поведіться хоч трохи по-мирському.
Хоча поважний вид вам личить як нікому,
Але усміхнений ще краще до лиця.
Мене така усмішка пориває,
Як часто між закоханих буває —
Ледь світиться в куточках любих уст.
За всіх миліш ти, рославий молодче;
Поглянь на мене хтивіше, солодке —
І на попів приходить м'ясопуст!
Не вадило б вам дещо оголитись,
Нема пуття з цнотливих тих хламид.
Ось одвернулись... Ззаду подивитись —
Ще дужче розбирає апетит.
Хор ангелів
Люблячий племін,
Лагідний промін!
Сявом правди
Грішних направ ти
І, від погуби пут
Збавивши їх,
Виведи їх на путь
Райських утіх.
Мефістофель
(схаменувшись)
Що сталося? Весь я в виразках, як Йов,
Самого страх бере при огляданні,
Та, обдивившись, я торжествую знов:
Так, мого роду сили нездоланні —
Зберіг я часті, чорту притаманні,
На шкурі лиш прикинулася любов.
Загасло вже ненавидне багаття,
Тож навздогін я всім вам шлю прокляття!
Хор ангелів
Кого скупає
Племін священний,
Той у блаженний
Сонм уступає.
Хором врочистим
Злинемо ввись!
Аером чистим,
Душе, дивись!
(Здіймаються в небо, забираючи з собою безсмертну частину Фауста).
Мефістофель
(озираючись)
Та що за лихо? Де ви ділись?
Ви, пущьверінки, чорта підвели...
Зі здобиччю своєю в небі скрились —
Так ось чого ви справді тут були!
Невже ж я скарб такий втеряти мушу —
Запродану мені високу душу,
Що лестками ви в мене відняли?!

Шкода тут позивати небо,
Доводить право набуття...
Обдурено старого — так і треба!
Нехай не розм'якає без пуття.
А я ж на те вгатив великі кошти...
Яка ганьба! Усе пішло на дим...
Бувалий чорте! Та чого ж ти
Піддався любошам пустим?
Коли вже навіть битий жак
Зміг, як дитина, підманиться,
То я собі міркую так,
Що тая дурість — не дурниця.
Ущелини, ліс, скелі, пустиня[119]
Святі відлюдники на схилі гори поміж ущелин.
Хор і луна
Скелі стоять стрімкі,
Сосни шумлять дзвінкі, —
Корені в них чіпкі,
Стовбури в них гінкі.
Хвилі прудкі біжать,
Надра гірські мовчать;
Тигри навкруг снують,
Лагідно муркають:
Тут ворожди нема,
Тільки любов сама.
Pater extaticus
(ширяючи в повітрі вгору-вниз)
Вічний блаженства пал,
Буйний любові шал,
Серця відчайний біль,
Бог, як осяйна ціль!
Стріли, жаліть мене,
Списи, коліть мене,
Шаблі, січіть мене,
Громи, печіть мене!
Згинь, наче хмарна тінь,
Зовнішня марна тлінь!
Сонцем ясным заграй,
Вічний любові рай!
Pater profundus
(у глибині)
Понад безоднею в задумі
Звисає скель стрімчастих ряд,
Клекочуть хвилі в сяйнім шумі,
Гримкоче грізно водоспад;
Налита соком деревина
До неба тягнеться, струнка —
І скрізь любов, любов єдина,
Що все це творить і плека.
О, як тут грозяно і буйно —
Двигочуть скелі, бір тремтить!
А глянь — вода вже тихоструйно
Любенько далі дзюркотить,
Зрошає миролюбні доли;

А блискавок жажні вогні
Оздоровляють видноколи,
Спаляють сопухи чадні.
Це все — провісники любові,
її всесильний, творчий рух...
В її полум'яній обнові
Прокинься, мій схололий дух!
В кайдани пристрастей закутий,
Зболівся, змучився ти вкрай...
Втамуй, о Боже, біль мій лютий
І серце ласкою осяй!
Pater seraphicus[120]
(середня сфера)

Що там грає-виграває
В світлій хмарці ранковій,
Що з-за бору впливає?
То маленьких духів рій.
Хор блаженних немовлят
Батьку любий! Де ми? Хто ми?
І куди нам путь лежить?
Ми нічого не свідомі,
Тільки знаєм: щастя жить!
Pater seraphicus

Опівночі ви вродились,
В зеленочку відцвіли;
Батько-мати там лишились,
Вас же ангели взяли.
Ви зближаєтесь сміливо —
Той, хто любить, вас притяг;
Та — щасливі! Не були ви
На кругах земних путях.
Щоб освоїтися з ними,
В очі досвідні ввійдіть
І моїми — як своїми —
Наоколо поглядіть.
(Сприймає їх у себе).

Ось дерева, гори-кручі,
Он де бистрень клекотить,
Прямовисно вниз летючи,
Щоб дорогу скоротить.
Хор блаженних немовлят
(зсередини)

Все тут грізне і зловісне,
Хоч і повне краси...
Вже нам острах серце тисне, —
Любий, добрий, відпусти!
Pater seraphicus

В вищі сфери підійміться,
Ростучи там без кінця,
Наскрізь силою пройміться,
Що виходить од Творця.
В оболоні ефіровій,
Духом благісним натхненні,
В вічнім сяєві любові

Вічно будете блаженні.
Хор блаженних немовлят
(в'ючись круг найвищої вершини)
Взявшись за руки,
Побожний хор створім,
Врочисті звуки
У небеса знесім!
І нелукавим
Вірмо словам:
Той, кого славим,
Явиться нам.
Ангели
(ширяють у вищій атмосфері, несучи
безсмертну частину Фауста)
Далось нам із лиха пут
Шляхетний дух розкути:
Стремління вічне й ревний труд[121]
Сподобляться покути.
Любов одвічна над ним,
Пильнуючи, витає,
І сонм святих псалмом гучним
Прибулого вітає.
Молодші ангели
Ці троянди, дар покутний
Грішниць, каючихся щиро,
Тут явили чар могутній —
Довершили подвиг віри:
Врятували скарб душевний.
Де кидали ми ті квіти,
Упадали пекла діти;
Вже не злобу — смуток ревний
Відчували вражі духи;
У Диявола самого
Серце мліло, повне скрухи.
Торжествуймо перемогу!
Повні ангели
Як тяжко нам нести
Ці земні лишки,
Святої чистоти
Тлінні домішки!
Дух до матерії
Приріс там щільно,
Зняти тепер її
І нам не вільно.
Міцний зв'язок една
Єство подвійне,
Вічна любов одна
Його роздійме.
Молодші ангели
В'ється імлистий круг
Понад горою,
В нім ми вчуваєм рух
Звинного рою.
Хмарки світлішають,

В них вже виднішають
Діти блаженні,
Вільні від земних бід,
В весен новітніх цвіт
Преображенні.
Хай же і ця душа
З гроном ясным руша
В радісний літ,
В сфери священні,
У горній світ!
Блаженні немовлята
Радо приймаємо
Духа сповитого,
В ньому вбачаємо
Ангела скритого.
Пелен земних розрив —
Мука остання:
Вже він достиг, дозрів
До рахвання!
Doctor Marianus
(в найвищій, найчистішій келії)
Вгору здійсмають дух
Обрії чисті...
Хором звершають круг
Світлі невісти.
Чий то з зірок вінок
Злотом яскриться?
То ж серед тих жінок
Неба цариця!
(В екстазі).
О Владичице, молю,
Хай у неба сині
Тайну благісну Твою
Я побачу нині.
Що плекав у грудях муж
Ніжно і суворо,
Ти прийми як принос душ,
Як любов-покору.
Волю вишню Твою
Радісно ми творим,
Укріпившись вірою,
Пал гріховний борем, —
Діво-Мати пресвята,
Вічно чиста й чесна,
Осіянна красота,
Владарко небесна!
Круг Неї в'ються
Хмарки прозорі:
Душі покутні,
Тихі в покорі,
В каянні щирі,
Линуть за Нею
В чистім ефірі.
Ти, Приснодівочная,

їх не проганяєш,
Ти, Пренепорочная,
їм гріхи прощаєш.
Не в одної сильна плоть
Слабий дух скусила,
Хіть гріховну побороть
їм самим несила:
То знадливі пестоші
їх спасінню шкодять,
То зрадливі лестоші
У спокусу вводять.
Mater gloriosa ширяє вгорі.
Хор покутниць
Ти незрівнянна,
Ти благостинна!
Вчуй же благання,
Вчуй же моління —
Дай нам спасіння!
Magna peccatrix
(St. Lucae VII, 36)
Ради широї любові,
Що скропила сліз елеєм
Ноги страдницькі Христові
На глумління фарисеям;
Ради мира, що лилося
Щедрим струменем на нього,
Ради ніжного волосся,
Що втирало тіло Бога —
Mulier Samaritana
(St. Ioh. IV)
Ради чистої криниці,
Де пили Аврамлі вівці,
Де я Господу водиці
Подала колись в конівці;
Ради джерела святого,
Що забило щедро звідти
І пресвітло, і розлого
Розлилося по всім світі —
Maria Aegyptiaca
(Acta sanctorum)
Ради земної яскині,
Де спочив розп'ятий Спас,
Ради рук, що до святині
Не впустили грішну раз;
Ради посту, що в пустелі
Я постила сорок літ,
Ради слів, що я на скелі
Начертала, як завіт.
Всі утрюх
Ти, що світлим сяєш ликом,
Всім одрада, благостиня,
Ти, що й грішницям великим
Стежку вказуєш спасіння, —
Глянь на душу цю зболілу,

Що єдиний раз згрішила;
Ти прости її й помилуй,
Бо не знала, що творила!
Una poenitentium[122]
(що звалась колись Гретхен, лине до них)
Пречиста Діво,
Глянь милостиво
На світле диво —
Щаслива я, щаслива знов!
Вернувсь мій милий
Одмолоділий —
Прийшов, прийшов!
Блаженні немовлята
(наближаючися круга)
Звівся над ними він,
Високий, сильний;
Воздасть ділами він
За догляд пильний.
Рано судилось нам
Землю лишити;
Він же, навчившись там,
Нас буде вчити.
Одна покутниця
(колишня Гретхен)
Між цього сонму пресвятого
Він сам себе ще не впізнав,
Та в прочутті життя нового
Уже блаженным з ними став.
Глянь, вже він тліну рве покрови,
Земне веретище своє,
І в світлій ризі ефіровій
Могутня юність повстає!
Хай я введу його у двері! —
Його ще сліпить райський світ.[123]
Mater gloriosa[124]
Іди! Здіймися в вищі сфери!
Він за тобою піде вслід.
Doctor Marianus
(молиться, павши ниць)
Душі, повні каяття,
Ось вам рятівниця,
До блаженного життя
Певна провідниця!
Світлий сонм тебе віта
У чеканні дива;
Діво-Мати пресвята,
Будь нам милостива!
Chorus mysticus
Яви минушого
Нам ніби сняться;
То — символ сущого,
Де сні здійсняться,
Де все урочее
Діє й живе;

Вічно жіночєє

Нас туди зве.[125]

Finis

Примітки

Історія написання "Фауста" ретельно досліджена гетезнавцями[126]. В ній, як правило, виділяють чотири основні періоди: 1) 1773–1775 рр. Написаний у ці роки текст не призначався самим Гете для друку. Він зберігся випадково і був названий вченими "Прафауст" ("Urfaust"); 2) 1788–1790 рр. Підготовлений у ці роки текст сам Гете надрукував у 1790 р. під назвою "Фауст. Фрагмент" ("Faust. Ein Fragment"); 3) 1797–1808 рр. У 1800 р. Гете пише як окремий епізод "Фауста" твір "Гелена" ("Helene"), проте залишає його ненадрукованим. У 1808 р. виходить друком весь "Фауст-1"; 4) 1825–1831 рр. У 1828 р. Гете друкує "Гелену". У 1831 р. закінчено всю другу частину. Твір дістав назву "Фауст. Трагедія" ("Faust. Eine Trag?die"), тексту надано остаточного вигляду. Віднині в нього входять: "Посвята" ("Zueignung"), "Пролог у театрі" ("Vorspiel auf dem Theater"), "Пролог на небі" ("Prolog im Himmel"), "Перша частина трагедії" ("Der Trag?die Erster Teil"), "Друга частина трагедії в п'яти актах" ("Der Trag?die Zweiter Teil in f?nf Akten"). Текст усього твору надрукований у 1832 р. після смерті Гете.

ПОЯСНЕННЯ

1

Зиммель Г. Избранное: В 2 т. – М.: Юрист, 1996. – (Лики культуры). – Т. 1: Философия культуры. – С. 165; 159.

2

Образ узятий зі Старого Заповіту. Філістимляни ("філістери") здалися герою Самсону настільки мізерними і жалюгідними, що він, відклавши свого меча, побив і розігнав їх всіх просто осячюю щелепою.

3

Кант И. Сочинения: В 6 т. – М: Мысль, 1966. – Т. 5. – С. 323–324.

4

Докладніше про це питання див.: Шалагінов Б. Б. Естетика Й. В. Гете: Дослідження. – К.: Вежа, 2002. – С. 121–127.

5

Korff H. A. Geist der Goethezeit: in 4 Bde. / Unver?nderter Nachdruck der 4., durchges. Auflage. – Bd. 2. – Leipzig: Koehler amp; Amelang, 1958. – S. 305.

6

Вагнер Р. Кольцо Нибелунга: Избр. работы. – М.: ЭКСМО-Пресс; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2001. – (Антология мысли). – С. 679, 690, 692.

7

Одна з версій імені Мефістофеля пов'язана зі словом ???????? – "п'яниця" (грецьк.); ще одна – зі словом merhitis – отруйні випаровування (латин.).

8

Докладніше про жанрово-стильові особливості "Фауста" Гете див.: Шалагінов Б. Б. "Фауст" Й. В. Гете: Містерія. Міф. Утопія. – К.: Вежа, 2002.

9

Питання про рецепцію творчості Гете і його "Фауста" в Україні порушується в дослідженнях: Zyla W. T. Johann Wolfgang Goethe in der ukrainischen Literatur. – М?nchen: Ukrainische freie Universit?t, 1989; Нямцу А. Е. Рекомендации к изучению традиционных сюжетов и образцов мировой литературы: Советская драматургическая фаустиана. – Черновцы: Черновиц. гос. ун-т, 1982. – Вып. 2. – 74 с. та ін.

10

Див.: Шевченківський словник: В 2 т. — К.: УРЕ, 1978. — Т. 1. — С. 155-156; Спогади про Тараса Шевченка. — К.: Дніпро, 1982. — С. 276, 483; Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: В 6 т. — К.: Вид-во АН УРСР, 1964. — Т. 5. — С. 151-204.

11

Гете Й. В. Фауст: Трагедія. Ч. 1. / 3 німецького переклав і пояснив Іван Франко. — У Львові: заходом редакції "Світ", 1882 (16, XI-XII).

12

Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. — К.: Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 145.

13

Див., зокрема, її лист до М. П. Драгоманова від 9 лютого 1894 р. // Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. — К.: Наукова думка, 1978. — Т. 10. — С. 220.

14

Леся Українка. Вказ. вид. — С. 41.

15

Дорошенко В. Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях. — Львів, 1932; Бондаренко Н. До історії української фаустіани: Г. О. Коваленко як перекладач "Фауста" Й. В. Гете: З доданням перекладу останньої сцени першої частини // Архіви України. — К., 1986. — № 1. — С. 69-76; Наумко А. Das konzeptuelle ?bersetzen (Goethes "Faust" in ostslavischen ?bersetzungen). — Zaporizz'a, 1999; Науменко А. М. "Фауст" Гете в восточнославянских переводах: О концептуальном переводе // Вікно в світ. — 2001. — № 1. — С. 106-120; Шалагінов Б. Б. Зрозуміти мову, читаючи поезію: Аналіз уривка з "Фауста" Й. В. Гете // Іноземні мови в навчальних закладах. — 2003. — № 1. — С. 23-27.

16

Вистава барокового театру на міфологічну, зокрема біблійну, тематику відкривалася "прологом", де показувалося, як боги та інші вищі сили оглядають земні обшири і бесіднують про людей (героїв п'єси), чия доля в їх владі. За традицією, після цього персонажі прологу вже не брали участі в самій виставі.

17

Мефістофель — (або Мефісто) — на думку Гете, це німецьке ім'я диявола поширилося лише у XVI-XVII ст. Етимологія не з'ясована до кінця. Припускають, що це спотворене латинське merphitis — отруйні випаровування землі (пор. в "Макбеті" В. Шекспіра про відьом: "В землі є бульбашки, як і в воді, / Оце й були вони" (Переклад Бориса Тена з участю Віктора Гуменкжа.)); в ньому знаходять грецький корінь ????? — видумка, хитрість (пор. укр. "метикувати"), поєднаний з німецьким Teufel (чорт), а також івритські корені "мефіз" — руйнівник і "тофель" — брехун.

18

Монолог Фауста, яким починається сцена, написаний відповідно до "репрезентативного" монологу барокових і народних ярмаркових вистав, де герой мусив сам себе представляти публіці. В ньому відбилася також традиція "солілоквиї", за означенням популярного серед "штюрмерів" англійського філософа Шефтсбері (1671-1713), — філософської розмови людини з самою собою з метою дійти виваженого життєвого рішення.

19

...Цей Нострадамів вищий твір... — Нострадам (Nostradamus) — латинська форма імені Мішеля де Нотр Дам (1503-1556) — астролога французького короля Карла IX, автора відомих пророцтв.

20

...бачить знак макрокосму. — Макрокосм — "великий світ" (грецьк.), поширена в містичних вченнях середніх віків назва Всесвіту, який включає в себе три світи, що знаходяться у взаємодії: матеріальний (земний), небесний і духовний.

21

Як все тут діє в колі вічним, / У багатоликій красоті... — "штюрмери" приставали до думки Г. В. Лейбніца (1646–1716) про панування у Всесвіті "напередумовленої гармонії".

22

...Ткання мінливе, / Життя бурхливе... — У Гете часто трапляється образ природи як велетенського ткацького верстата. Цим складним філософським образом натхне на і знаменита сцена, що зображає Гретхен за прядкою ("Кімната Гретхен"). Незайве згадати, що прізвище прадіда Гете було Weber ("ткач"), яке він пізніше змінив на латинську форму Текстор.

23

...За те й палили, й розпинали їх... — На думку Фауста, істина має особистісний, ціннісний (т. зв. потенційний) характер, про що свідчить той історичний факт, що її "провидці" нерідко важили заради неї власним життям. Просвітники-раціоналісти, навпаки, стверджували, що істина завжди актуальна, тобто заздалегідь наявна незалежно від свідомості.

24

"Було в почині Слово!" — Фауст перекладає Євангеліє від Іоанна. Грецьке слово ????? має значення "слово" і "першопричина, закон". Отже, Фауст приходить до думки, що першозаконом буття була "дія" (die Tat). Звертає на себе увагу, що Фауст полемізує з Лютеровим перекладом цього місця в Біблії. Зберігся переказ, що, коли Лютер перекладав Євангеліє, з'явився чорт, але богослів кинув в нього чорнильницею. Лютер пишався тим, що, на відміну від Фауста, встояв перед спокусами диявола.

25

Я — тої сили часть, / Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого. — Мефістофель глузує з Фауста через те, що той "зневажає слово", і рекомендує йому себе через свої "дії", які заперечують самі себе; цим він дає зрозуміти вченому, що його переклад не вносить ясність у це місце Біблії. Фауст, не розгубившись, у відповідь глузливо обіграє Мефістофелеве слово "часть", на що диявол відповідає новою низкою софізмів. Та все ж останнє слово залишається за Фаустом, який обстоює правду свого перекладу: "На всеблагу творящу силу, / Підступний, нищий, хижий біс, / Ти руку смертно-зледенілу / Даремно, грозячи, підніс".

26

А! Ти злякався пентаграми... — Пентаграма (з грецької) — стародавній містичний знак у формі п'ятикутної зірки, що застосовували проти нечистої сили.

27

... В червець убрався, в блаватас, / Плащем обвинувся едwabним... — Червець — червона, блаватас — блакитна шовкова тканина (примітка М. Лукаша), едwabний — шовковий. Якщо спочатку Мефістофель з'явився в одязі "мандрівного схоласта" і програв учений двобій з Фаустом, то тут він одягнувся "як шляхетний пан" ("edler Junker"), бажаючи показати, що тепер не збирається з ним сперечатися.

28

Кінець кінцем, ти — тільки ти. — Мефістофель прагне переконати Фауста в його суєтній, скінченній сутності, яку легко задовольнити суєтним же, тоді як Фауст прагне наблизитися до "безкінечного" ("Не став я ні на

волос вищий, / До безконечного не ближчий"). Тут Гете наголошує на марності всіх майбутніх Мефістофелевих спроб задовольнити прагнення Фаустової душі, які лежать в царині нескінченного.

29

Теорія завжди, мій друже, сіра, / А древо життя — золоте, (точніше: "...Та зелене древо життя золоте".) — Мефістофель радить студентові обрати за професію не безплідні з життєвого погляду заняття метафізикою, а медицину, що завжди дає золоті плоди — гроші.

30

Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum. — "Будете, як Бог, знати добро і зло" (латин). — Біблійними словами, з якими спокусник-змій звертається до Єви, не лише Мефістофель резюмує свої міркування про "дерево з золотими плодами", а й завершується складна тема роздумів над Біблією.

31

Брандер (співає). — Своєю піснею про крису Брандер виражає зневагу до високого кохання, що відповідає думці Мефістофеля про цей же предмет. Брандер — анаграма імені англійського філософа Бернарда Мандевіля (1670–1733), скептицизм якого щодо високих мотивів людської поведінки Гете втілює найповніше в образі Мефістофеля.

32

У Ріппаху, мабуть, сю ніч ви ночували / І в Ганса-дурника вечері заживали? — Ганс-дурник із Ріпаху — "незграбне вайло" (примітка М. Лукаша).

33

В саєти, в адамашки / Блоху вдягли кругом... — Саєти, адамашки — види коштовних тканин (примітка М. Лукаша).

34

Вже бачу я (...) / Ту постать чарівну жіночу. — Фауст бачить у дзеркалі, очевидно, легендарну давньогрецьку красуню Гелену.

35

Сивілла — віщунка в давній Греції і Римі.

36

...Як грає у тобі скакунчик Купідон. — Купідон (Амур) — бог кохання в грецькій і римській міфології, зображався у вигляді грайливого хлопчика з луком. Мефістофель прагне розпалити у Фауста хтиві бажання.

37

Не панна я... — Фауст називає Маргариту як знатну юну даму Fräulein, в той час як до звичайних городянок було прийнято звертатися Jungfer.

38

Уже за чотирнадцять їй. — Фауст хоче сказати, що Маргарита пройшла церковний обряд конфірмації і вважається дорослою дівчиною.

39

Говориш ти, мов Ганс Ласій... — тобто як досвідчений завойовник жіночих сердець, Дон-Жуан, Ловелас (примітка М. Лукаша).

40

...Як паювали луп між нами, вояками... — Луп — військова здобич (примітка М. Лукаша).

41

Sancta simplicitas! — Свята простота! (латин.)

42

Високий духу, дав мені ти все... — Фауст згадує Духа Землі (див. першу сцену).

43

Відома знаменита пісня Ф. Шуберта на слова цієї сцени (1814).

44

Mater dolorosa – "Скорботна матір" (латин.) – зображення Богородиці з простромленими мечами грудьми (див. Лука, 2, 35).

45

Розпроклятуший щуролове! – Щуролов – персонаж німецької народної казки, який своїм співом принаджував щурів, а одного разу звабив всіх дітей міста Гамельн. У Гете є балада "Щуролов" (1803).

46

Dies irae, dies illa... – "День гніву, той день оберне світ у попіл"; Judex ergo sum sedebit... – "Коли вossaде Вишній Судія, виявиться все приховане, ніщо не лишиться без покари"; Quid sum miser tunc dicturus... – "Що казати тоді мені, окаянному, у кого благи захисту, коли і праведник непевний у спасінні?" (латин.) (переклад М. Лукаша). – Слова з католицької служби по вмерлому.

47

Вальпурга (Вальпургія) – ігуменя баварського монастиря у VIII ст. Її день святкували першого травня, і це свято злилося з давнішим язичницьким святом, коли відьми нібито справляли свій нічний шабаш на найвищій в нагір'ї Гарц горі Блоксберг (інша назва – Брокен).

48

Сів Уріан на трон із скал. – Уріан – одне з німецьких імен диявола.

49

Дорогу Фоланду! – Фоланд – ще одне німецьке ім'я диявола. Його використав, зокрема, М. П. Булгаков у романі "Майстер і Маргарита" (Воланд).

50

Проктофантазміст – "задопровидець" (переклад М. Лукаша). Натяк на берлінського філософа Ф. Ніколаї, що був осміяний за свої статті про те, як він за допомогою медичних п'явок, що ставив собі на сидниці, виликувався від галюцинацій, які начебто переслідували його в Тегелі, маєтку лінгвіста В. Гумбольдта.

51

Там шумно й людно, – чистий Пратер... – Пратер – знаменитий парк у Відні, улюблене місце гуляння шляхетної публіки.

52

Servibilis – послужливий (латин.) (переклад М. Лукаша).

53

Назва сцени містить натяк на комедію Шекспіра "Сон літньої ночі", звідки взяті імена тендітних чарівних духів Оберона і Титанії, які святкують свій поважний ювілей шлюбного життя, що має настроїти читача на жартівливий лад. Гете обґрунтовував цю сцену посиланнями на "парабасу" в комедіях грецького поета Арістофана (V-IV ст. до н. е.) і на практику постановки комедій італійця К. Гольдоні (1707-1793), коли сюжет розбивався публічним виступом, або "інтермедію", що не були ніяк пов'язані з основною дією. У цій вставці багато натяків (не завжди розшифрованих) на сучасне поетові літературне і суспільне життя.

54

В "Прафаусті" ця сцена була написана прозою.

55

Цісар – за народною легендою, Фауст перебував на службі в імператора Священної Римської імперії. Гете пояснював, що в цьому образі він хотів показати безтурботного правителя, на очах у якого розвалюється його

держава. 1-ша дія відзеркалює риси веймарського придворного життя і певною мірою особистість юного герцога Карла-Августа.

56

Принишки гвельфи й гібеліни... — політичні партії в Італії в XII-XIII ст., що ворогували між собою за верховенство в імперії; символ запеклих політичних суперників, боротьба яких між собою знекровлює державу.

57

Вкажи, де скарб копать, скоріш! — За народною легендою, Фауст, користуючись магією, вмів знаходити скарби. Тут ця функція передана Мефістофелю. У Гете є жартівлива балада "Шукач скарбів" (1797).

58

Герольд — придворний-оповісник на урочистій або святковій події.

59

Співають у супроводі теорб. — Теорба — старовинний струнний щипковий інструмент з низькими тонами.

60

Полішинель — весела маска в народній італійській комедії; грації — в греко-римській міфології — три юні богині витонченої краси; парки — там же, три богині, які тримали в своїх руках людські долі у вигляді тонких ниток; фурії — там же, три потворні богині помсти; Зоїло-Терсит — міфологічна маска, в якій Гете поєднав Зоїла — запеклого критика Гомера в давнину, і Терсита — потворного, всім незадоволеного крикуна з "Іліади"; Хлопець-візник — за словами Гете, це символ поезії; Плутон — бог підземного царства і також — викопного золота і багатства; тут в його масці з'являється Мефістофель; фавни і сатири — в греко-римській міфології — веселі і зухвалі юнаки з цапиними ногами, становили почет бога вина Діоніса; гноми і кобольди — в германських міфах і казках — карлики, що живуть під землею і добувають там скарби.

61

Один цей папірець варт тисячі корон... — йдеться про винахід Мефістофелем паперових грошей. Критичне ставлення Гете до паперових грошей, яке він підкреслив, зокрема, в розмові з Еккерманом (27 грудня 1829), пояснюється всім пережитим ним під час наполеонівської навали, коли в герцогстві вибухнула страшна інфляція, внаслідок якої збереження поета в цінних паперах знецінилися.

62

То Матері! Чудуюсь тим словам... — про богинь Матерів Гете прочитав у Плутарха, а додаткові відомості міг знайти в трактаті Якоба Беме (1575-1624) "Аврора", де цей термін використовується в значенні "першовиток, джерело всього сущого", тобто природа, що повністю відповідало задуму Гете.

63

Фауст підіймається на сцену... — прийом "сцена на сцені" був поширений у Єлизаветинському театрі, зокрема у Шекспіра; за часів Гете був відроджений в комедії Л. Тіка "Кіт у чоботях" (1797), де на сцені була введена публіка, що жваво обговорювала театральне дійство.

64

Вона — Діана, він — Ендіміон. — За грецьким міфом, Зевс дарував своєму сину Ендіміону разом з вічною юністю вічний сон. Цей юнак зображається, як правило, разом з місячною богинею Діаною, що закохалася в нього.

65

Хор комах — комічний образ застарілої схоластичної премудрості, яку ретельно зберігав Фамулус (учень) Фауста у відсутності професора.

66

Бакалавр — перший (найнижчий) академічний ступінь. Мефістофель розмовляє з колишнім студентом, який брав у нього життєві поради, але нічого в них не второпав.

67

Поводитесь ви хвацько, резолютно... — Резолютно — рішуче (примітка М. Лукаша).

68

Де взявся світ? Це ж я його створив... — Бакаляр розвиває в надмірно спрощеній формі теорію суб'єктивного ідеалізму Й. Г. Фіхте. Це місце можна зрозуміти як критику системи Фіхте, але водночас і як іронічний випад проти самовпевнених філософів-недоучок (див. попередні примітки).

69

Гомункул (з колби до Вагнера)... — homunculus — людинка, чоловічок (латин.). В цьому образі, поштовх до якого Гете знайшов в іронічному контексті роману Л. Стерна "Життя і думки Трістрама Шенді, джентльмена" (1760–1767), а також в алхімічних трактатах XVI–XVII ст., відбулося критичне ставлення поета до філософії "подвійного становлення" Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831), згідно якої все починається з "чистого становлення" як утворення "ідеї" (це зображено у вигляді прозорої колби) і завершується "відчуженням" ідеї в матерію (цьому відповідає бажання Гомункула "дородиться"). Поету була близька позиція Ф. В. Й. фон Шеллінга (1775–1854), який субстанціональною праосновою сущого вважав природу, матерію.

70

Гарне місце. Став прозорий... — Гомункул, як втілення Гегелевої "чистої" ідеї, наділений властивістю бачити все безплотне і нематеріальне, наприклад чужі сни.

71

Фарсал — місце у Фессалії, що його з півночі оббігає річка Пеней, неподалік гори Олімпа. Фессалія в давнину вважалася країною чарівників. Тут Цезар переміг Помпея 9 серпня 48 р. до н. е. Відтоді битва римських полководців і свято міфологічних істот на Пеней ("Класична Вальпуржина ніч") нібито відбуваються щороку. Гомункул, як "ретроспективний" дух Гегелевої історії, знає все, щодесь колись відбулося.

72

Еріхто — фессалійська чаклунка, в якій Помпей намагався дізнатися, чим закінчиться його битва з Цезарем. Про цю битву римський поет Лукан (І ст. до н. е.) написав велику поему.

73

...Безстидні сфінкси, грифи безсоромні... — Сфінкси — істоти з лапами лева, тулубом собаки, головою і грудьми юної жінки; Грифи — міфологічні істоти з головою і крилами орла і тулубом лева; вважалися охоронцями скарбів. Гете пропонує власне бачення грецької міфології — гротескне і навіть комічне, часом сентиментальне, на відміну від Й. Й. Вінкельмана (1717–1768), який бачив у міфах "спокійну велич і шляхетну простоту".

74

Мурашки-велетні — давньогрецький історик Геродот (VI–V ст. до н. е.) розповідає про велетенських мурашок в Індії, що розкопували золото;

75

арімаспи — за розповіддю Геродота, одноокі чоловіки-скіфи, які ворогували з грифами, що охороняли золото.

76

Old Iniquity — "стара кривда" (англ.), алегорична постать зла в англійському театрі XVII ст., з часом — означення диявола.

Едіп — в грецькій міфології єдиний серед людей, хто розгадав загадку сфінкса; Улісс — римське ім'я Одиссея, героя поем Гомера; Хірон — наймудріший з кентаврів — міфологічних істот з головою і торсом чоловіка і тулубом коня, вихователь багатьох героїв, син німфи Філіри (див. нижче); стимфаліди — міфічні хижі птахи з залізним пір'ям, яких перебив Геракл (Геркулес) — герой, що прославився дванадцятьма подвигами, серед яких було вбивство гідри — змії з дев'ятьма головами з Лернею; ламії — міфологічні жіночі вампіроподібні істоти; одна з них — Емпуза (див. нижче) — мала лише одну ногу з ратицями, як у віслюка; Манто — віщунка, введена в Гете як дочка Ескулапа — бога-цілителя; Орфей — міфічний співець з Фракії, який марно намагався повернути на землю із царства Аїда дружину Еврідіку, що померла в день весілля; Сейсмос — одне з імен Посейдона (Нептуна), бога морів і землетрусів.

78

Острів Делос здвиг із хвилі / Для Латони-породіллі. — Латону, що завагітніла від Зевса, переслідувала Гера, і вона з відчаю кинулася в Егейське море, де Нептун створив для неї острів Делос, на якому вона народила бога сонця і мистецтв Аполлона (Феба) і богиню полювання і жіночої цноти Артемиду (Діану). Типове для Гете розуміння міфу, коли грізно-бурхливі вияви природи переходять в естетично довершені явища.

79

Пеліон і Осса — гори в Фессалії; за міфом, гіганти навалили одну гору на другу, щоб дістатися Олімпа і скинути Зевса.

80

Пігмеї — карлики, що ворогували з журавлями; у Гете вони схожі на німецьких гномів, що добували метали; дактилі — демони з Фрігії, не більше пальця заввишки, що були вправними ковалями; Івікові журавлі — за міфом, виявилися свідками вбивства грецького поета Івіка (VI ст. до н. е.) і видали убивць своїм курликанням. На цю тему Ф. Шіллер написав баладу "Івікові журавлі" (1797).

81

Блоксберг — або Брокен, гора на Гарці, де відбувалася німецька Вальпуржина ніч (див. I частину).

82

Анаксагор — грецький філософ (500–428 рр. до н. е.), стверджував, що сонце є розпеченою кам'яною брилою; Фалес — грецький філософ (640–546 до н. е.), вчив, що найбільше значення для утворення рельєфу Землі мала вода. За часів Гете Анаксагора відносили до так зв. "вулканістів", що обстоювали думку про вулканічне походження земного рельєфу, а Фалеса — до "нептуністів", які підкреслювали роль поступових перетворень на Землі.

83

Донині я уславлював Гадес... — Гадес — підземне царство Аїда (Плутона).

84

Дріада — лісова німфа; Форкіади — три потворні дочки морського бога Форкіса (Морока) й Кето (Бездоні), мали на трьох одне око і один зуб.

85

Нереїди — напівжінки-напівриби, дочки морського бога Нерея, що знає майбутнє, на відміну від Гомункула, якому дано знати тільки минуле; тритони — міфічні морські істоти з людським торсом і дельфінячим хвостом; ці улюблені в живопису XVII–XVIII ст. міфічні образи надавали зображуваній сцені святкового похваллення і урочистого настрою;

86

кабіри — фінікійські боги-покровителі мореплавців.

87

Протей — морський дід, міг обертатися в безліч постатей; в "Одіссеї" Телемах розпитує його про свого батька.

88

Тельхіні — міфічні мешканці острова Родос, що прославилися як вправні ковалі; Псілли і Марси — африканські і італійські заклиначі змії.

89

Не боязно нам ні орла того... — Орел, крилатий лев, хрест, місяць — символи Римської імперії, Венеції, хрестоносців і Туреччини, що в різний час хазяйнували в Середземному морі. Гете хоче сказати, що природа живе своїм життям, незалежним від життя суспільства.

90

... з хором бранок-троянок. — Вся третя дія написана в стилі грецької трагедії, що виконувалася музичним співом (речитативом), а хор виступав як дійова особа; окрема учасниця жіночого хору називалася хоретидою (див. нижче). Гете мріяв, щоб який-небудь композитор поклав цю частину "Фауста" на музику.

91

Як граючись, в тобі ми з Клітемнестрою... — Гелена, Клітемнестра, Кастор і Поллукс росли як сестри й брати в домі батька царя Тіндарея в Спарті (інша назва — Лакедемон); Менелай — чоловік Гелени; фрігійський розбишака — троянський царевич Паріс, який зі згоди Цитери (Афродіти) викрав Гелену.

92

...Із бабоку-шафаркою обачною... — Шафарка — ключниця (примітка М. Лукаша).

93

Форкіада виступає на порозі... — Мефістофель, який прийняв образ Форкіади, виступає тут як уособлення хворого сумління Гелени.

94

Узяв мене, десятилітню сарноньку... — наступний стрімкий діалог, де кожний з двох учасників намагається переконати іншого у своїй правоті, назвався у греків "агон" ("змагання"). Ми дізнаємося, що Гелена завжди ставала жертвою своєї краси і ніколи не знала справжнього щастя. Гете і тут відступає від Вінкельманового розуміння міфу.

95

В міжгір'ї тім осілось плем'я сміливе, / Прийшовши з глибу пітьми кімерійської... — Кімерією греки називали землі далеко на північ. В даному контексті — символ германців. Форкіада умовляє Гелену рятуватися від покарання чоловіка у володіннях Фауста.

96

Хоч варварами звать їх, я не думаю, / Щоб хто з них здатен був на ті жорстокості, /Що їх герої в Іліоні коїли. — Греки називали варварами всіх чужоземців-негреків, Форкіада використовує це слово в сучасному значенні, закидаючи грекам їх жорстокість. Гете послідовно виступає проти ідеалізації життя в стародавній Греції.

97

Лінкей — в міфології греків герой, що відрізнявся надвизначайно гострим зором. За міфом, пізніше був убитий братом Гелени — Поллуксом (Полідевком). У "Фаусті" цей образ трапляється ще далі.

98

Первинна вже накоїла я лиха, / Вторинна ж, і третинна, й четвертинна — / Ще більше! — Гелена страждає від докорів сумління, але пов'язує щоразу нову вину свою з волею богів.

99

Скажи, чому слуги твогого мова /Бриніла так незвично й милозвучно? — Для мови Лінкея характерний поетичний розмір "шпрухів" В. фон дер Фогельвейде (1170–1230), тобто ямб або хорей з перехресним або парним римуванням. Грецьке віршування не знало силаботоніки з римою, і цим пояснюється здивування Гелени.

100

...Хотіла б я навчитись тої мови. — Гете не вносить ясності, якою ж мовою розмовляли між собою германець Фауст і греки Гелена і Лінкей, що так майстерно оволодів німецькою просодією.

101

Евфоріон — за поясненнями Гете, це символ поезії, данина пам'яті Дж. Г. Байрону, який загинув в Греції в 1824 р., взявши участь у визвольній війні грецького народу (див. нижче: "у загиблому ніби впізнають знайому постать"). Згідно з міфом, крилатий хлопчик Евфоріон народився у шлюбному союзі Гелени з тінню Ахілла після його смерті.

102

Де любов єднає двоє, / Вище людське щастя там... — У цих строфах, що їх співають Евфоріон, Гелена, Фауст і хор, Гете відтворює версифікацію Шіллерової оди "До радості" (1785), чим підводить читача до зіставлення двох позицій: поезія як естетичне "царство прекрасної видимості" (Шіллер) і як активне прагнення вирватися з естетичного сну спокійної втіхи й самозадоволення (Байрон).

103

Форкіада випростовується велетенськи на передньому коні... — В народному бароковому театрі постійним комічним маскам — Гансвурсту, Пікельгерінгу та ін. могли доручатися окремі додаткові ролі, при чому публіка бачила їх умовне перевдягання. Наприкінці п'єси, яка нерідко виконувалася чужою мовою (англійською), комічна маска переказувала публіці рідною мовою зміст побаченого. В заключній авторській ремарці, на нашу думку, слід бачити іронію Гете.

104

...Коли Молоха невмолимий молот, /Куючи гори, скелі роздробляв. — Молох — жорстоке божество у фінікійців; в "Мессіаді" Ф. Г. Клопштока (1724–1803), улюбленого автора Гете-штюрмера, — гордий богоборець, що воздвигав гори.

105

"...Земні царства і їхні всі пишноти". — цитата з Євангелія від Матфея (4, 8), де розповідається, як диявол спокушав Ісуса.

106

Троє Дужих — джерело цього образу: Старий Заповіт, 2 книга Самуїла (Царств), 23, 8–12, де цар Давид називає Ісбосефа, Єлеазара і Шамму найхоробрішими воїнами. Гете придумує їм німецькі імена в дусі фарсової ярмаркової вистави: Рубай (Raufebold), Хапай (Habebald), Тримай (Haltefest), на які його міг навести, зокрема, трактат І. Канта "Про вічний мир", де філософ перераховує три аморальні принципи політики: 1) захоплюй, потім виправдаєшся; 2) заперечуй свою провину; 3) розділяй і владарюй. Імена зі значеннями, що передають грубу військову професію, трапляються в Старому Заповіті (Ісайя, 8, 1).

107

Нурційський славний некромант, сабінець... — Нурція — пов'язане з різноманітними переказами місто в Сабінській області (Італія); некромант — ворожбит. Згідно з вигаданою поетом легендою, Цісар колись допоміг магу врятуватися від переслідувань римської церкви, чим викликав її гнів проти себе. Тепер із вдячності, як стверджує Фауст, маг хоче допомогти Цісарю.

108

Цісар (іде в шатро з головнокомандувачем). — Один з автобіографічних натяків. Після поразки в битві під Єною герцог Карл-Август відмовився від думки про опір Наполеону і залишив Веймар, куди невдовзі увійшов французький цісар.

109

У шатрі самозванця. — Веймар був зайнятий наполеонівськими військами, а в будинку Гете зупинився на постій французький офіцер. Контрибуція Наполеона і спричинена нею інфляція тяжко позначилися на житті Веймара, зокрема самого поета.

110

Хай замолоду принц недбало час гайнує, / Дійшовши повних літ, його він оцінує. — Гете наголошує на змінах, що сталися із Цісарем. Все подальше до кінця 4-ї дії — пам'ятник правлінню герцога Саксен-Веймарського Карлу Августу (1757–1828), який, зокрема, перший серед німецьких державців запровадив конституцію у герцогстві (1816).

111

..Вели спорудити храм Господу Ісусу. — Розвиваючи важливу тему утопії, Гете виводить трьох будівничих: Цісаря, який розбудовує на нових засадах державу; Архієпископа, який будує для замолення гріхів храм, і Фауста, який хоче побудувати на відвойованій у моря смузі землі нову цивілізацію.

112

Філемон і Бавкида — за античним міфом, патріархальне селянське подружжя, символ гостинності.

113

Лінкей — див. примітку до 3-ї дії.

114

Троє Дужих — див. примітку до 4-ї дії.

115

Тіснота, Нужда, Турбота, Біда. — Вони попереджають Фауста, що слідом за ними йде Смерть. Ці алегоричні образи, створені поетом, нагадують собою персонажів з "Ене'гди" Вергілія (книга VI), що обтяжують земне існування людини стражданнями і хворобами і всі разом напучують її при вході до пекла. У Гете ці супутники слабкодушних та пасивних людей не мали влади над Фаустом за життя, лише у хвилину зневіри героя Турбота осліплює його. Однак Фауст не здається ("Але не згасла розуму зоря. / Ще встигну я здійснити великий задум").

116

Лемури — демони, що супроводжують померлого в підземне царство. На античних барельєфах зображаються у вигляді кістяків, обтягнутих шкірою. У Гете — слуги Мефістофеля.

117

Лівобіч розверзається страшенна пекельна паша. — До обов'язкової декорації середньовічної містерії входило зображення пекла у вигляді диявольської паші, яку підкочувала на колесах група комічних акторів, перевдягнутих на чортів.

118

Сяєво згори правобіч. — Заклучна сцена містерії — перемога небесного воїнства — поєднувала в собі комізм, яким супроводжувалося повне приниження диявола, і радісний апофеоз наприкінці.

119

Ущелини, ліс, скелі, пустиня. — Австрійський композитор Г. Малер (1860–1911) поклав цю сцену на музику у своїй Восьмій симфонії (1907).

120

Pater extaticus – отець екстатичний, що приходить в релігійний екстаз від посту й молитов (латин.); Pater profundus – отець заглиблений (у споглядання божественної мудрості) (латин.); Pater seraphicus – отець серафічний (подібний до серафима, ангела) (латин.) (примітка М. Лукаша).
121

Стремління вічне й ревний труд/ Сподобляться покути. – Гете говорив Еккерману: "В цих віршах даний ключ до спасіння Фауста. В самому Фаусті – це діяльність до кінця (життя), що стає дедалі вищою і чистішою, а з неба – це одвічна любов, що приходить йому на допомогу" (6 червня 1831).
122

Doctor Marianus – вчений-містик, заглиблений у споглядання Богоматері (Марії), до якої він і звертається зі своїми словами (латин.); Magna peccatrix – велика грішниця, євангельська Марія Магдалина (латин.); Mulier Samaritana – євангельська самаритянка, яка напоїла Ісуса біля колодязя (латин.); Maria Aegyptiaca (Acta sanctorum) – Марія Єгипетська ("Життя святих") – блудниця, що розкалася; останок життя прожила в пустелі в молитвах і постах (латин.); Una poenitentium – одна з покутниць (латин.).
123

Його ще сліпить райський світ (в оригіналі: ...новий день) – Гете послідовно проводить містериальну ідею навернення людини до "нового життя" – "vita nova" (Данте Аліг'єрі).
124

Mater gloriosa – Матір Божа в сяйві небесної слави (латин.); Chorus mysticus – містичний хор (латин.); Finis – кінець (латин.).
125

...Вічно жіночєє / Нас туди зве. – Ось як тлумачив це місце Вяч. Іванов: "Доброчесність внутрішнього дерзання в нас – це доброчесність сонячності, мужня Андреа (??????), адже, за Платоном, мужність – це сонячність. І є в нас земна планетарність наша, доброчесність планетарності: сприйнятливість до світла, відкритість Землі Небу, покора божественному промислу, наша жіноча, наша релігійна у власному сенсі цього слова душа" ("Споради").
126

Основні етапи історії створення "Фауста" Гете були ґрунтовно досліджені ще на початку XIX ст., про що свідчить фундаментальна праця: Minor J. Goethes Faust: Entstehungs-geschichte und Erkl?rung: in 2 B?nden. – Stuttgart, 1901. Найновіші дані з історії виникнення твору були узагальнені, зокрема, в дослідженнях: Аникст А. А. Гете и Фауст: От замысла к свершению. – М.: Книга, 1983; Hartmann H. Faustgestalt. Faustsage. Faustdichtung. – Berlin, 1985; Hendel G. Von der deutschen Volkssage zu Goethes "Faust". – Weimar, 1987.